

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1974

A TARTALOMBÓL:

CSORBA GYÖZÖ
GYURKOVICS TIBOR
PÁKOLITZ ISTVÁN
TANDORI DEZSŐ
VERSEI

•
BAJOMI LAZÁR ENDRE:
NORMANDIAI KIRÁNDULÁS
MÁTVÁS FERENC:
A HATÁRTALAN SZULÓFÖLD

TAMÁS MENYHÉRT:
TOBBNYELVŰ
KÖZÖS SZÁNDÉK

•
HORGAS BÉLA
KENDE SÁNDOR
KOLOZSVÁRI PAPP LÁSZLÓ
ELBESZÉLÉSE

•
DÉVÉNYI IVÁN:
KÉPZŐMŰVÉSZETI
KÖNYVSZEMLE

MIKLÓS PÁL:
KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

6,— Ft

SZAMUNK SZERZŐI:

ANGYAL ENDRE
BAJOMI LAZAR ENDRE
BOTÁR ATTILA
CSORBA GYÖZÖ
DÉVÉNYI IVAN
GYURKOVICS TIBOR
HAJNAL GÁBOR
HORGAS BÉLA
KENDE SÁNDOR
KISS DÉNES
KOLOZSVÁRI PAPP LÁSZLÓ
KÖNCZÖL CSABA
MÁRK TAMÁS
MÁTYÁS FERENC
MELIORISZ BÉLA
MIKLÓS PÁL
PÁKOLITZ ISTVÁN
POMOGÁTS BÉLA
RÓNAY LÁSZLÓ
SUHAI PÁL
SZIGETHY GÁBOR
TAMÁS MENYHÉRT
TANDORI DEZSŐ

KÉPEK:

BILL, MAX
DEIM PÁL
FELEDY GYULA
GRÁBER MARGIT
ILLÉS ÁRPAD
LE CORBUSIER
MIKUS GYULA
SZANDAI SÁNDOR
UDVARDY ERZSÉBET

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XVII. ÉVFOLYAM 6. SZÁM

1974. JÚNIUS

TARTALOM

CSORBA GYÖZÖ versei: Padlás-Odüsszeia, Harminckét év, A tavaszi kert és gazdája, Születés, Unoka – – – –	483
TAMÁS MENYHÉRT: Többnyelvű közös szándék – – –	487
MÁTYÁS FERENC: A határtalan szülőföld – – – –	491
BAJOMI LÁZÁR ENDRE: Normandiai kirándulás – – –	499

*

PÁKOLITZ ISTVÁN versei: Ezerkilencszázkilencven, Kutya- baj, Körlevél, Lear – – – – –	507
KENDE SÁNDOR: Hihetetlen történet (elbeszélés) – – –	511
HORGAS BÉLA: Körülírás (elbeszélés) – – – – –	517
KOLOZSVÁRI PAPP LÁSZLÓ: Futó kaland (elbeszélés) –	524
GYURKOVICS TIBOR: A hal (vers) – – – – –	538
HAJNAL GÁBOR versei: Noteszlap XI., Hűvös nyárban –	541

*

MIKLÓS PÁL: Képzőművészeti krónika – – – – –	542
DÉVÉNYI IVÁN: Képzőművészeti könyvszemle – – – –	550
MELIORISZ BÉLA versei: Öreg kezek közt, Csontosodik, Nekierednek – – – – –	554
SUHAI PÁL: Minden idő (vers) – – – – –	555
BOTÁR ATTILA versei: Te meg a föld, Végül követ hajít –	556
SZIGETHY GÁBOR: Vörösmarty Mihály – Liszt Ferenchez –	558

*

TANDORI DEZSŐ: Indianapolisi versenypálya (vers) – –	563
KÖNCZÖL CSABA: Az „antiköltészet” versei – – – –	565
POMOGÁTS BÉLA: Thierry Árpád: Művelt oroszlánok – –	568

RÓNAY LÁSZLÓ: Illés Endre: Két oroszán között	— — —	570
KISS DÉNES: Ágh István: A madár visszajár	— — —	572
ANGYAL ENDRE: Láng Árpád: Idő és művészet	— — —	573
MÁRK TAMÁS: Sámándobok, szóljátok!	— — —	574
A Jelenkor krónikája	— — —	575

K É P E K

MAX BILL: Kettőzésből való mag	— — —	484
LE CORBUSIER: Kezek	— — —	516
DEIM PÁL: Kompozíció	— — —	546
FELEDY GYULA: Karancslejtős, 1944	— — —	549

M ű m e l l é k l e t e n

1. ILLÉS ÁRPÁD: Vízmosság
2. DEIM PÁL: Lelet a XXII. századból

A b o r i t ó n

1. MIKUS GYULA: Nő drapériával
2. GRÁBER MARGIT: Pirosruhás lány
3. SZANDAI SÁNDOR: Fényritmus
4. UDVARDY ERZSÉBET: Ősz

(Kovács Ferenc fotói)

J E L E N K O R

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PAKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly
Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál
(1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi
jelzőszámlára. Évi előfizetési díj 72,— Ft.

74-2125 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

Padlás-Odüsszeia

Rétegekben hánytorog elő az idő, feltűzve egy-egy fény-zsinorra.

Óvodás-gyerek szólal, vállán börszijakból font csöpp uzsonnatáska, valami kilátszik belőle.

Lyukas, korom-zománcos tepsik, palacsintasütők, lábosok, fazekak. Nagyanyák sütnék-főznek, még talán dédanyák is. Kigombolt nadrágok, körül-zsíros szájak, mély-vastag bőföggések.

Ezt a diványt már aligha rakná össze valaki is. A karcsúsított barna rugók egy-kupacban, máshol az afrik, máshol két barokkláb. Majd a diványok utolsó ítéletén, ha a diványok istenének anygala megfűjja harsonáit... (Lásd: lejárt temetőparcellák, robbanások halottai!)

A szekrénytelen fiókban ifjú diók. Keserű a diólevélszag, csúcsmagányos fa társtalan szaga. Idillek a lombjai alá kenve: poharazgatások, kártyacsaták, nyárest-csöndbe olvadó szó-kanyargások. Ennek a fának pedig semmi érzéke az idillhez, semmi köze hozzá. Keserű fa, csúcsmagányos, a zivatar jobban kedvére van. De az erő mindig fészket szül, a zord erő pacsuli-puhaságot.

Egy rézüstből meg – az üstháznak nyoma veszett – sorra ki-mászik a tegnap és a tegnapelőtt technikája. Hökkentő gyűjtemény: kétszálás, textilszigetelésű villanydrótok, faszenes vasaló, ólom vízvezetékcső-darab, falifogas, csillármaradvány, félfordító, dúlt elemlámpa-tok, vekkeróra, törött csiga, horpadt kávédaráló, ésatöbbi ésatöbbi (folytatható a saját tapasztalatok és tetszés szerint, nem lesz lényeges eltérés).

Kint jár a szél, nap szikrázik. A szél vékony suhogására, a nap egy-egy fényzsinórjára feltűződik a réteges idő.

Tíz hosszú év Trója alatt, tíz hosszú év hazafelé. Csak tíz volt-e Trója alatt, csak tíz-e ez a pár-perces bolyongás?

Pénélopé hűséges és türelmes. Az időt fonja nappal s fejtéi éj-jel. A hosszú-hosszú kelme így marad néhány arasznynyi csak. Pedig...

S leszáll az ember, vissza Ithakába, s csodálkozik, hogy annyi-annyi év múlt el, holott kutyája még ugyanazt a csontot rágja, amit előbb dobott neki.

Harminckét év

Feltöretett a hólepel félig lucsok félig vászon-cafatkák
Mivé lett az az utca az az utca az az utca
s a jó köd a jó alkonyat mindentelé szálló porával?
Hát bizony nagyságos asszony hát bizony kedves elvtársnő vagy éppen
tisztelt nyanya ön is bizony elhullatta hát bizony elhullatta
Valami nem stimmel: kitaposott cipőben minek úgy tipegni –
Fölkigyóznak szeszélyes füstpántlikák kioltott erdőtűz után a tájból
a tűzoltó rájuk se hederít: komolytalanok
a piromániás megcsalatra érzi magát: kicsit dühös szégyenkezik
Bizony kedves... azon a nyelven nem lehet folytatni hiszen halott nyelv az a nyelv
bizony kedves... mai nyelven meg minek és egyáltalán
Kegyetlen a tavaszi fény kegyes csalásokat sem engedélyez
Jobb csak köszönni egymásnak jobb illó villanás után
jobb másra gondolni jobb nem kijönni
sodrunkból jobb vállat se rántani
Talán benőnek a hó sebei visszaáll a puha-szép folytonosság
visszasompolyog az a köd az az alkonyat újjászületik az az utca
s lehet továbbcsinálni az érzelmes képzelődést
hogy az ember megindul egyszer és odaér és odaér...

A tavaszi kert és gazdája

Kijött megint
Nem látszik rajta semmi különös

Próbáljuk mosolyra deríteni
talán sikerül végre

Emlékszünk: addig már-már eljutottunk
hogy meglágyult a szeme éle
hogy a szurok-láng meglohadt szemében

Tanult-e ő is valamit?
Mi tanultunk s vizsgáztunk is sokat
még nagyobb türelemmel
foglalkozunk vele

Ha kicsit ő is –
E nyár esetleg mindent rendbe hozhat

*Van benne készség:
szépelgéseinken
el-eltűnődik szelid nyugalommal*

*Csak ne bámulna annyit
téli halottainkra*

Születés

*Reggel felé történt az első alkalommal is a ház a falak ugyanazok
persze nyilván festettek azóta esetleg itt-ott renováltak
arcok serege tűnt fel és el hangok serege tűnt fel és el
most nem látszik és nem hallatszik semmi belőlük
A gyanútlan gondolhatja hogy a két iker-láncszem közvetlenül
egybekapcsolható*

*s nem-gyanútlanak ilyesmi eszébe se jut
tudja hogy csak hosszúsoros versek rímeiről lehet szó
rímekről amelyek egyikétől a másikáig
villámlások örvények riadalmak
harci terepein át vergődhet el csupán a vers
Hosszúsoros versek rímei – ezúttal félig-tiszta rímek
hisz félig-azonos a szótest*

*De mindezt csak a nyakig-érdekelt
szemlélő szemlélheti így
akiben nyom nélkül nem marad semmi sem
s valamennyi külső és belső érzéke
tömegével teremti a külön-különb rímhívókat*

*Volt újszülött s most újszülő
a kétfajta fájdalom és öröm milyen egyfajta
sírása csap a nyitott ablakon ki
az öreg-öreg vadszölők közé
amik a kettőt könnyen összekeverik*

Unoka

*Én is kíváncsian lesem
hogy formálódok csöndesen*

*Ki nemrég nem is létezett
már ellenem hadat vezet*

*Ugyan mikorra lesz hogy a
még-idegen akusztika*

*végül oly sok mindent saját
hullámhosszára hangol át*

*Megmoccant-e már valahol
bennem a későbbi motor*

*hogy mint lányaim azelőtt
majd egyszer ezt a csecsemőt*

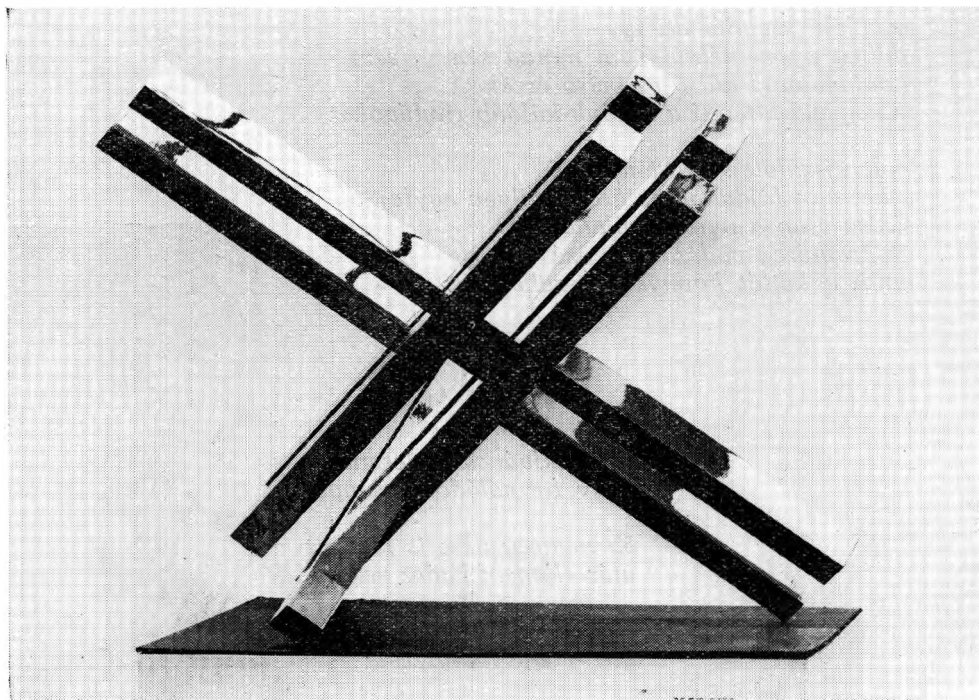
*ezt is oly szédült-szertelen
imádjám szinte térdemen*

*sőt mert azoknál is tovább
őrzi itt-járásom nyomát*

*érezzek iránta nagyobb
hálát még több alázatot*

*s úgy nézzem mint kiből soha
nem távozik el a csoda*

*hisz mire rászürkül a fény
már örökre vak leszek én*

Többszövegű közös szándék

Azon sem lepődtem volna meg, ha titkárnője azzal fogad: „Daradics elvtárs házon kívül van, lakodalomba ment.”

„Lakodalomba?” kerekedne csodálkozásba az arcom, mintha nem tudnám: termelőségvetkezeti rendezvényekre, esküvőkre gyakran érkezik meghívó a nevére, s ő, hacsak teheti, eleget tesz a meghívásnak. S ebben van egy kis „számítás” is – mikor lehet (a vigadalom mellett) legemberibbre vetkőztetni a szót, ha nem a fehér asztalnál, ahol a kevés beszédhez szokott kétékezik már-már cimbora-közlékenységgel nyílnak meg, takarják ki szívüket?

Kitakarják a szívüket? Amennyire természetesnek veszem a dolgot, anynyi magyarázatra is szorul. A parasztember – bár egyre kézzelfoghatóbban érzi, nemcsak gazdaságában lett tulajdonos, emberi méltóságában ugyanúgy visszakapta évszázados jussát – ma is őrzi zárkózottságát, görcsössége nehezen kezd oldódni. Beavatottságra-érdemes őszinteséget kell viselnie a tekintetben annak, aki ezért cserében tőlük őszinteséget akar kapni. A bensőséges kapcsolat-teremtés törvénye alól az sem kap felmentést, aki valaha közülük került ki. A velük-maradás, a hozzájuk-tartozás e bizonyosságát mindannyiszor igazolniuk kell. Ugyanez a törvény érvényes a családba visszatérőkre is.

A „szarvassá változott fiúk” sorsa. A példázat a több évszázada felhalmozott népi bölcséleté. Az otthonról eltávozottak s az otthon-maradottak egymást hasztalan kereső mozdulatok kudarcát sürítve fájdalmas tapasztalattá.

Daradics Ferenc visszatérése, mindennapos hazatalálása a kivételek közé tartozik. Vajon mi ennek a magyarázata, hiszen közel harmincöt esztendeje kikerült szűkebb közösségéből, „felvitte az isten a dolgát” – ahogy a szokás mondatja irigyeivel, kiközösítő hangsúllyal.

Kikerült, hogy őket, s rajtuk kívül ezreket, tizezreket szolgálhasson.

– Hol kezdődött? – kérdezem Daradics Ferencről, az MSZMP Bonyhádi Járási Bizottságának első titkárától.

– Vajdahunyadon, még kamaszfejjel – mondja, mintha ezzel be is fejezné válaszát. Várakozásom „sürgeti” a folytatást:

– A bátyám vitt be a mozgalomba. Az egész családot ő „fertőzte meg” – szüleinket is beavatva az illegális munkába. Arra nemigen gondoltam, hogy mit jelent a Kommunista Ifjúsági Szövetség tagjának lenni. Úgy vállaltam a kapcsolatok szervezését, a „vörös” cédulák terjesztését, mintha az a világ legtermészetesebb dolga lenne. Még a lebukást sem vettem komolyan. Csak akkor lepődtem meg, amikor – fiatalkorom ellenére – több évre elítéltek. Három hónap hiján négy évet töltöttem a börtönben. Börtön. Szokatlan, de tanulságos volt számomra az ott töltött idő. A meggyőződés tartalmát adott ösztönös cselekedeteimnek. Tudatos kommunistává érlelt. Miért mondom mindent nyomatókkal? Utólagos okoskodás lenne arról beszélni, hogy mindannyian, akik részt vettünk akkor a tartományi mozgalomban, mindent a legvilágosabban láttunk. Sokakat a véletlen, a körülmény, életsorsa sodort a jobbat,

a mást-akarók közé. Megint mások vagányságból „csapódtak” a mozgalomhoz. Sok ember vált kommunistává, anélkül, tudta volna, hogy vannak kommunisták. Magyarázata: a beavatás a legtöbb esetben a legnagyobb titokban történt, – a kiválasztott munkája, magatartása és megnyilatkozásai döntötték végül is el, hogy alkalmas-e erre a jövő-ígérő szolgálatra...

– Mikor szabadult a börtönből?

– Egészen pontosan emlékszem: 1944. augusztus 28-án.

– Első teendője?

Gyérülő hajszálai ujjai közé ágaskodnak.

– Jelentkeztem a pártórségbe.

– Vajdahunyadon?

– Nem. Bukarestben.

– A pártórség a rendfenntartást kapta feladatul?

– Meg a tisztoogatást. A román főváros akkor még tele volt bujkáló német katonákkal és a velük szövetkezett hazai fasisztákkal.

– 1948-ban áttelepült Magyarországra. Bonyhádön mindent kezdett előlről?

– Előlről? Nem. Folytattam, ahol abbahagytam. Még ami ide tartozik; rögtön jelentkeztem a pártba. Kaptam kilenc hold földet. Keserves kínok közt értük meg az első termést. Még az is előfordult, hogy éjjel szántottam, nappal üléseztem. Nem sokkal később megválasztottak az UFOSZ titkárának. Amellett mint aktivista jártuk a falvakat, szerveztük a pártalapszervezeteket, illetve végeztük a tagrevíziót...

– Az itteni torzulások? – faggatom a következő évekről.

– Csak okoskodás volna, ha azt mondom: kezdettől fogva láttam a hibákat. Én mindig úgy tanultam és tudtam: a cél a dolgozó emberek megnyerése, értük és velük dolgozni. Számos intézkedés visszájára fordította ezt a törekvést, nemhogy nem nyertük meg, gondolok itt a parasztságra, inkább taszítottuk. A 48–49-ben folytatott politika sokkal több lehetőséget ígért, mint amennyit ebből az ötvenes évek valóra váltottak. A begyűjtési törvény pontosan rögzítette a beszolgáltatással kapcsolatos rendelkezéseket: első a vetőmag, utána a fejadag, s ami azon felül marad az az államé.

– A gyakorlatban, 1952-ben, megfordították a sorrendet.

– Pontosan. Én is csak később tudtam meg, hogy volt egy belső rendelkezés, amely más sorrendben írta elő a beszolgáltatást. Emlékszem, „tudatlanságom” majdnem az állásomba került. (Akkor a megyei pártiskolán dolgoztam, mint előadó.) Felsőnánán már a cséplőgéptől minden szem gabonát elvitettek... Az emberek sirva-káromkodva panaszkodtak nekem. Mondtam nekik: legközelebb kérjék el a rendeletet, mert az nem úgy szól. Kérték is. Na, lett ebből nagy cirkusz: „Honnan veszik, hogy létezik ilyen rendelet?” – faggatóztak a végrehajtók. „Daradics mondta, ő csak tudja, a pártiskolán tanít” – mondták a gazdák. Az ezzel járó herce-hurcát már nem is érdemes emlegetni...

– Többször is volt „összeütközése”?...

– Nem mondom, akadt egy-kettő. Engem mindenki úgy ismert, amit igaznak találok, kimondom. Ki is mondtam – sokszor nem elég politikusan, de védtem igazamat. Ötvenkettőben a Pártfőiskolán – „narodnyiknak” neveztek – sokat vitatkoztunk. A legjobban az bántott, hogy a parasztság életéről (rosszindulatú beállítással) azok vitatkoztak velem, akik még falut sem láttak közélről...

Az indulatból az emlékekre is maradt. Övéi ügyének féltéséből is. Akiknek mindenkor számadással tartozott. Egykori bizalmukért a végzett munka számadásával. Az elvesztett bizalmukért pedig a helyrehozatal igyekezetével.

– Ötvenhat értékelése – mint ahogy el is végezték – a történészek dolga. A történelmileg igazolt tények, ellenforradalmi szervezkedések mellett az sem hallgatható el, hogy valahol a mi munkánk (ez alól a saját munkám sem kivétel) erős kritikája is volt. Amire csak egyféleképpen lehetett önkritikát gyakorolni: megszüntetni a túlkapásokat, helyrehozni az elkövetett hibákat... Ahogy ehhez az újjászervezett párt hozzá is fogott.

– Itt mit jelentett a kezdet?

Rágyújt. Mióta itt vagyok, talán ez a tizedik cigaretta. Már-már visszartartanám kézmozdulatát – az amúgy is túlhajtott szervezetnek nem tesz jót a sok nikotin.

– Amit máshol. Sokat jártam az emberek közé. Minden köztük töltött nappal újabb és újabb bizonyítékát kellett adnom, hogy őket szolgálom s nem ellenükre vagyok. A termelőszövetkezetek szervezése alatt azonban, egy időre, hasztalan igyekezetnek tűnt az egész addigi közeledés. „Minek adtátok a földet, ha most visszaveszitek?” „Ezt a földet az atyáuristennek sem adjuk vissza.” „Az én házamba egyetlen agitátor be ne tegye a lábát, mert nem felelek magamért” – fogadtak mindenütt haragbaborult szemekkel volt gazdátársaim. De a „harag” csak addig tartott, míg a közös gazdaságok gyarapodni nem kezdtek. „Hallod Feri, ha ezt korábban tudjuk, negyvenötben nem daraboljuk fel a földeket.” „Daradics elvtárs, segítenél abban, hogy az igényelt két aratógépet mihamarabb megkapjuk?” – váltottak hangot azok, akik a szervezés idején a legszívesebben örökre kitagadtak volna maguk közül.

– És most?

Derűje is elég lenne válaszlnak.

– Kérdezze meg őket. Egyszer menjen el Závodra, Tevelre, Zombára, vagy akármelyik másik községbe – a zárszámadó közgyűlésre, megtudja. Gyakran vagyok közöttük. Úgy érzem magam egy-egy ilyen találkozás alkalmával, mint azok a cimborák, akik azzal ülnek le egymás mellé: gyere pajtás, együtt voltunk a rosszban, legyünk együtt most is, amikor jól megy a sorunk.

Megszólal a telefon. „Daradics” – szól a kagylóba kurtán. A beszélgetés kicsit hosszúra nyúlik. Lehet, hogy csak én éreztem annak.

– A megyétől telefonáltak... jövő héten lesz az országgyűlés költségvetési vitája – mondja azzal a rövidséggel, mintha pontosan tudnám, miről van szó – a költségvetést tanulmányozzák.

– Ha jól emlékszem, a megyei pártbizottságon is dolgozott.

– Igen. Másodtitkár voltam. Vagy arra kíváncsi, hogyan kerültem vissza a járásba? Egyszerű a magyarázat. Itt volt rám szükség. A megyénél sokat vitakoztunk a bonyhádi járáson. Mindenki nehéz diónak tartotta: csaknem valamennyi községe több nemzetiségű, több nyelvvél és más-más szándékkal – hajtogatták. Be akartam bizonyítani, hogy a köztük lévő ellentét csak látszólagos, a közös gazdaságok, a közös munka tartalmában is változást hozott kapcsolataikban.

– Sikerült bebizonyítania?

– Az utóbbi hat-hét esztendő sok vonatkozásban igazolt engem. Noha a kérdés sokkal összetettebb, mint gondoltam. Amit ma elsőnek tapasztal a közējük látogató: a korábbi csoportos ellentétek helyett egészséges versengés alakult ki. Egyik-másik községben azonban, ahol a zárközöttságot nem sikerült

teljesen feloldani, nehezebben nőnek össze a nemzetiségiek. A legtöbb helyen házasságok révén, megindult a keveredés. A közös gond, közös öröm egyesítette az igyekezetet is. A megrögzöttség helyébe is egyre inkább új iránti érdeklődés, fogékonyság lép az emberek magatartásában. Nyugodt lelkiismerettel ki merem mondani: ezekben a több nemzetiség-lakta községekben bármilyen új kezdeményezést könnyebb megvalósítani, mint másutt.

– Hány éve tért vissza Bonyhádra?

– Tizenegy.

– Az egész járást ismeri. Jól ismeri. Ez előnyt vagy hátrányt jelent munkájában?

– Előnyt is, hátrányt is. Előnyös, mert lehetővé teszi, hogy a feladatokat jól határozzuk meg, kinek-kinek képességei szerint. Hátránya: a kialakult munkamódszeren nehezebb változtatni. Pontosabban: nehezebb újítani. Enélkül pedig az egyre sokrétűbb, bonyolultabb politikai munkának nem lehet eleget tenni.

– Mit ért bonyolult politikai munkán?

– Az országos szintű feladatokat itt lenn „aprópénzre” kell váltani, hogy mindenki megértse. Az „aprópénz” így váltódik (a végrehajtott feladatokon keresztül) vissza, még nagyobb értékre. Más szóval: annyi valósul meg belőle, amennyit a legkisebb helyeken is megvalósítottak.

– Naponta hány órát dolgozik?

– Átlagosan tíz-tizenkettőt. Attól függ, mit veszünk munkának. Mert sok esetben: ami másnak pihenés vagy szórakozás, nekem munka. Egy lakodalom a résztvevőknek mulatság, nekem néha az is munka. Mindenkinek van valami mondanivalója. Ilyenkor az irodám egész addig tágul, amilyen távolságra esik Bonyhádtól az a község, ahová meghívnak.

– Szabad idejében?

– Mi az, hogy szabad idő? A legtöbb rendezvény éppen akkor van, amikor letelik a munkaidőm, meg hét végén. Ezenkívül számtsa hozzá: országgyűlési képviselő és megyei (Tolna megye) párt végrehajtó bizottsági tag is vagyok. Időre „átszámítva”: 1973-ban például 68 nappal voltam többet távol a járástól, mint a többi munkatársam. Nem panaszképpen mondom: az effajta elfoglaltságok inkább többoldalúvá teszik, mint növelik a munkámat... Az a pár óra, ami marad, a ház körüli kertészkedésé. A pihentető munkáé. És ritkábban egy-egy jó könyvé.

– Utoljára mit olvasott?

– Gyakorlatilag a nyári szabadságom idejére gyűjtöm össze az olvasásra szánt könyveket. Kivételt csak olyan esetekben teszek, ha olyan jó írás kerül a kezembe, amit nem tudok letenni. Mint például Sütő András: Anyám könyvű álmod ígér című könyve. Emlékszik, a befejező sorokra? „Olyannyira visszaszoktam a parányi világba, mint az akváriumba ültetett hal... Ha megtagadnám is azzal, hogy elmegyek, a lehetetlenséget kísérelném meg, miként a hal sem tudja megfosztani magát a kevés víztől, amely rabsága, de szabadsága is egyben: az élete.” Ilyen, persze nagyobbacska világ számomra ez a járás, ez a megye.

Az életem.

A határtalan szülőföld

Példátlanul kedves és atyai íróbaráttal gyakori vendég voltam a budai munkásszállásokon. A föltételezett olvasókkal találkoztunk. Apró történeteket meséltünk nekik és meghallgattuk nagyon őszinte véleményüket. Kedvelte társaságomat Tersánszky Józsi Jenő, mert ő volt a kedves és atyai íróbarátom, jómagam pedig egyenesen megtiszteltetésnek tekintettem személyemhez való ragaszkodását, hiszen jelenléte írói rangomat is emelte.

Egyik este sokan vártak azon a bizonyos budai munkásszálláson és főképpen olyan falusiak, akik örökre elhagyták szülőföldjüket. A hőseivel mindig azonosulni tudó Kakuk Marci írója Nagybányán töltött gyermekkorának félelmetes és vidám kalandjait mesélte – miközben a nagyemberek fönséges titkait tette nevetségessé. Én, a termetre és íróiságra egyaránt kisebb írócska a tápióbicskei utolsó boszorkány történetével próbáltam a Mester sikereit legalább megközelíteni. Nem is sikertelenül, mert a bicskei Czira Mária, a csodákat tevő, Szűz Mária arcát a szilvafa kérgében is felfedező, háborúkat jósoló javasaszszony példátlan cselekedetein szívből mulattak föltételezett olvasóink.

Az előadást kiadós szünet követte, és egyszerre minden hallgató körénsereglett. Emléksorokat gyűjtöttek az éppen megjelent könyvünk címlapjára. Ezt a szinte már dicsőségnek számító munkát mindketten szívesen vállaltuk. De a Mester a huszadik dedikációnál belefáradt és hirtelen fölugrott az asztaltól. Gúnyos faunarcával rámvigyorgott és egy legénykére mutatott, aki könyvet lobogtatva felém közeledett.

– Te következel, keres egy földid – hunyorított rám, s a legényke máris ott könyökölt az asztalomnál. Fűjt egyet, mint aki a világ végéről érkezett, ujjával hátrafésülte haját, és illedelmesen bemutatkozott:

– Bartucz Imre a nevem – nyújtotta kezét, és hozzátette, hogy a bicskei csendőrverő Bartucz unokája. Vagyis földiek vagyunk. Jóformán néhány percig vallattuk egymást a gyermekkori emlékekről, s máris magam előtt láttam a nagyapját, azt a piros pozsgás, sűrű embert, aki valóban megverte a bicskei csendőroket. Ott laktak a Taskó kocsmá közelében, a Kátai úton. A Bitskey uraságnál napszámokodott, s úgy nézett az ispánra, ha a 80 fillér helyett csak 60-at fizetett, mintha fel akarta volna gyűjtani szemével az uraság birtokát. Nem lehet az ilyen embert elfelejteni. A legényke azt is elmondta, hogy azért menekült Pestre, mert a Tápió mentén sanyarú lett az élet, otthagyja a falut a fiatalság.

Azon az emlékezetes író-olvasó találkozón belémköltözött ez a legényke, és földézett gyermekkori emlékeimet teljesen feldúlta. Amilyen váratlan öröm volt kettőnk találkozása, olyannyira nyugtalanná tett azáltal, amit Tápióbicske sanyarú helyzetéről, a fiatalok meneküléséről elhírelt nekem.

Múlt az idő és a falumbeli ifjú nyugtalanító híreit mások is megerősítették.

Egy őszi napon váratlan alkalom nyílt számomra, hogy megbizonyosod-

jak a valóságról; hazatértem gyermekkorom falujába. Úgy is mondhatnám; a „falu küldöttjeként”, hiszen 1942-ben regényben örökítettem meg ezt a történelem folyamán annyi vészt kiállt, kedves Tápió menti falut, ahol gyermekkoromban „magasból néztek a nyírfák, s szaladt az öröm mezítláb. S messze tűnt gyermekkorommal csöpp örömöm a homokban. Azt az időt te kavard föl, szívemben megmaradt Alföld” – idéztem magam elé egy régi versemet, emlékeimet ébresztgetve. S mellé idéztem mindazt, amit Darvas József akkor, a Kis Újságban „falukutató” könyvemről elismerő szavakkal megírt, hogy ma sem szégyenkezzem, ha valaki föllapozza.

A derengő reggeli szürkességben gépkocsin igyekeztünk ismerőseimmel a patakokkal, szőlőkkel, erdőkkel, és akkor még babonákkal körülvett Tápióbicskére. Amint elhagytuk a főváros nyüzsgését, hatalmas sas repült el fölötünk. Látszóval kutattuk útját, s az égi mezőn botorkáló felhőjuhokat, amelyek fekete bundájukkal vihart jeleztek. A gépkocsiban ülő ismerősöm sietős ember, s a pilóta hallgatott a szavára. Szélvészfért robtunk, mintha csendőrök elől menekülnénk. Alig zökkentünk néhányszor a rossz út göröngyein, s máris Tápiósáp körzetébe érkeztünk. Közben kisütött a nap, s színeket kutató szemünk rámeredt a tájra. Én arra az 1845-ben süttő nyárra gondoltam, amikor Petőfi Sándor taposta errefelé az út porát, Vahot Imréhez sietve, hogy kiöntse keservét. Akkortájt utasította el egy színház bíráló válaszműve az Egressy Gábor jutalomjátékára írt „Zöld Marci” című munkáját, amelynek egy részletéből a gyönyörű „Pusztai találkozó” született.

Mintha azt a régi nyarat akarná visszavarázsolni a természet, gazdag színek melegsége lebegett egyszerre a táj dombos tenyerén, pedig a második ember, november fenyegetett a naptárban. Mégsem a tél izgatott most bennünket: mindnyájan arra gondoltunk, hogy a költészet számára Petőfi fedezte fel az Alföldet, ma is élő és ható versével, az „Alföld”-del. Mint Szabó Zoltán a „Szerelmes földrajz”-ban is megírja: gyermekkori emlékei sügták a költőnek az örökértékű szavakat. Ez volt a nyitány, amikor világgá kiáltotta a futó méneseiket, a síkságon hullámozó búzatáblákat s a nádasokban fölvert vadludakat, amint átverték a tájat, mint szívünket még most is „Az Alföld” verssorai. Aki erre utazik, nem gondolhat másra.

Csakugyan így van – vélekedtünk, de alig vettünk rá egy lélegzetet, újabb szent helyre érkeztünk: Gomba községbe. Azt már az irodalomtörténetet jól ismerő barátom is tudta, hogy itt töltötte szüleinél gyermekéveit Fáy András, s gyakran látogatott apjához, Fáy Lászlóhoz a széphalmi remete: Kazinczy Ferenc is. A szomszédos Káva községben a Thury Györgyről szóló vitézi ének szerzője: Vargha Gyula született. Kifogyhatatlanok az irodalmi emlékek a magyar irodalmi hagyományokat figyelők számára, – mondanám útítársamnak, de nem zavarom, mert ül tempósan, s a közeli nyáj felé fürkészget látszóvél.

Tápióbicske határait is ő pillantja meg legelőbb. Pánd felől közelítjük meg a falut, ahol régen a cigányok szomorúsága és tifusz terjengett a földbe vájt putrikban, olyan sűrűn, mint most a novemberi pára. A határban már jól megindult köztünk a beszélgetés. Olyan történetek jutnak eszembe, amelyeket öreg bicskei bölcsek, szorgos kutatók meséltek gyerekkoromban. Tőlük hallottam s később olvastam is, hogy aki messzibb múltba ássa magát, kiderül, hogy a bicskei homokban szarmata sírokat is találtak. Az se legenda, hiszen a családi oklevelekből könnyen ellenőrizhető, hogy a falu ősi neve Szent Vid volt egykor, mai nevét a Bitskey nemzetségtől örökölte.

Közben a nagy fekete sas utolért bennünket a sötét felhőkkel, olyan gyorsan

san, mint a szabadságharc nevezetes napján Görgey serege a vasas németeket a Tápiónál. Ismét szemünkhöz illesztettük a látcsövet, hogy megkeressük, vajon merre legelnek a bicskei juhok. Ezeket azonban csak a sas láthatta, ha a termelőségvetkezeti megcsappant számú juhállományát fel tudta kutatni éles szemével. Nehéz dolga lehetett a sasnak, akárcsak nekem, aki a régi múltban jártam, s azt kutattam, hogy a Tápió mocsaraiban eltévedt IV. Bélával hol találkozhatott Bitskey András, midőn a királyt útbaigazította Buda felé.

Nem tudtam ezt a történelmi helyet megmutatni ismerőseimnek, de nem is kívánták a pontos tájékoztatást. Szemünk rávillant egy ház udvarára, ahol kerti alom tüze lobogott. Az ismerős Harangozó Borbála szomszédja égette az almot. A fölcsapódó kék lángok a hajdani pásztortüzekre emlékeztettek. S amint közelebb léptem gyermekkorom világához, a falu élete tűnt elém. Elsősorban Nyújtó Béni juhász mindig tüzelő arca. Gúnáros járása, büszkesége, amint ellépett a parasztok mellett. Nem kéntelen; igazi juhász volt, aki bele született a mesterségbe, s a maga eszére volt utalva. Aki kisbojtárként kezdte, s nemcsak a botját tudta fölemelni. Már gyermekként kint hált a mezőn egy csapat jószággal, tízszer annyival, mint a mostani szövetkezeti kéntelen juhász. Hajlama volt hozzá, mert születni kell erre is. Nem tudta megszokni, hogy ágyban háljon, házban lakjék, mert még az étel is jobban ízlett neki a szabadban, a rőzsetűz mellett. Arra is jól emlékszem, hogy a Taskó kocsmában miként védte a juhászságot Vasadi Mihály csikóssal szemben. Vasadi a szomszédos Blaskovich uraságnál őrizte a ménest, s szabad idejében ásta a határt a bolond Blaskovich mellett, aki évtizedeken át Attila legendás hármaskoporsóját kereste. A nyurga csikós azonban az ötvennégy európai versenyen győztes paripáról beszélt s arról, hogy a csikós a pásztorok királya. Nyújtó azonban hamar elnémitotta a dicsekvőt a fokosával, s csak annyit tett hozzá, hogy még az angyal is a juhásznak jelent meg Betlehemben, hogy elhírelje a Megváltó születését.

Reális szemléletű társaimat azonban a falu jelene érdekelte jobban. Hiába meséltem a juhászok életéről, a bicskei középmagyar ágasházak vertfalairól, a nádazott zsúptetőkről, a Majtényi, Noszlopy, Szilassy vagy Bitskey uraságok oszlopos kúriáiról, a törökvészről, midőn a falu népe nádasokba menekült, s csak két ház lakói fizettek adót a töröknek, – nem figyeltek rám. Ők a halálra ítélt, pusztuló falut akarták látni, s azt, hogy miért menekül innét a fiatalság.

Megyünk tovább a szőlők felé, a présházaknál jobbra fordulunk és betérünk abba a kis közbe, ahol gyermekkoromat töltöttem. A végtelen kiterjedésű gazos, satnya szőlők közé bújt kunyhók kihaltak. Akik itt élnek egyre-másra kirakják a táblákat, amelyeken jelzik, hogy szőlők, kunyhók, szerszámok eladók. Sok errefelé az öreg ember, s jól tudják, hogy velük már nem lehet modern mezőgazdasági kultúrát teremteni.

Lesem, hogy beljebb a szőlők sorában talán megmozdul egy ember, s elmondhatom neki, hogy negyven esztendő után ismét hazajöttem. De sehol semmi jel, csak a kopaszodó táj őszi színei égnek. Nem látja senki, hogy az a sóvány, mezítlásos fiú megnémultan áll most, s úgy néz vissza a megtett nagy útra, mint akasztófa alatt a hajdani berekvölgyi betyár. Egy diófás borház előtt aztán meglassítunk. Itt szedtem a szőlőt, ágaskodtam a gyümölcsért második anyai nagyapámnál, amarra kanyarodott a fácános kiserdő virágözönnel, s itt őrzi talán még valaki ártatlan csókom melegét, az első szerelem őszinte szerepét.

– Hol állt a szülőházad? Oda menjünk – biztatott ismerősöm türelmetlenül, amikor leültünk a diófás borháznál, ahol egyetlen gyermekkori játszótársam borral kínált. A vastag decis pohárban pirosuló kadarka szétömlött véreembe, amikor az ötödszöri töltés után kiittam és úgy éreztem, hogy egy kis kitérővel azt is el kell mondanom; hol áll a szülőházam.

Nem itt születtem. Kilencéves lehettem, és már a „félvilágot” bejártam, amikor idevetett apám sorsa. A birtokát apródonként eladogató Szemere Miklós uradalmából költözött apám ezerkilencszáztizenegyben a Kispest szélén fekvő Árpád utca 80. számú házba, gyengélkedő édesanyámmal. Szerelmük rügyét hozták a baljós világban, az akkor még mocsarakkal, nádasokkal teli kispesti pusztavidékre. Ezen a költőietlen s inkább nyomorát mutogató helyen születtem egy ködös novemberi reggelen, Skorpió csillagzat jegyében és az egészségtelen birtokmegosztások, munkanélküliségek miatt vándorló szülők környezetében.

A következő esztendő azonban új változást hozott. Az első szavakat gügyögő gyermek, mint a melegebb tájra költöző madár, hamarosan elhagyta kietlen szülőhelyét. A Délen is otthonos növények között, a Mecsek lábánál telepedtünk le. Azt mondogatta mindig édesanyám, hogy úgy sütött ott a nap, mint Sziciliában, és nem is érdemes innét továbbköltözni. Akkoriban kezdték építeni a pécsi villamosvasutat. Ott kapott munkát apám, s ha jól emlékszem későbbi elbeszélésére, valahol az Ispitaalja-dűlön laktunk. Itt kezdtem volna cseperedni és Felvidékről származó anyám szemével nézni a tájat, hogy magamba raktározzam az élményt a meredek utcák, szétszórt sárga házak, környezetet színező fák szépségeiből. Boldog lehetett édesanyám az Ispitaalján, s mint aki nem csak a szentek közt mozgott olyan otthonosan, mint egy plebános, de jártas volt az asztrológiában is, a Skorpió jelű ember jellemét, szerencsését kívánta életem megszépítéséhez. Hitt abban, hogy hajthatatlan erős akarattal születtem és azért, mert a Mars tüzessége megadja az összes tüzes tulajdonságokat: a buzgalmat, a vállalkozó szellemet, szívósságot és becsvágyat, sokra viszem majd az életben, ki fogok törni az agrárproletárok sorából. S mi mindent mondhatott még álmodozásában? De mint a mesében a szerencsét kergető szegénylegénnyel, ismét zuttyant velem a sors, és a csábítóan gyönyörű Pécs mese maradt számomra, szüleim letelepedési szándékát megakasztotta a kitört világháború. Apám behívója mellé vándorbotot adott anyámnak Tisza István.

A háború kitörése után édesanyám a közben megszületett lánytestvéremmel együtt nagyobb és valódi hegyek közé vitt bennünket. Az Alacsony-Tátra lábához, a Zólyom megyei Gyetvára: szülőfalujába. Nem szívesen költözött ide, muszájból. Szomorú emlékek mardosták őt a falujában, s minduntalan szüleire gondolt, akik 1892-ben bentégtek a házukban. Őt az utolsó percekben ragadták ki a lángok közül. Két esztendő volt, midőn árván maradt, s egy pékséget vezető nagynénije környezetébe került. Ezért választotta a rokonok közül az ő portáját menedéknek. Én még nem értettem szomorúságát. Beteltem a zengő vidékkel, az apró örömek vidámmá tettek, s ez volt neki is egyetlen vigasztalása.

Az ezer méternél is magasabb hegyek szikláiról messze elláthattunk. Sejtettük merre lehetnek a holdkaréjban elterülő bányák, hol lehet Losonc, s talán még Balassi Bálint szülőhelyét is láhattuk volna, ha kicsit messzebbre merészkedünk a bicskás földik köréből. Szinte idelátszott Zólyom vára. De nem mozdulhattunk, csak a juhokat őrző pásztorokig, akik sajttal, kukoricakenyérrel

etettek, és nagyon szerettek bennünket. Szédítő magasból gyönyörködtünk, hegyek, patakok közt szaladoztunk és este a zúgó zólyomi erdők szelétől kísérve hallgattuk édesanyám dalait.

Nagy erő az önvédelem akarata, különösen, ha féltő anyai szívvel párosul. Ez a nagy erő védelmezett. A nyári időszakban előfordult, hogy meglátogattuk Losoncon élő rokonainkat; anyám testvérét; Totos Lajosékat, Kubinyiékat. Rokonaink mindnyájan magyarul beszéltek, de a Miatyánkra szlovákul tanítottak. A fehér falú szobákban zenélő szentképek szólaltak meg óránként. Úgy éreztük itt magunkat, mint a templomban. A gyetvai rokonok: Filó Paliék, Jelsáék, Hallay Jani bácsiék is gyakran maguknál tartottak, hogy levegyék anyám válláról a gondot. Akkor még hallás és tanulás nélkül, s felügyelet mellett jártam a vidéket, de mégis bennem maradt a pécsinél is „szebb” táj zengése, a falusiak testvéri ragaszkodása, a hegyekből visszaverődő harang gregorián szépségű hangja. Megszerettem a szlovák szokásokat őrző falut. Csak télen reszkettünk a tátrai hegyekből lesújtó jeges szélről és az öreg dingó kutyához simulva hallgattuk a kertek alatt ordító farkasokat. Persze a néhány esztendőről összezsugorodott a gyermekkori emlék, s a mindenünket elmozdító élet itt sem engedett gyökeret verni.

A ferencjózsefi kor puszkaporos levegője beszennyezte a tiszta tátrai levegőt is, s még fel sem serdülhettem édesanyám szülőhelyén, megjelentek a területeket visszafoglaló katonák, és a törött ablakú vagonok visszacipeltek az Alföldre bennünket. Apánkat, aki hadifogolyként tért haza Oroszországból, csak hetek múltával találtuk meg egy falusi pincébe zárva. Ide zárták, mert tizenkilencben kitűzte lakóházán a vörös lobogót. A riadalmak és nélkülözések megölték szép fiatal édesanyámat. Halála után apám új asszonyt hozott a házhoz, és elindult az ellenforradalmi szellemű falusi életbe, ide, ahol most negyven esztendő után fölemelem a poharat a szerencsére, hogy legalább én megmaradhattam.

Ha norvég vagyok, évmilliókban számolhatnám az időt, de magyarnak születtem, s engem az évtizedek is messzi történelembe vezetnek.

A tápióbicskei szőlőben is ezt látom, amint ismét poharat emelünk a nagy kiterő után. A kunyhót, amelyben éltünk, lebontották. A Bartucz-ház ajtaján is vaspánt zárja a csendet. A kedves Katica mama, nevelőanyám Szentlőrincen él öregén, betegen, de ha árnyékos arcát kisímítom most és ősz haját megfényesítem sötétfeketére; az a fiatal szép nő lép elénk, aki mindig azzal biztatott, hogy lesz idő, midőn nem a sápadt falusi hold pótolja a világosságot, hanem a szellem fényessége. Nem tudom, milyen gondolat lökte nyelvére a látomásos fogalmazást, de nem felejthetem el, most is kigyúl bennem. Itt örködött ránk, ebben a szőlőben hánykolódtam szelíd szöke húgommal, míg apám a Blaskovich uradalomban meszelte az istállókat. Ez a szőlővidék korbácsolta fel bennem először az embert, itt szívtam magamba az elkobzott szülőföld ízét, színeit, ezen a földön néztem a görnyedő parasztokat, szót váltva velük az esti lámpafénynél. Nem köthetem hát én sem egyetlen helyhez gyermekéveimet. Az egész alföldi tájat tekintem szülőföldemnek, mert a gyermekkori emlékek idekötnék. Ez a táj volt az első realista könyv, amelyből olvasni tanultam, az itt élő emberek jelentették az értelmes, mindig szomorú sorokat számomra, azok, akik a pap prédikációit hallgatva elhitték, hogy sorsukat isten intézi, és ha lázadni mernek, jönnek a csendőrök, a rend őrei, mint az 1897-es aratósztrájk idején s azóta folyvást.

Dehogyan voltam én akkor kommunista. Azt se tudtam, mi fán terem. De

Dózsáról, a kurucokról, a szabadságharc napjairól sokszor mesélt Katica mama. S az még elvenen élt a falu tudatában, hogy a bicskei parasztok sokszor fellázadtak a csendőrök ellen, s hármat agyon is lőttek tizenkilencben.

A sok közeli, távoli rokon álmát alussza a mohos temetőben, s hiába keltegetném őket. Erről beszél az öreg Bárdi néni s a vele lakó Szőke Pali bácsi, amint a hordókkal bibelődik. Komoly arccal magyarázza, hogy elcsábítja a főváros a fiatalokat, s másfélszáz forintért sem jön el a napszámos szőlőt művelni. Itt marad minden a pusztulásra, ha ők is kihalnak.

Már csak kevesen tudják, honnan kerültem Tápióbecskére s merre fűjt tovább a szél a nagyvilágban, de azért akad egy-egy kedves személy, aki a karján visz be a gyermekkor emlékházába. Nagyon távoli rokonunk: Báthory Vencel özvegy felesége is közéjük tartozik. Ma is itt él. Övék volt a malom, de elvették, lebontották, s azóta nincs malom a faluban. Csak a házuk, szőlőjük maradt meg s az enyémnél gazdagabb emlékük. Nem ismer rám, s csak akkor tessékél beljebb, amikor a nevemet mondom. Asztalt is terít, az uzsonna mellé szilvát, amely megráncosodott, mint az arcunk. Hozzászokott a szemem az efféle látványhoz, a gyász színét hamar felismerem, s orrom megérzi az ódon szagokat, amikor a kihulló szavak emlékeket idéznek. Olykor kellemetlenek ezek a szavak, máskor friss mozdulattal kedves történeteket idéznek, s szinte szemünk láttára föltámad bennünk a gyermekkor lobogó tüze.

De minek a halottakat bolygatni. A megráncosodott szilva keserű lesz a szánkban, s már az se vidít fel, amikor a falu szívéhez érkeve megpillantom a mai nadrágos bicskei lányokat, akik cigarettázva jönnek az iskolából, kacarásznak az autóbusszmegállónál, vagy éppen gépkocsiból lépnek ki házuk kapujánál. Régen eltűntek az egymásba karoló, népdalokat énekelve hullámozó lányok, első szerelmeim, a Báthory Mandikák, Igaz Máriák a színes paraszti viseletükkel, a lakodalomban citerázó, szomorú dalokkal udvarló legények, a rossz bakancsokban, s télen is mezítláb járó faluszéli szegények. Régi igazság, hogy Pestvidéknek Budapest a városa, de nemcsak a falusi szél csapja meg az embert; a civilizáció szagát is megérezik, mert a televízió, rádió behordja a házakba a modern világot, s már az sem feltűnő, ha a bicskei fiatalok az utcán csókolóznak.

Hajszol tovább a kíváncsiság. Vajon megvan-e még a Noszlopy uraság kúriája? Kihaltak látszik a porta. Csak a kutyák ugatnak, mintha farkasok lepték volna el a határt. Valakit azért mégis otthon találunk. Igaz, nehezen bújik elő. Előbb megáll az udvaron, mint egy régi bicskei vértanú, aki azért jött ide, hogy csodát tegyen. Aztán széttárja a kezét, hogy kerüljünk beljebb, noha nincs sok látnivaló, mert egyedül él a soklakásos úri portán. Félelmetes nyugalommal mutatja kertjében a pirosuló almát, de a kúriát szeretné eltakarni a szemünk elől, mert az rettenetes látvány. Megdöbbenve nézem, s arra gondolok, hogy elemista koromban gyakran lerajzoltam a gyönyörű, tornácos épületet. Az akkor itt lakók azt jósolták, hogy festő lesz belőlem s még sokra vihetem. De a friss látványok is feltornynosulnak bennem. A szellemi kincsekhez méltatlan helyi könyvtár rozoga épülete jut eszembe. Szinte az összedőlés veszélye fenyegeti, s már nem tudják hová rakni a könyveket, amelyek ugyan az ötvenes években szerzeményeződtek, de itt könyveknek tekintik az elavult nyomtatványokat is. A mozi hajlékát már szégyellem fölidézni a rozoga épületével, s inkább a vadonatúj kocsmára gondolok, amely dísz a falusi szövetkezetnek. Csak magyarázok a lehetőségekről, mint egy rongyos apostol. De a kutyák ismét ugatni kezdenek.

Ilyen elrettentő, szomorú látvány fogad a Majthényi kúria udvarán is. Gyermekkoromban itt is gyakran megfordultam, s úgy érzem magam, mintha megsebzett lelkemmel burkolnám körül az elhanyagolt portát s halottak állnának mellettem. Eltűntek a pazar színekben káprázó virágágyak, üresek az istállók s olyan a tornácos soklakásos épület, mint egy rongyos koldus, aki utolsó napjait számlálja. Itt még kutya sincs. A szomszédoktól tudjuk meg, hogy van gazdája, de az is csak teng-leng az időben. Ömlik a csönd a fülembe, mint a Tapolca a Balatonba. Az elhanyagolt udvaron tyúk kapirgál s magában kárál, mint az öregasszonyok.

A jóságos lelkületű Majtényi nagymama sétálgatott itt akkor velem, különös könnyedséggel. Locsoló kertésze voltam, s ha időmből futotta, rajzolgattam az udvaron. Annyi jót mondott erre a falura, hogy megszépült bennem az utcák sora, a patak partját körülvevő fák ágain éneklő madarak kórusa. Megdicsérte a rajzaimat, kenyeret, diót adott és lemérhetetlen lelkesedéssel mesélt Petőfiről. Nincsen rá hiteles adat s nyilván legenda csupán, de ő hihetően állította, hogy édesapjánál, aki Kossuth-párti volt, gyakran megfordult a költő, amikor Tápióáspról Kecskemétre utazott. Azt is tőle hallottam, hogy a Pesten keltezett „Mi foly ott a mezőn” című versét náluk írta a kert végén folyó patak partján.

Ezen az udvaron érintett meg engem először Petőfi költészetének meleg lehelete. Csodálatos panoráma feküdt akkor előttem, a Tápió paradicsomi tája, amely Majthényi nagymama szép arcával olyan volt, mint az a bibliai éden. A gyermeki képzelet szárnya magasba emelte Petőfit, akiről olyan meggyőzően tudott mesélni, mintha ő maga látta volna az ifjú költőt, amint a kerti asztalnál állva fölmondja a friss költeményt. S amit annyira hihetően mesélnek, az már igaz egy kicsit, s ha testi valóságában nem is, de szelleme bizonyosan itt járt a bicskei csatában és Czagány százados szívéből ő kiáltotta, hogy „Csak előre, édes fiam!”

Ez az utóbbi vers már nem legenda. Tanítóm két olyan versről tudott, amely emlékművet állított a szabadságharc hősének. Tőle hallottam először, hogy Czagányt, aki a Felső-Tápió hídján rohamozó katonák élén halt hősi halált, – Zalár József a hős honvédtisztet nevére nevezve, mint századost – énekelte meg először és csak később foglalta az ismert tizenkét soros versbe az apró termetű kritikus-költő Gyulai Pál. Sehogy sem értettük mi, bicskei diákok, hogy Gyulai miért hallgatja el hőse nevét és milyen meggondolásból szállítja le rangját a vitéznek.

Egészen természetesnek találtam, hogy ezek az emlékek a Kossuth-párti kisnemes Majthényi egykori udvarán törték fel belőlem. Talán a siralmas látványt próbáltam megszépíteni, lelket akartam verni kiskorom barátaiba, rokonaimba, vén tanítómba, aki azt is büszkén tanította, amit maga sem tudott, s mindazokba, akiket tisztetek s emléküik elévülhetetlen, hogy föltámadjanak bennem. De csak álltam, mint Horváth János ércből öntött honvédszobra a Tápiónál.

Visszatéréskor, napnyugta előtt a csata színterét is meglátogattuk. Az elmúlt évtizedek szinte betemették az összezsugorodott folyót. A zord, mindig áradó Tápió már csak a térképen található. Hová lettek belőle a nagy pontyok, csukák, csíkok? A fűzfák is kihaltak a környékéről. Csak az öreg százötven éves, félig kiszáradt fűzfa áll még az emlékezetes csata színhelyén. Megsárgult lombkeretéből Pusztatetői Lovass Johanna, szépnagyanyám arca tűnik elem.

96 esztendő s korában is kitopogott ide, s botjára támaszkodva elkezdte mesélni, saját fogalmazásában a csata történetét:

– Jámborul daloltunk, mi, lányok, s hamarosan torkunkra ragadt a dalolás. Ijedelem támadt köztünk azon az április eleji napon. Káta felől horvát csapatok jöttek, ömöltek. Egy fekete mén meg a házunk előtt állott. Rajta egy vasas német. Egyszer csak elkezdett kiabálni Bárdi András harangozó. Jön a fölmentő magyar sereg, azt ordította lelkendezve. Hozzátette még, hogy Görgey és Damjanich vörös sipkásai már a hidnál rohamoznak. A kiáradt Tápió tengernyi vizének árterén a német rosszakarata miatt történt az össze-csapás. Nem kellett több. A vasas német hallja a hírt, mert magyarra fordítatja a szavakat és gonoszul lelövi a harangozót. Csak később mondogatták a lerongyolt vitézek, sebesültek, hogy ott bizony nyolcszáz harcos vitéz esett el, vagy fúlt bele a Tápióba. Szörnyülködtünk a híreken és éppen délre harangoztak, amikor ez történt, amit most mondok. Sebesültet hoztak a mi házunkhoz is. Barna szemű, büszke nézésű tiszt rogyott a székre. Csupa véresen. Kérte, hogy kötöznénk be a sebeit, mert megyen tovább csatázni. Fiatal lányka voltam még, örömmel teljesítettem a kérést. Amikor készen lettem vele, hát isten csudájára egy összemarék arany pénzt nyomott a markomba az a tiszt honvéd. Aztán továbbindult. Másnapon a többi honvéd mesélte, hogy az az ember maga Görgey hadvezér volt. Este aztán a győzelem sugallatára a falu homokdombjain örtüzeket gyűjtöttünk. Fejér István meg Csikós Teréz alapítványt létesített. Azóta, a csata emléknapján, április 4-én, míg Tápióbicskén magyar gyerek él, egy-egy zsemlét osztogatnak. Emlékezzenek, hogy azt a földet, amely búzát, szőlőt ad, magyar vér öntözte.

Szépnapymama történetét ereklyeként őrizte a család, és jobban hitte, mint a tápióbicskei csata győzelmét. Akkor még kevesen sejtették, hogy a csata győzelmét jelölő április 4-i dátumot egy egész ország ünnepli, de teljesebb győzelmet értve s nem egy falu fölsszabadítását.

A gyermekkori emlékek útján jutottunk el aztán a falu vezetőjéhez; Hajdu Gergelyhez. Vele már a jövőről váltottunk szót, de abból kiindulva, hogy Petőfi századában ennek a falunak a lakossága gyarapodott legjobban lélekszámban s gazdasági értelemben egyaránt. Bitskey Énok kezdte itt akkor az újjáépítést. Még az én gyermekkoromban is csaknem ötezer lelket tartottak nyilván. S most jó, ha háromezer a lakosok száma. Pedig most is nagyon szeretne derűbe enyhülni ez a falu, de talpraállításához kevés a segítség, s a vezetők szomorúan nézik, hogy menekül el az ifjúság s gazosodik a föld, pusztul a szőlő. Mégis örömmel tölt el a búcsúzkodás, mert hátha csoda történik s a vezetők fejében hordozott tervek egyszer megvalósulnak.

Ez az egyszer azonban még messzi van. A Bartucz Imrék már nem vállalják az itthoni munkát, nem akarják szolgatni az öregek sírján a szegényes Katalin virágot. Ők még nem tudják, hogy Párizs lakossága folyamatosan csökken az utóbbi időben s a modern urbanizáció ismeretében szétszóródik a város lakók serege a környéki falvakba, amelyek üzemeket hoznak létre és életre kel a falusi nép. Az én falum egykori nyüzsgő életét, a gazdag szőlővidéket, szántókat a faluszéli malommal, számos szép terméket készítő híres iparosaival, aranykalászos gazdáival már csak a Szépművészeti Múzeumban őrzik Molnár József, hajdani festőművész képein.

Normandiai kirándulás*

Nem tudom már, hogyan esett választásom az 1937-es breton nyaralásom után megint egy nyugati tartományra. Tény, hogy 1938-ban Bretagne testvérföldjére, Normandiába látogattam. Egy Eure-megyei ifjúsági szállót szemeltem ki La Haye-Malherbe mellett, a fővárostól százhusz kilométerre, ott ahol az Eure a Szajnába ömlik. Hajókázhattam volna a Szajrán is, ha lett volna rajta Rouen felé személyszállítás. Ám nem volt, pedig ez lett volna az eszményi út, hisz a La Manche felé szelíden kanyargó folyó az a természetadta útvonal, amely évezredekken át a népek, jobban mondva, a hódítók és beözönlők országútja volt. Álmodoztam is róla, hogy valahogyan felkapaszkodom egy szajnai uszályra: roppant romantikus lett volna a lomhán úszó alkotmányon, száradó fehérneműk, kurjongató hajósok társaságában lecsurogni nyugat felé. Dehát igazán semminemű kapcsolataim sem voltak a folyami hajózással, és ahhoz gyámoltalanabb voltam, semhogy vakmerőn „leszólítsak” egy édesvízi matrózt a Bercy rakparton és felkészelkedjek a *péniche*-ére.

Így hát a lapos és unalmas vonatot választottam. Átsuhantunk Vernonon, ezen a Párizstól 80 kilométerre fekvő, régi balparti városkán, amelyet a vasút vág ketté. Aztán a nyári pompában hivaikodó mezőkön, a bizi erdő mentén vitt a gőzös úticélom felé, azon a felsőnormandiai tájon át, amely kissé a Dunántúlra emlékeztetett szelíd dombjaival, de ahol mások, kövérebbek a fekete-fehér, tarka tehenek, mint nálunk, a fű pedig szinte hihetetlenül zöld.

Kristályos fényben csillogtak a vizek, kellemesen integettek az almafák és még szalmatető, fakeretes házikók is fel-feltűntek. Kegyes klíma, gazdag föld, méltóságosan ballagó parasztok, akiket eladdig csak Balzacból meg Maupassant-ból ismertem. A normand tájat nem éreztem regényesnek, inkább valamilyen dús érzéki örömet sugallt, no meg kiegyensúlyozott erőt. Ezen a mértéktartó tájon, ahol nem szöktek égbe vad hegyek és nem zúgtak kies völgyekben bösz bércpatakok, alig emlékeztetett valami a véres és viharos múltra, arra, hogy nevét észak hunjaitól, a tengert szilajul szelő normann vikingektől kapta, kik a IX. század kezdete óta dúltak-raboltak és öltek-fosztogattak itt, Párizst is megsarcolva, mint a felbomlott frank birodalom ostorai, s akik oly sok gondot okoztak Kopasz Károlynak (talán ezért is hullt ki a haja...). Szegény franciák hiába hadakoztak pénzzel és karddal, végülis Együgyű Károlynak volt annyi esze, hogy a vérbösz Rolfnak, a legmegveszeketebb normann vezérnek nőül adja Gizella leányát, akit a leányzó annyira megjuhászított, hogy Rolf kiegyezett a királlyal, sőt a keresztséget is felvette.

De aztán még sok vér folyt ezeken a zöld mezőkön, ahol évszázadokig vetélkedtek angolok és franciák. A normannok azonban mindent kihevertek, szépen gyarapodtak és a francia művelődést Malherbe-bel, Corneille-jel, Barbey d'Aurevillyvel, Flaubert-rel, Maupassant-nal, Alphonse Allais-val, no meg

* Egy önéletrajzi mű részlete.

olyan festőkkel gyarapították, mint Poussin, Géricault, Millet és Monet, hogy a muzsikuskokról (Boiledieu, Satie) ne is beszéljek. És nemcsak almát, almabort, almapálinkát, meg rengeteg finom tejterméket (camembert!) termeltek, hanem megiparosodtak, s buzgón szőtték a fonalat, például Elboeufben, ahol egy Herzog nevű gyáros telepedett le és Maurois néven vált világhírűvé.

Az Eure-parti, körülbelül tizezer lakosú Louviers-nél szálltam le a Párizs–Rouen vonalon közlekedő vonatról. A gazdag posztógyártó város árnyas bulvárait és ódon faházait hamar elhagyva, megindultam a mintegy hat kilométerre nyugatra lévő La Haye felé. Kellemes nyári nap volt, a meleget a közeli tenger mérsékelte, s én a híres francia népdalt dudolva: *Sur la route de Louviers, il y avait un cantonnier* . . . – meneteltem.

Kis bőröndöskémme fáradtan és porosan érkeztem az *auberge*-be, mely egy enyhén reneszánsz kastélyban székelt, előtte szép, hatalmas jegenyesoros sétánnyal ékes parkkal. A kis falu nyilván a francia klasszicizmus úttörő poétájának a birtokán lehetett, ezért őrizte meg a Malherbe nevet. Maga a kastély egy-két kilométerre volt tőle, s valamilyen márkí özege jótekonyságból – de lehet, hogy egyszerűen elszegényedett – adta át egy részét, valamint a melléképületet az ifjúságnak.

En a második emelet legszélén kaptam egy piciny szobát, parkra néző ablakkal, kecsegtető kilátással. Körülbelül húsz-harminc ifjú vendéget szállásoltak el a hajdan jobb napokat látott épületben, ahol természetesen nem volt folyóvíz. Néhány diák a közeli erdőskében táborozott – akkoriban kezdett lábra kapni Franciaországban a *camping* divatja – s csak étkezni járt a kastélyba. Általában a melléképületben ebédeltünk-vacsoráztunk, de az első nap, a bemutatkozáskor, a márkiné a saját ebédlőjében, a főépület földszintjén látta vendégül az újonnan érkezetteket.

Kínos izgalommal vettem részt ezen az első „diszében”. Körülbelül féltucatnyian ültük körül az ódon asztalt, mely talán már IV. Henrik idején is szolgált. A *marquise* peckesen ült a magas támlájú széken, s metsző hangon, fennen beszélt. A Comédie-Française rangidős primadonnája is megirigyelhette volna nemes dikcióját, amelyben különösen ásatag hangsúllyal csendült meg időnként egy-egy *subjonctif imparfait*. Valamilyen lehetetlen levessel, természetesen igazi francia módon készült, rántástalan *potage*-zal indult az ebéd. Iromba ezüst kanállal meregettem ezt a szintelen-szagtalan ázalék-löttyöt, amelyben zöld hínárhúrok és nyálkás folyondár fűtök tekeredtek ismeretlen eredetű zöltségekre. Itt találkoztam először a francia falusi kenyérrel, amely ellentétben a kifinomult párizsi *fantaisie*-vel vagy *baguette*-tel, kerek és rozsos-korpás volt: akár bihari is lehetett volna.

A márkiné polip karja végén olyan idomú, olyan szögletesen merev kéz ficáncolt, hogy szinte az azóta megismert gépi fogószerszámra emlékeztetett, amelyeket most használnak az atomosok, amikor az izotópokat meg az egyéb rádióaktív holmit tologatják. Pirospozsgás, csipke főkötős, ámbár már fonnyadozó fehércecseléd szolgálta fel az étkeket, amelyekkel hajdan bizonyára libériás inas vonult be ebbe a régimódi ebédlőbe, ahonnan időközben a tőkés betörés már elvitte a hűbéri falikárpitot, úgyhogy a magas falak pórén meredeztek volna, ha nem tarkította volna őket imitt-amott egy-egy kimért képű ősz portréja, gomblyukában a Szent-Lajos rend nagykeresztjével. Alig maradt valami a régi pompából, de a háziúrnő avitt lebernyegei így is kiáltó ellentétben voltak a mi modern városi gúnyánkkal.

Hanem maga az özege! Ő minden pénzt megért. S bámulatosan borzal-

mas külleme nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a feudális leves kényszerű bekebelezése után, valamint a kökemény rosbiffel viaskodva is megenyhültebben vegyek részt a bemutatkozó étkezésen. Azt már mondtam, hogy mereven ült a széken, masinakezét is említettem az imént, de fő ékessége a feje volt, amely szögletes idomtalanságával, a szemöldök *accent circonflexe*-es merev megtörtségével, az orr lapos háromszögével, a cserzett bőrrel, a puderes ráncokkal legjobban talán *Az avignoni kisasszonyok* egyikének a kubista fejéhez hasonlított, akármilyen márkiné volt is! Ez a kietlen arc egyáltalán nem a dús normandiai mezőkön falkavadászatot rendező főurakat idézte, nem a kastélyban hajdan virágzó paszományos-lovaszos díszéletre emlékeztetett, nem zárdai nevelésre, arisztokratikus izlésre vallott, hanem valóban arra a barcelónai bordélyra, honnan Picasso nevezetes kisasszonyait becsente a művészettörténetbe. Meglepő kontrasztként csengett fennkölt beszédmodora, mely ebből a mértani szájból dalolt; kivált az *r*-ek zengtek dicsőn, s az orrhangú magánhangzók búgtak Saint-Saëns orgonájához méltón.

A konverzáció kopott banalitások közepett tengődött egészen a pispek-hidi sajtig (mert – természetesen – nem a közönséges normandiai camembert-t szolgált fel a csipkés cseléd, hanem az előkelőbb Pont-l'Évêquet-et). Ekkor a körtére várva – a kastély szikár úrnője végre hozzám intézte cicomás szavait:

– *N'est-ce pas, monsieur, vous êtes autrichien?*

Valószínűleg látta az irataimat, s ezért gondolta, hogy magyar lévén, osztrák vagyok. Összeszedtem magam, lenyeltem a trappista-szerű száraz sajt-falatot:

– *Je vous demande bien pardon, madame la marquise, je dois vous détromper...*

A lehető legudvariasabban mondtam meg a sőtartó nyakú márkinének, hogy tévedett. Kifejtettem, hogy Ferenc József, ő császári és királyi felsége már rég elhalálozta magát, sőt egy-két forradalom is lezajlott azóta a Dunaparton, ahol mostanság Horthy tengernagy kormányozza hazám hányatott hajóját.

– *Ah! j'y suis!* – rikoltotta erre állatkerti erővel az élemedett hölgyemény, és a legnegédesebb bájjal, szinte csöpögő kéjjel tette hozzá: – *Je me suis laissé dire que c'était un homme fort bien élevé.*

Bár több évtizedes műfordítói pályámon szereztem már némi gyakorlatot a francia nyelv csínját, vagy akár binját illetően is, s mindig arra a merész álláspontra helyezkedtem – s ezt bizonyítani is igyekeztem –, hogy nincsen lefordíthatatlan szójáték. Ám itt nem szójátékról van szó, hanem olyan egyszerű *précieux* fordulatról, olyan arisztokratikus kényeskedésről, amely nem azt mondja póri közvetlenséggel, hogy „úgy hallottam”, hanem a lehető legbonyolultabb köntörfalazással fejezi ki ezt a hallomást: „hagytam, hogy mondják nekem”. Na, és ami azt illeti, hogy Horthy *bien élevé*, azaz jól nevelt!

Majdnem lefordultam a támlás székről. Ittam egy kortyot a magas pohárban gyöngyöző borból (ez volt az ebéd fénypontja!), s csak aztán választam:

– Minden bizonnyal, hisz, ha nem tévedek, a császár udvarában teljesített szolgálatot egészen a forradalomig...

– *Ah!* – ordította el magát ismét a *marquise* érdesen – *la Révolution!* Hát maguknál is volt forradalom?

Szinte a nyaktiló bárdja csörrent szavában, ahogyan az *r*-eket görgette. Ki tudja, hány ősenek csapta le fejét Sanson mester annak idején?

– Kettő is volt, *madame*, – mondtam kéjesen csámcsogva a körtén, hogy ily borzalommal tölthetem el ezt az aszott kórót, aki talán szörnyet halt volna a kietlen borzadálytól, ha hirtelen megtudja, hogy főúri asztalánál nem egy szegény diák ül, hanem a párizsi *Szabad Szó* Komintern-fizetést húzó munkatársa. – Az egyik polgári, 1918-ban, a másik, a proletár, 1919-ben. Ennek megdöntésén az önök Louis-Félix-Marie-François de Franchet d'Esperey tábornagya fáradozott... – mikor idáig értem a lelkem mélyén tanyázó megbotránkoztatásra szakosított ördögöcske majd' azt nem mondatta velem, hogy „sajnos”, de erőt véve magamon, csak így folytattam: – ...eredményesen.

– *Oh, le brave maréchal!* – jajintott édesdeden a horpadt hölgy. – *En voilà encore un homme bien élevé!*

Most már tudtam, hogy ez a hóbortja: neki minden kardcsörtető generális – hát még a marsallok! – „jól nevelt”. Mert ugyebár az igazi jó nevelést a Saint-Cyr-i katonai iskola, netalán a saumuri lovastiszt képző intézet nyújtja. Csak azt nem értem, hogyan züllött odáig ez a derék márkiné, hogy kastélyát bérbe adja az ifjúsági szállók szövetségének, és megkockáztassa esetleg olyan elvetemült kommunista süvölvények is helyet kapnak benne, mint jómagam. Ezt a titkot egyhetes nyaralásom során nem tudtam megfejteni...

De talán még egy hétig sem tartott. Különben hogyan felejthettem volna el, mit tettem naphosszat, hol voltam, kivel beszéltem. Minden emlékem arra szorítkozik, hogy a mellettem lévő kastélyszobában két belga lány lakott. Az egyik nagy, magas, már-már valóságos debella, a másik ugyanilyen, de redukált kiadásban. Vöröses szökek voltak, dús keblűek és vihogva cincogók – olyanok, mint Feyder *Csintalan asszonyok* című remek, vérbő flamand filmjének kikapós hősnői, mely filmet ezelőtt nemrégiben láttam. A belga lányok azonban velem nem „kaptak ki” – talán éppen csak hogy köszöntünk egymásnak. Még egyetlen egy, nem valami szalonképes mozzanatra emlékszem e két ifjú hölgygel kapcsolatban: egy este, mikor a csinos parkot ezüsttel hintette be a hold, s a jegenyék rebbenetlen silbakoltak, a nagy csendben áthallatszott a falon valamilyen csordogálás, majd kuncogás. Kíváncsi lévén, a falhoz tapasztottam a fülem, s hallottam, amint az egyik lány azt mondja a másiknak, halkan kacarászva:

– Remélem, nem hallotta meg... – s máris aludtak, miután imigyen könnyítettek magukon. Alighanem sok sört ittak, mint a belgák általában...

Nagyon halványan emlékszem még arra, hogy a kastély volt istállójából (de lehet, hogy mosókonyhájából) átalakított hodályban étkeztünk, nyersfa asztalon, bádog edényekből. S ezek az étkezések bőven kárpótolták az ifjúságot azért a feszültségért, amelyet a bemutatkozási ebéden kellett elszenvedniük a peckes márkinéval; itt teljesen oldott és fesztelen volt a légkör. Bár, ami engem illet, fejemen változatlanul ott ült a társtalanság átka: árva maradtam, se barát, se szerető nem akadt a fészkerben...

Így hát magányos gyalogosként hagytam el az *auberge*-t, kis táskámmal baktatva a normandiai országúton, mint egy hajdani vándordeák. Északnak vágtam, s egy Tostes nevű falun át a Szajna felé igyekeztem, Rouenba tartva. Alig tíz kilométer után már ott is voltam Pont-de-l'Arche városkában, amely az egykori normann-francia hadakozások idején kulcspozíció volt, s az említett Kopasz Károly építtette ide azt nagy hidat, amelyről elnevezték. De a híres hidat én már nem láthattam, mert „csak” 1850-ig állta a sarat, s alig ezer év után le kellett bontani. Így hát utódján, egy hosszú acélhídon keltem át a karcsú Szajnán, felültem valamilyen buszra és beértem a normandiai fő-

város déli, balparti Saint Sever nevű ipari negyedébe, ebbe a füstös gyárváros részbe, hol az *auberge* volt: itt szálltam meg két napra.

Ennyi időt szántam a lakosság számát tekintve Debrecen nagyságú „Múzeum-város” (de mondják „Észak-Nyugat Jeruzsálemének” meg „Flórencének” is) megtekintésére, mely a világ egyik legszebb, ha nem a legszebb gótikus ékszere volt, amikor 38-ban én megtiszteltem látogatásommal. 40-ben a németek, 44-ben pedig a szövetségesek rettentő károkat tettek benne, sok szép műemlék tönkrement, még a katedrális is súlyosan megsérült és ötezer épület pusztult el – abban a csodálatos városban, amely kétezer éven át kibírta Rolf dúlását, a százéves háború szörnyűségeit, a vallásháborúkat (1562-ben a hugenották félévig voltak Rouen urai), sőt az 1870/71-es germán megszállást is.

Másnap vettem nyakamba a hajdani Rotumagust (ebből a *magus* = „piac”), amely a Szajna két partján zöldellő dombkaréjjal, s a fél Margit-szigetnyi Lacroix szigettel kissé Budapestre hasonlít, legalábbis ami a fekvését illeti, mert egyébként a gótikus tornyok sűrű virágzása, a régi faburkolatos házak nyüzsgése, a templomok tövében hemzsegő sikátorok ódon zsúfoltsága révén 1938-ban még sokszor szinte a középkorban éreztem magam, amikor az óvárosban csatangoltam, s az avitt utcanevek ízét ízlelgettem: Gólya utca, Kanonok utca, Szalamandra utca, Komp utca, Ketrec utca, Aranyalma utca, Zsidó utca, Szekér utca, Szent Miklós utca, Kesztyűs utca, Kasza utca, Kapucinus utca, Bástyá utca, Sólyom utca, Hódító Vilmos utca . . .

Két napig tartott ez a szent bűvölet: elfelejtettem Hitlert, az Anschlusst, Daladier-t. Nyakig merültem a múltba. A Régi Piac téren, ahol Johannát elégették, megtapogattam a mozaikot, amely a máglya helyét jelezte. Itt sóhajtott fel utoljára a sápadt szűz, mielőtt a pribékek a cölöphöz kötötték, a tér közepén, ahol százhatvan angol katona vont kordont:

– Ó Rouen, így hát te leszel utolsó hajlékom!

Hogy a piacteret méltóvá tegyék a múlthoz, 1929-ben még a szomszéd vásárcsarnok egyik pavilonját is normann homlokzattal álcázták, és Jeanne d'Arc szobrát emelték elé. A Korona vendéglő, hol disznófejű nagyurak, a szüzet elveszejtő Cauchon püspök dagadt utódai, kéjesen bőfögve mártóznak meg a vérben, mármint a roueni módra készült kacsa konyakkal kevert, burgundival megöntözött és portóival tüzesített vérében, XV. századi díszes köntösben pompázik a téren a Johanna Múzeum mellett, ahol a panoptikumban az egész szent krimi megtekinthető. Befordultam a szomszéd Szarka utcába is, amelynek egyik gót házában Corneille született és élt ötvenhat esztendőn át egyfolytában! A Szarka utca végén, a Fontenelle utca (ez a világrekorder életű író – száz évig élt! – is roueni volt) és a Crosne utca sarki ház Gide emlékét idézi. Ez a Crosne utca vezet a Flaubert sugárúton át az Hôtel-Dieu kórházig, ahol Gustave, Rouen egyik legnagyobb büszkesége, Achille-Cléophas Flaubert doktor fia született. Ebben a szomorú épületben töltötte nyomasztó gyermekkorát, itt mászott fel a boncterem ablakába meglesni apját, amint hullavágó munkáját végezte.

A Régi Piacról nem messze megcsodáltam az Igazságügyi Palotát, a kései gótika remekét, és többször végigtalakodtam magam a turistáktól hemzsegő Nagy Óra utcán, amelynek világgraszoló ékessége a szűk utcán átívelő reneszánsz Óratorony, benne a világnak talán legrégebb faliórájával (XIV. sz.), amely egyetlen mutatójával, nemcsak az órát mutatja, hanem a hét napjait, sőt a hold fázisait is.

Valósággal belevesztem ebbe az ódon dzsungelbe, a gót tornyok és a régi kalmárházak sűrűjébe. Az élelmes roueni hajóépítők már a XIV. században a Hanza-városokkal kereskedtek. Egyszerre gyarapodott a normandiai főváros tallérban és hitben; sorra-rendre épültek a merész és kecses templomok meg a posztógyárosok és hajótartó gazdák hegyes tetejű házai. De persze a legnagyobb ámulattal az óváros közepén emelkedő, s Monet lebegő festményéről is világszerte ismert Mi Asszonyunk székesegyházat bámultam: itt adott találkát Bovaryné az öt türelmetlenül ostromló Léon segédjegyzőnek, emez pedig a pokolba küldte a katedrális kommentáló és az ő udvarlását keresztező egyházfit. Ez a roueni Notre-Dame szinte a gótika antológiája: a XIII. században kezdték építeni és csak 1530-ra készült el. Így aztán megtalálható benne a csúcshíves művészet minden válfaja, a stílus korai, kifejlődött és hanyatló jegei. S káprázatos ez a gazdagság, az ötvenhat méteres homlokzat megkomponálatlan, „ömlesztett” gótikája, melynek szedett-vedettsége lenyűgözően dús, szinte áttekinthetetlen. A Keresztelő Szent János kapun látható az a Táncoló Marianne, amelyről Flaubert ír, s amelyet a nép így nevez, holott a szobor nem a Reszpublika jelképét ábrázolja, hanem Salomét, amint bódító kéjtáncát lejt Heródes előtt. A legigézesebbnek a bal oldali tornyot, a 77 méteres Vaj-tornyot találtam, amely gigászi jegyeként szökik a magasba merész ívezeteivel, gótikus gallyaival, csipkés virágdiszeivel, de csak nagy nehezen derítettem ki, hogy azért nevezik *Tour de Beurre*-nek, mert abból a pénzből építették, amit a hívek azért a diszpenzációért fizettek a papoknak, amelynek hála, böjtidőben is ehettek vajat (de lehet, hogy a sárgásszürke kő miatt kapta ezt a meglepően parlagi nevet). A toronyban lévő harangjáték ötvenöt harangja huszonöt tonnát nyom. A Johannáról elnevezett óriási nagyharang, amely egymaga 9500 kiló, a város védőszentjének, Saint-Romainnek a nevét viselő jobb oldali, kevésbé féktelen toronyban kong. Ez volt az egyetlen a megszámlálhatatlan roueni egyházi épület közt, amelybe bementem. Végigjártam a gazdag oldalhajókat, amelyeket valóban randevühellyé avatott az üvegfestményeken szemérmesen belopakodó napfény, a szentélyben égő ezüstlámpa tapintatos világa. A kereszthajóban elbűvölt a tökéletes vonalú, páratlan belső lámpatorony, amely ötvenegy méterre szökik fel. Beleszédültem a keresztboltozatok erős profilú hevedereinek és gerinceinek, a zengő zárókövek, a bűgő boltsüvegek, a muzsikáló pillérkötegek, a csilingelő kőkelyhek, a susogó levéldiszek megfagyott zenéjébe, ebbe az egész függélyesen felfelé törekvő szárnyalásba.

Nem mulaszthattam el egy pillantást vetni a dühöngő Rolf (a franciák Rollonnak hívják) kriptasírára a szentély rácsa mellett, no meg szomszédjára, arra a XIII. századi fekvő figurára, mely alatt Oroszlánszívű Richárd szívét őrzik. A többi síremlékre már nem tellett türelmemből, hisz itt rakásra őrzik az egész normandiai főúri pereputtyot: bibornokok, érsekek, nagyhercegek nyugszanak a vakmerő csúcshívek, a hegyes oromfalak, a hálós boltozatok, a sárkány-szobrok és apostol-ábrázolatok árnyékában. Itt térdepel Diane de Poitiers alabástrom-mása, hogy visszasírja a szép napot, amikor még mint II. Henrik teljhatalmú kegyencnője vigan élte világát...

A bámulatos kincsek és igézetes szépség bujaságától elbűvölten szinte bárgyún ballagtam a további templomok tövében. A székesegyháztól, túl a katedrálisra támaszkodó püspöki palotán, alig száz méterre áll a Szent-Maclovius, a *flamboyant*, tehát a kései – lángoló gót stílus egyik legszebb remeke. Am nem ez érdekelt, hanem inkább a szomszédban lévő átrium, amely

nem más, mint a középkori haláltánc megtestesülése: az egyik utolsó, még látható ossuarium, ahol egészen 1780-ig működött a hajdani sírkert. Olyan zárt udvar ez, mint az Alhambráé, de nem arabeszk cirádákkal ékes, mert a faburkolatos épület oszloptörzsein mindenütt a Halál táncol, s az oszlopokon köröskörül futó fríz faszobrai is mind-mind csontokat, lábszárakat, no meg sírásó kellékeket ábrázolnak. Mindez kitűnő inspirációval szolgál az épületet most elfoglaló Szépművészeti Iskola növendékeinek . . .

A rend kedvéért – ha már itt vagyok – megnéztem még a virágkorát élő gótika teljes pompáját kínáló Saint-Ouen templomot, a Koronás toronnyal, amelyet korona alakú hegyes orom-sor díszít; a szomszédban volt a Saint-Ouen apátságról elnevezett temetőkert, ahol 1431. május 24-én Johanna a ravasz bírák és a dühöngő angolok erőszakának engedve, aláírta a visszavonó cédulát, és ugyanitt rehabilitálták 1456-ban. A temető helyén lévő kertecskében látható Verhaeren belga költő bronzszobra, mert az „átszellemült anyag Kolumbuszát” – ahogyan Lunacsarszkij mondta róla – az ipari fejlődés énekesét, *A pályaudvar* című vers szerzőjét, a roueni pályaudvaron gázolta halálra a vonat 1916-ban. És röpké pillantást vetettem a Szent Lőrinc templomra is, amelynek oszlopos áttört korlátján nagy gót betűkkel van kiírva, hogy POST TENEBRAS SPERO LUCEM; a Szent-Gotthardt templomra, amely kivételesen reneszánsz stílusú; a Szent-Romanus templomra, vörös márvány oszlopaival, fehér-arany diszeivel; az Hôtel-Dieu mellett álló Magdolna-templomra, a kései gót Szent Patrick templomra. No meg a régi palotákra, mint például a XV. századi Hôtel de Bourgtheroulde, mely a Johanna-téren emelkedik, vagy a Jeanne d’Arc-toronyra, amely a Fülöp Ágost emelte vár maradványa, s végül a Szent András-toronyra. Káprázat, szédület, régiség-túltengés, már-már gótcsömör vett erőt rajtam az ódon kutak, a gazdagon díszített fakeretes házak, tornyok, paloták, templomok rengetegében, úgyhogy a múzeumokba már be se tudtam tenni a lábam.

Szerencsés kikapcsolódás volt a látogatás, amelyet Franciaország harmadik kikötőjében tettem, mert Rouenig a Szajná, a nagy tengerjáró gőzösök is fel tudnak menni. Még az előző évben látott londoni dockok után is megkapó látványt nyújtott ez a nagy tengeri-folyami kikötő, mely évente ötezer hajót fogadott tizenöt kilométernyi rakpartjain. A Corneille-rakparton, a Börze-rakparton ödöngve délszaki fűszerek bódító szagát szívtam be; s itt láttam először a *pinardier*-kat, azokat a bortartály-hajókat, amelyeket a borissza franciák találtak fel, mert hordókban nem tudtak elég észak-afrikai nedűt behozni; megcsapta orrom ezeknek a különös tankhajóknak fanyar és részegítő illata, nem messze a Boieldieu-hídtól, ahonnan – akkor még Matild-hídnak hívták – Johanna hamvait a Szajnába szórták.

Am talán a legmaradandóbb benyomást nem az égbeszökő gót tornyok tették rám, hanem a tornyok tövében meghúzódó, olykor pohosan előrehasaló, máskor ide-oda dülöngélő, ketrecük kalodájába zárt, zsindelyezett, ólomfestékkel vagy lenolajjal kipingált, koszorúfás és háromszögoromzatos, felülről lefele egymásra, egyre keskenyebben skatulyázott emeletekkel ellátott öreg házak.

E két tömény nap után ismét gyalog indultam útnak a könnyed csúcsíves múltból a nehéz beton jövő felé, a Szajnát hol átszelő, hol szépen mellette futó országúton. Negyvenhét kilós mivoltomban nem gondolhattam arra, hogy a körülbelül százhusz kilométert az apostolok lován teszem meg. Autóstoppal igyekeztem hát vissza, ami sikerült is. Nem emlékszem, hány szakaszban tettem meg az utat, s arra sem, hogy kivel-mivel.

Útközben megcsodálhattam La Roche-Guyonnál, a szeszélyesen kanyargó Szajna-völgy meredek mészkőszikláira kapaszkodó La Rochefoucauld-várat; messziről megpillantottam Les Andelys mellett Oroszlánszívű Richárd hatalmas várerődjét, amelyet az angol uralkodó amerikai tempóban, állítólag egyetlen év alatt (1196) emelt Fülöp Ágost ellen. A tekintélyes romok, s az aránylag jól megőrzött zömök tornyok, bástyák láttán arra gondoltam, hogy a XII. századi palléroknak csakugyan volt valamilyen titokzatos „szabadkőmives” receptje a sebes építkezésre. Ide zárták X. Lajos feleségét, Burgundi Margitot meg Szép Károly nejét, Blankát házasságtörés címén – amint azt Druon hosszan ecseteli az *Elátkozott Királyok*-ban.

Még egy további megállóra emlékszem, éspedig a Párizstól már csak harmincnégy kilométerre lévő Mantes-la-Jolie városra, mely valóban megérdemli – noha már akkor is eléggé eliparosodott – a „csinos” melléknevet és amelyben egy fiók-Notre-Dame katedrális láttam: egyidőben épült a párizsi Mi Asszonyunkkal; nagyon hasonlít is rá. Két szép régi városkaput is megpillantottam a templom mellett, mindkettő a régi várfal maradványa. Egy pár órát csavarogtam a városban, amíg valamilyen autó ismét felvett és Saint-Germainen át a fővárosba vitt.

Mikor a Porte Maillot-hoz értünk, rögtön elkapott Párizs forgataga, mely hamarosan elűzte fejemből a középkori Rouen csúcsíves, csipkés, színes üveg-festményes álmát. A metró enyhén dohos illata végleg a jelenbe rántott, és a diáknegyedi szállodai szobámban ott várt a budapesti *Szocializmus* tisztelet-példánya *A mezőgazdasági kérdés Franciaországban* című tanulmányommal. Egy-két nap múlva már megint nyakig merültem a riasztó valóságba: mozgóldtak a szudétanémet náci, Henlein, a csehszlovákiai németek vezére követelte, hogy csatolják a németlakta területeket a birodalomhoz. Csapatösszevonásokról, részleges mozgósításról jöttek a hírek. Közben pedig Lord Runciman, ez a finom angol úr Prágában a farkast és a bárányt „békéltetgette”...

Pár nap múlva – ebben a robbanó helyzetben – főnököm, Szabó, vagy *Szabad Szó*-beli nevén Szabolcsy főszerkesztőm (egyik sem az igazi neve volt), behívott és közölte: reám bizzák a hetilap szerkesztését.

Ezerkilencszázkilencven

I.

*A Parkban naponkint
nulla órától huszonnégy óráig
minden hetvenen felüli állampolgárnak
térítésmentesen rendelkezésére áll
a körhinta,
valamint a
Parkban föllelhető összes mászóka,
döcögő és homokozó.*

*(Tekintettel arra,
hogy a gyerekek már huzamosabb idő óta
– nem tudni, miért –
tüntetően távolmaradnak,
felhívjuk a hetvenes évjáratúak figyelmét
játékállagunk
gazdaságosabb kihasználására.)*

II.

*Értesítjük a T. Szülőket,
hogy az őszi, téli, tavaszi
és nyári szünetet
összevontan adjuk ki.
Ennek folytán szept. hó 1-től
a köv. év aug. hó 31-ig
iskolánk zárva tart.*

III.

A tűre lépni kötelező!

*(Jó, jó, de mi haszna,
ha órákig kell várni,
míg idevetődik egy másik kisgyerek!*

*Egyedül ugyanis
nagyon unalmas ipiapacsozni.)*

Kutyabaj

1.

*Klemi néni mopszlijának
lábait a szél kuszálja;
foxi, uszkár flaszteron jár,
pulikutya: kanászbojtár.*

2.

*„Eb fél, kutya fél,
míg az ipam, napam él!”
Ha mindkettő elpatkolna,
tutulnék a teliholdra.*

3.

*Csicsás, todrós új hacuka,
mórikál a szetter-szuka;
betarol, kifarol,
kutyabálba kutyagol.*

4.

*Sajna, más nincs, ki
csiszegne-csoszogna,
miregne-morogna,
meg is cirógatna,
csak ez a pincsi.*

5.

*Mit ér egy kankutya-buli?
Kutyatülit! Kutyagumit!*

6.

*Néhai méregzacskó,
juhászodik a tacskozó;
pléhtányérja fényesebb:
elmúlt a húshagyó kedd.*

7.

*Az ablakban öregecske
hölgy. Ölében ölebecske.
Befejezett múltjuk titkát
műemlékké nyilvánítják.*

8.

*Kereszténynek, muzulmánnak
nagy-nagy istencsapása:
oda rondit a kutya is,
ahol nagyobb rakás van.*

9.

*Bor-zal-mas dogg!
Szép-sé-ges dög!*

10.

*A kimustrált vaksi kuvasz
obsitot kap maholnap;
két kikapós ebmenyecske
böllenkedik csaholva:
„Úgy köllött, úgy köllött,
káposztába hús köllött!”*

11.

*Lehet, hogy a veszettkutyák
egy szálíg kivesztek.
Ugasd meg az árnyukat is,
de ne maradj veszteg!*

12.

*Kosztja és lakása
jónál jobb.
A nászra
mi gondja?
Egy éve,
hogy ki van herélve.*

*Aj, szegény bulldog
mennyire boldog!*

13.

*Sejehaj, hajahaj,
ebugatta, az a baj:
komisz, kutya kölyök helyett
az asztalnál
csipkés-bugyis
kölyökkutya foglal helyet.*

*Sejehaj, hajahaj,
ez a baj nem kutyabaj!*

Körlevél

Tisztelt Cím!

*Értesitem, hogy kedvenc Kutyája
– fajra és nemre való tekintet nélkül –
pár hét leforgása alatt
– szerény tiszteletdíj ellenében –
elsajátíthatja magániskolámban
az Elnemkötelezett Szabadasszociációs Vonítás-t.*

*Fakultatív tárgyak
oktatását is vállalom, éspedig úgymint:
1. Szimatlélektani alapfogalmak
2. A dialektikus hűség esztétikai problémái.*

*Jelentkezni lehet
szabadpéntek és szabadszombat kivételével
minden munkanapon de 11-től du 15 óráig.*

Eb aki bánja!

Kelt Kutyaházán, MCMXC. Kánikula hava.

Örömteli farkcsóválással:

*Dr. Bernáthegyi Néró s. k.
okleveles ebidomár,
a CCC (Cave Canem Club) örökös tagja,
EBURAFAKÓ-éremmel kitüntetve.*

Lear

*Nincs mit szétoztani.
Koldus vagyok s bolond.
Fázom, Cordelia.
A só. A só . . . Csak mondd.*

Hihetetlen történet

Ibit a színházi ruhatárban találták meg Heltaiék, az előadás után, mikor az utolsó kabátot is kiadták. Ott feküdt a pult hátsó rekeszei között, pokrócba csavarva, csöndben, s ki tudja, mióta. A lámpák egymás után aludtak ki, Heltaiék is szedelőzködtek már, amikor a baba elárulta magát: egészségesen és kétségbeesetten fölsírt a rejtekhelyén.

Heltai Hugó akkoriban könyvügynök volt. Üzleti tárgyalásai során csak a vezetéknévén mutatkozott be, s ha véletlenül rákérdezett valaki, hogy kóna-e a hasonnevű nagy írónak vagy netán éppen ő volna az? – szemérme- sen hallgatott, lehajtotta fejét, és haladéktalanul kiteregette könyvjegyzékeit a leendő vásárló asztalára. A felesége napközben egyedül maradt otthon, a József körüti nagy lakásban; esténként félhétre kellett megjelen- nia a színház- ban, a B-ruhatár volt az övé, az emeleten. Ugyanebben a színházban húsz éve még táncolt a karban. Az A-ruhatár kezelőnöje éppen így; csakhogy ő énekelt is hajdan. Ezidőtájt azonban már békésen megférnek itt egymás mellett. A vá- ratlan gyereksírásra ő is odafutott.

Hogy került ez ide?!...

Mióta fekszik itt?!...

Jézusmária!!!

A vizes ruhákból mindenesetre ki kellett bontaniuk, különben nem hall- gatott volna el soha.

*

... Mindez elég régen történt. Heltai Hugó a háborús években a kopasz- ságát takaró barna hajtétőt ragasztott a koponyájára, amikor a hajdani kar- táncosnő még mindig nem szorult parókára s festetnie sem kellett a haját, valódi vörös színét változatlanul megtartotta. Az Ostende eszpresszóban kávé- t főzött, Ibi pedig a pénztárban ült. Anya és lánya mindig ugyanabban a mű- szakban dolgozott.

Napközben egy katonaruhás olasz követségi tisztviselő udvarolt Ibinek a blokkoló pult mellett, szívósan, irigylésre méltó kitartással – este azonban, a pénztár átadása után, én következtem. A háború évekig készülődött, s Ibi lassankint egész szépen skandálta már az olasz szavakat; – én meg olykor bizony elég későn vittem haza, de Heltaiék mindannyiszor megbocsátottak s nem szidták meg Ibit. Alighanem kedveltek, s titokban talán szurkoltak is nekem.

Körülbelül egyszerre szakadtunk el Ibi mellől mindketten: az olasz is meg én is, a háború miatt. A fronton, rettenetes éjszakákon, reszkető ma- gányban, félelmemben kezdtem gondolkozni azon, keserűn és reménytelenül: hogy szerelem-e az, ahogyan Ibit otthon hagytam?

Amikor elbúcsúztam tőle, még nem tudtam.

... Akkor tudtam meg, amikor megsebesültem. Vagy pontosabban: még ennél is egy kicsit később.

A kórházvonalat a józsefvárosi pályaudvarra vánszorgott be, de nem rakodtunk ki: mindenki sejtette, hogy tovább viszik az egész szerelvényt nyugat felé. Sötét volt és hideg, a karomon és a fejemen kötés, s a tépett zubbonyt kinnal-keservvel tudtam csak magamra rángatni, miután kimásztam a vörös-keresztes kocsiból, és derékszögbe dőlve trappogtam, ahogyan bírtam, egy fabódé vagy egy szénrakás mögé.

A házfalakon ekkor már különböző méretű plakátok figyelmeztették a lakosságot, hogy katonaszökevények és más árulók rejtegetéséért halálbüntetés jár. Kiáltó rajzok és véres táblák közölték a parancsot a rendfenntartókkal, hogy akit a kijárási tilalom alatt az utcán találunk, kérdezés és igazoltatás nélkül a helyszínen föl kell koncolniuk. Mindezen én akkor nem tűnődhettem – én csak azt tudtam, hogy el kell jutnom: hozzá. Semmi más megoldásra nem gondoltam – egyedül ő jutott eszembe. Fálnak vetve a hátam, araszolva tapogattam az elsötétített városban kapualjtól kapualjig. Néha cseréphalmazt kellett megkerülnöm, néha gödröt, néha vasgerendákat. Ha egy kitört ablak üvegszilánkjaira léptem: az óriási csöndben élesebben szikrázott itt egyszerre minden, mint odakint a lövészárók partvonalán kézigránát-csapkodás közben. De mennem kellett. Az útkereszteződéseken is át kellett jutnom. Hozzá kellett eljutnom.

Villany nem volt már a házban, csöngetni se lehetett. Tenyeremmel csapkodtam az előszobaajtót, aztán suttogni próbáltam, hogy ki vagyok. Heltai Hugó engedett be. A vörös, szép és okos asszony se rémült meg. Ibi hálóingben állt az összevissza zsúfolt szoba közepén. Senkinek nem magyaráztam, hogy miért jöttem. Nagyon piszkos lehettem.

A másik szobájukat találata érte, hónapok óta nem lakták. Itt, az egyik ágyban Heltai Hugó feküdt, a másikban anya és lánya. Én a hintaszék mellett, a szőnyegen.

Néhány nap múlva úgy fordítottuk el a hintaszéktől a szőnyeget, hogyha Ibi lenyúlt az ágy széléről, elérhette a vállam. S ha én felültem éjjel, meg is csókolhattam a karját.

Hogy milyen volt? – Ki volt szép ezekben a hónapokban, amikor víz se jutott mosdásra! Akkor meg már különösen nem, amikor végül kérlelhetetlenül a pincékbe kellett költöznie mindenkinek. Ő velem maradt, fönt a szobában, a harmadik emeleten, velem, aki nem húzódtam le a közös óvóhelyre, hiszen életveszélyes lett volna mindnyájunkra, ha idegenek előtt mutakozom.

Tehát, hogy szép volt-e? – Nem tudom. Mindig rám nézett, mindig figyelt. Ilyen napokon, amikor délelőtt egyszer, majd este másodszor enni kaptam a vaskályha lapján szárazon sütött lepényből, és más esemény órákig se törtem, csak szirénasivítás odakintről, dűbörgés, csönd, omlás zaja, tetőcserép fröccsenése, és újra csönd, csak ülni, várni, elkókadni, hallgatózni, még mindig ülni a földön, hátunkat az asztal lábának támasztva, és még mindig hallgatni, és tovább is csak várni... – ebben a végtelen időben, bármikor néztem föl: a tekintete az arcomat fürkészte. Figyelt; alig beszélt, – ekkora csöndben semmi szükség a szóra; nem kérdezett, nem hívott. Figyelt. Ilyen volt.

Ablakunk nem maradt; a hideg ellen a szekrényt toltuk oda. Heltaiék éjszakára se jöttek föl, hanem az emberközel melegében kuporogtak inkább

odalent. Mi meg paplant, ruhákat, a szőnyeget, mindent magunkra rámoltunk. S mindig ő ébredt előbb: várta, hogy mikor szólalok meg.

Arról nem beszéltünk soha, hogy egyszer talán haza kell mennem. Sor kerül-e arra? És hogyan? – Senki se gondolkozott akkor azon, hogy miképp lesz azután (mi után?!), csak hogy ma, most, ebben a percben még élet ez, ebben a pillanatban még élni kell, ebben a szemvillanásban, a tekintetnek ebben a rebbenésében...

Még egy-két napig, miután megszületett már a csönd, még mindig nem lehetett hinni, hogy csönd van, napokig meg se hallottuk ezt a csöndet, nem eszméltünk, nem döbrentünk rá, – még a pincéből se igen mozdultak. Heltai Hugó is csak egy hét múlva jött fel a feleségével.

Reggel volt, amikor én kimondtam, hogy haza kell mennem. Bakancs a lábamon, a katonaruha helyett pedig a pincéből annak idején előkotort kockás nadrágban és Heltai Hugónak egy elkopott raglánjában. Ibi talán mosolygott. Határozott arcvonásai nem rándultak meg – egyszerűen öltözködni kezdett. Vastag, fekete pokrócot kanyarított a vállára, kitaposott cipőbe bújtt, vénasszonyos kendővel kötötte be a fejét, s a haját szorosan alágyúrte, mert öregesen és csúnyán mertek csak utcára lépni az asszonyok.

Én nem akartam elindulni Ibivel. Nem akartam, hogy velem jöjjön. Vitakozni azonban nem lehetett vele, a legmeggyőzőbb érvek is hatástalanok maradtak volna: szavakkal soha nem harcolt szavak ellen. Olyan keserű volt (a mosolya ellenére is), hogy egyetlen mozdulattal se tartóztatott, meg se próbálta. De ezzel a keserűséggel és túrhetetlen konoksággal némán ragaszkodott ahhoz, hogy velem tart. Éppen azért, mert senki se tudhatta, mi vár rá odakint, odahaza, vagy bárhol.

Igazságosnak kell lennem Ibivel – utólag legalább. Nem biztos, máig sem biztos, hogy pusztán azért akartam egyedül indulni, mert féltettem. Vagyis, mert féltem attól, hogy isten tudja, mi eshet vele, hiszen annyi rettető hír is járt akkor szájról szájra. Különben is: vágjon a férfi maga neki; szabadnak kell lennie, semmi se kötheti, amíg nem biztos a talaj a lába alatt!

Ez a legnagyobb hazugság. Nem tudom, ezért történt-e úgy, olyan keményen, ahogyan történt.

Nem engedtem, hogy belém kapaszkodjon. Sikerült berántanom magam után a folyosóra nyíló ajtót. Ő nekilendült belülről, és a fekete pokrócba bugyoláltan, áttörte hátával az üvegezett keretet. Kiléphetett volna rajta, de most már nem mozdult. Nézett. Nem tudom, miért nem mentem vissza érte.

Mondani semmit se mondhattam. Nem várhatta, hogy estére, másnapra, vagy a jövő hétre ígérjek valamit. Ennél józanabb volt.

Közmunka, szaladgálás a széthurcolt bútorok után, s föl kutatni, akiknek az életében még reménykedni lehetett; egymásra találni, exhumálni; közben falrakás otthon és újabb közmunka reggeltől estig a repülőtéren; romtakarítás és krumpligyűjtés a környék havas bódéjaiból: – majd lesz valahogy, ha egyszer megmaradtunk... S egyik este a házmaster fülkéjébe költözött Varga néni azzal várt, hogy keresett itt valaki, lány volt, vagy lány lehetett, fekete pokrócban és rémesen ócska bakancsban – ő nem csodálkozott azon, hogy ilyen csúnyán beöltözött a szerencsétlen, hanem azon inkább, hogy nem mozdult a lépcsőkről, a huzatból estig se, s akkor már kénytelen-kelletlen behívta magához a fülkébe, itt gubbasztott két nap, csak a harmadik este

indult vissza a városba. – Este! – csapta össze a kezét Varga néni, amikor befejezte.

... Amikor a József körüti lakásba ismét becsöngettem, a folyosóra nyíló ajtó üvegekockái helyére kék csomagolópapír került már, rajzszögek feszítették a keretre. Heltai Hugó nem tartózkodott otthon, egyedül találtam a szép, vörös asszonyt, aki kedvesen köszöntött most is – de a következő percben, az előszobában, sírva fakadt, sudár termete panaszosan megroppant, úgy vonszolta be magát, majd a fotelba kuporodott, s összegörnyedve eltakarta az arcát.

A fekete pokrócot, ha akkor fölfedezem valahol! ... A síró asszony mögé tekingetve: a díványon, az asztalon, a hintaszékben, a konyha szenesládájára hajítva, az ablakkilincsen felejtve, ha megláttam volna! ... Vagy a vén fűzőscipőt a sarokba rúgva, a fogasok alatt a falnál, a dupla ajtószárny közé száműzve, vagy a szeméttvödör tetején, penészesen, sárosan, akárhogyan! ...

*

... Senkinek se beszéltem erről még. Soha. Testvéreimnek és barátaimnak se. Mert attól féltem, úgyse hiszik el. Ilyen nem történhet meg,ilyent csak író találhat ki. Keserves, téma-szegény időszakban születhet csak ilyesmi, arcátlan hatásvadászat, kiáltó giccs! Hogy tizenöt évvel később, Rómában, a Piazza Barberinin, a világ legzsúfoltabb terén, a fáradtság keltette szomorúság révületében, súlyosan, céltalanul ácsorogva egy nyakkendő-kirakat előtt, percek vagy félórák óta – mire megláttam az üvegben egy arcot, mire észrevettem, mire megéreztem, hogy egy arc az, a hátam mögül nézi ugyanazt a kirakatot, percek vagy félórák óta nézi ő is, és az üvegben a tekintetünk ugyanazon a ponton, egymás szemén, percek óta ...

És az is hihetetlen, hogy *akkor*, a fekete pokróccal a hátán, amikor a városban még a villamosok is csak néhány vonal itt-ott helyrecsákányozott szakaszán tudtak megindulni, vonattal pedig ki-ki a szomszédba próbálkozott csupán, batyuval, kosárral: – ő minden nélkül, szerelvényről szerelvényre mászva, vagonok mélyén kuporogva, állatok és lucskos hulladék-kupacok közt vacogva, katonák és éhezők elöl bujkálva, határokon és nyílt sebeken kúszva át, végül is eljusson oda, ahová akart, s megtalálja, akit remélt ... – Három hétig tartott. S mindebből csak ennyit tartott meg, különben vállrándításra sem érdemes az egész:

– Egyedül maradtam volna ...

A hajdani követségi tisztviselő alig ismerte föl: három hétig tartott az is, amíg rendbehozta valahogy, amíg a szeme kiderült, amíg a vonásai meglágyultak, mire nem öklendezett a kínált ételtől, mire ki engedte nyitni az ablakot és megnézte a ruhákat, amiket az olasz fiú az ágyára terített. S egy újabb hónapnak kellett elmúlnia, mire a megtalált férfi olyannak vélte, hogy elviheti már haza, bevezetheti végre az anyjához és megállhat vele a nagyasszony hintaszéke előtt.

*

... A tizenöt év tisztes olasz donnává formálta. Kisimult a haja és megöszült. Nem hizott el; két kamaszodó lány anyja. Határozott és kemény moz-

dulatait a csend és a jó mód föloldotta. Anyanyelvét csaknem elfelejtette; nem érintkezik a családján kívül senkivel.

Szűk, délutáni bár csövézések székében, pohárral a kezemben gondoltam arra, hogy néz-e vajon most is, amikor nem nézem? Mi maradt régi, türelmesen figyelő tekintetéből?

Mégse. Nem, mégse emeltem föl a fejem.

– Ibi, Heltai Hugó meghalt... Nyolc éve...

Nem szólalt meg.

– Anyád nem tud rólad semmit!... Azt hiszi...

Ibi tizenöt év alatt egyetlen sorral sem jelentkezett, sem üzenettel, sem hívással. – A nagyasszony a hintaszékben úgy intézkedett, hogy csak akkor hozhatja a házba a fia ezt a lányt, ha apját-anyját többé nem ismeri. Mert ők kényszerítették arra, hogy elveszítse ártatlanságát.

– Nem igaz!

Szegények voltak, ezért vették rá, hogy föláldozza értük az érintetlenségét: – ezt hazudták, ezt találták ki mentségül.

– Nem igaz!

Meg kellett hát tagadnia őket – csak így bocsátottak meg neki. Csak így kísérhette oltárhoz az egyetlen fiú.

– Miért beszéltek erről?! Mi szükség volt rá?! Hogy a pokolba mondhatja meg egy fiú az anyjának, ha egyszer tudja, hogy milyen?!

– Ők ilyenek.

– Milyen férfi az, aki...

– Ők ilyenek – szakított félbe másodszor is.

... Elutazásom előtt, utolsó délután, ugyanebben a bárban, azt hittem, megcsókolhatom. Az arcát, vagy a homlokát.

Ekkor már tudtam, hogy a férje érte jön, ide, és magával hozza a két kislányt is.

– Szeretném, ha látnád őket egyszer – mondta, kérte, elvárta.

Amikor a kezét megfogtam, a csók előtt, kiemelt a táskájából egy selyempapírba burkolt apró dobozt. A bársony bélésen szív mintájú, bájos medália. Nem hivalkodó; egészen egyszerű. A vékonyka aranyláncot finoman a tenyereembe pergette. Hogy vigyem magammal, özvegy Heltainé részére, üzenetként. Emlékkül. Köszönet helyett.

Életjel a lányától!

Legalább ennyi.

Vagy lázadás?! – Ki tud erről?

Bocsánatkérés is lehet, igen.

– És a továbbiakban már írsz majd neki?...

Nem kaptam választ. A lengő üvegajtóban föltűnt a férje.

Körül se nézett, rögtön az asztalunk elé lépett.

Katonás tartása alig lazult, a haja két évtizeddel ezelőtt se volt feketébb. Rám alig nézett, csak a feleségére. De azért kezét fogtunk.

– Anita? És Margherita?

– A kocsiban várnak – bólintott, s a karját nyújtotta a feleségének. – Siess; tilosban parkolunk.

Engedelmeskedni kell.

Tehát köszönés, kézfogás.

Vége.

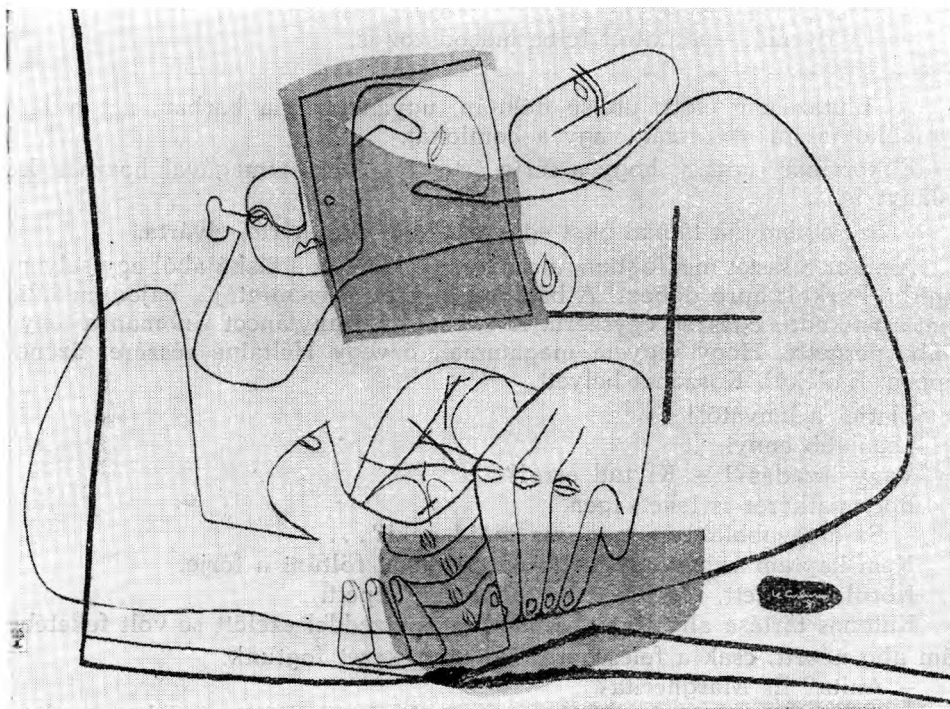
De nem hihetetlen. És nem hatásvadászat, és nem giccs, mégse! Szó se lehet arról, hogy az aranymedáliával fölkeressem Heltai Hugó özvegyét – nem viszek életjelt!

Higgye tovább is inkább azt, amibe beletört. Ahogy a megmaradtak mind belenyugodtak azóta mindenbe: hogy ez elveszett, amaz fölbukott – ezt szét-hordták, az elhullott – ő nem került elő, neki nyoma veszett – ki tudja, mi lett vele; minden házban sirattak valakit – elsiratták már. Csak higgyen a végzetben: könnyebb az, mint *tudni*, hogy nem a végzet a legrosszabb rossz.

Azt akarod, hogy újra kezdje a várakozást?!

Nem lesz több életjel. Hisz ezt az egyet is meg kellett vallanod a férjednek. És a nagyasszonyt is meg kellett követnetek újra. – Nem tudom, mi méretett rád ezért.

És akkor se tudtam, hogy az aranyat, a bársony bélésű dobozban, hová dobjam?

Körülírás

– És Elemér? – kérdeztem D.-től. – Vele mi lett?

D. nem válaszolt, ehhez jól értett már akkor is, korán kivívta magának a „nemválaszolások bajnoka” címet, melyre talán leginkább azzal vált érdemessé, hogy csöndje más volt, mint az egyszerű hallgatóké, a célzatosan vagy beszédesen elcsöndesedőké, némasága visszafelé mutatott és mutat ma is, a csönd mögé, ha ugyan szabad ezt mondanom.

A konyhában ültünk, a mi kis szűk konyhánkban, cseréptányérokka teleaggatott falak alján, fehérre mázolt apró karszékeken, mint valami babaszobában, és az ablakon át a város tetőire, a Gellérthegy sötétben készülődő tömbjére figyeltünk, vártunk a tűzijáték kezdetére.

De nem, nem így volt. Nem a helyszín – a személyek. Nem D. volt, hanem L., azt a tűzijátékot augusztus 20-án este vele néztem végig, vele meg a nagyobb gyerekekkel; a szűk konyhában ültünk, törékeny lábú kis babaszékeken, a falakat cseréptányérok borították, s mert akkor még tejüvegből volt az ablak, lehajtottuk, kiemeltük a sarkaiból az ablakot, hogy jól lássa majd a gyerek a halk roppanással széthulló rakétákat (olyan hangot adtak, mint amikor gyerekkoromban ráléptem az erdőben egy-egy puffancs-gombára), hadd nézze tágra nyílt szemmel ezt a neki még valóban felejthetetlen látványosságot, hogy úgy emlékezzen majd rá – erre gondoltam –, mint én a kockaház mellett sístergő mozdonyok kéményeinek szikraesőjére; ez volt a titkos tervem, ilyen érzelmes képek jutottak eszembe, és csak önkritikus hajlamom mentett meg attól, hogy a szikraeső és a tűzijáték lehetséges összefüggéseim elmerengjek. Nem is értem, hogyan gondolhattam, ha egy fölsejlő lehetőség erejéig is, de hogyan latolgathattam komolyan, hogyan számolhattam valóban azzal, hogy megtervezem egy ötéves gyerek emlékképét? Mentségemre mondhatom, hogy aztán hallgattam róla, és így utólag nézve azt hiszem, hogy az egész terv nem volt több, mint azoknak a követhetetlen lehetőség-villámlásoknak egyike, amelyek állandóan körülveszik vagy inkább kitöltik az embert, és amelyek néha úgy megvadulnak, hogy nincs mód követni mozgásukat, máskor meg lelassulnak, elterebélyesednek, mintegy felhőznek a végtagokban, de mindkét esetben, vagy a kettőnek bármilyen kombinációjában és variációjában tehetetlen az ember (ha nem is teljesen), „nem tehet róla”. És mentségemre szólhat az is, hogy a gyerek csakugyan élvezte a tűzijátékot, félős gyönyörűséggel kapaszkodott belénk, és a leeresztett konyhaablakon át ujjongva nézte végig az egész műsort, melynek mint tudjuk, minden alkalommal a görögtűz vet véget – így volt ez abban az évben is.

D. persze megjelent a szűk kis konyhában azon az estén, ha nem is testi mivoltában (és ez D.-nél – belátom –, aki legalább kilencven kiló, még sokkal kevésbé elhanyagolható szempont, mint egyébként): beszéltem D.-ről, szavakat mondtam róla L.-nek, történeteket, amelyekben vastagtalpú cipőjében, rövid kabátjában, kefehájával ott imbolygott D. is; akkor került elő a neve – a tűzijátékra vártunk –, amikor kollégiumi jeleneteimet adtam elő, melyeket L. mindig szívesen hallgatott (nézett) végig, és amelyeknek azon az estén még különös jelentőségük is volt – sajnos. Bevallom, kissé hebehurgyán bolygattam meg a félmúltból előkerülő arcokat és eseményeket, amelyek az 1954/55-ös és az 1955/56-os tanévet népesítették be, a középiskolai kollégium utolsóéves és az egyetemi kollégium elsőéves hallgatóit és a nevelőket idézték meg a babakonyhába, ahol a tűzijáték kezdetére vártunk, L., az idősebb gyerek és én. Könnyelmű voltam minden bizonnyal, mondom, hebehurgya, de ez bárki-

vel megeshet (egyszer csak nekikezd, belefeledkezik, mintegy hátrahanyatlík), bármelyikünkkel megeshetett volna, hiszen a különös jelentőségről akkor még nem tudtunk, nem is sejtettünk semmit.

Nem D.-nek tettem hát föl a szónoki kérdést, hanem L.-nek, és L. volt az, aki nem válaszolt, de nem azért, mintha ő lett volna a nem-válaszolás bajnoka, hanem mert egyszerűen tudta, hogy nem várok választ, meg aztán a szónoki kérdés nem is igen tetszett neki – L. általában nem szereti a szónoki kérdéseket –, és én is éreztem, hogy hamisan cseng a hangom, különösen azok után, amit Elemérről elmondtam, bár amit elmondtam, kevesebb volt, mintha ugyanazt elhallgatom róla, mert mit mondtam el én, a sárga cipőt mondtam el, és abban is D. segített, nélküle nem boldogultam volna.

De ha már ezt így beismertem, azt is meg kell mondanom, hogy D. mindettől függetlenül sem volt a nem-válaszolás bajnoka – ellenkezőleg: nagyon is szeretett válaszolni, és nagyon is meggondolt válaszokat adott, amelyeknek az értelme ugyan nem vált mindig és mindenki számára azonnal világossá, de ez cseppet sem rontotta le a válasz értékét. Ezt a hallgatást én éppen beszédességének elleplezésére hoztam föl jellemzésül, mert nem szeretném, ha a kelletténél többen tudnák, hogy ki is tulajdonképpen D. (akitől persze egy más alkalommal csakugyan megkérdeztem: „És Elemér?”), mint ahogy L. személyének kiléte sem befolyásolja döntően mondani-valóm lényegét, nem afféle kulcstörténet ez, amelyben a szereplők valódi személye különösebb többletet adhatna bárkinek is. Nem lenne persze nehéz megfejtetni, hogy kikről is van szó, különösen ezek után, hogy visszavonulok (és visszavonulásomban következetes leszek), most, hogy visszatáncolok a szándékos félrevezetéstől és megmaradok felúton, a nagy betűkkel jelzett felemásság kényelmes kettőségében. Sajnos – sajnos? –, kénytelen vagyok (leszek) még másokról is szólni (más betűket is bevezetni, a G.-t például), bár tudom, hogy ez tovább nehezíti dolgomat, növeli a szükséges és lehetséges magyarázások és körülírások számát. Mégis ezt az utat választom, még ha ezzel olyan helyzetbe is sodródok, hogy bárki megvádolhat bármivel, még azzal is, hogy se D., se Elemér nem létezett soha, csak kitaláltam az egészet. Nem tiltakozom. A tűzijátékra utalok legfeljebb, erre a mindannyiúnk által ismert és tudott tényre, remélem, ezt senki sem vonja kétségbe majd.

Néztük tehát a tűzijátékot, L. meg D. meg a gyerek és én, és még néhányan, akik ott voltak aznap este nálunk, ott szorongtunk mindannyian a konyhában, nyolcan-tizen is lehetünk. Sört ittunk és narancsszörpöt, valaki jégkockákat csörgetett a poharában. Meg kell mondanom – kell? –, hogy noha az én fejemben fordult meg az a képtelen ötlet, hogy előzetes szándékkal mutassam meg a gyerekeknek a színes tűzgömböket (a tűzijáték szirmait, fölrobbanó és hamar kihunyó virágait valamiféle kancsal pszichológizálással egy ötéves kisfiú emlékezetébe olthatónak gondoltam), meg kell mondanom, hogy mindezek ellenére én magam nem fogadtam túlzott lelkesedéssel a késő esti látványosságot, s el is meséltem a konyhában várakozó társaságnak, hogy milyen hátborzongató pillanatot szerzett nekem a legutóbbi tűzijáték. Korábban feküdtünk le aznap este, már tíz előtt eloltottuk a villany, kezdtem részletezni a történetet, ám az ébrenlét és az elalvás közti félálomban olyan szokatlan ropogást fedeztem föl a lassan csendesedő-homályosuló külvilági zajok között, magyaráztam hallgatóimnak, amely egyszerűben fölrázott. Odszóltam L.-nek, hogy hallja-e és hogy mi ez (a gyerekek aludtak már), aztán – kissé még kábultan, de a váratlan izgalomtól nagyon is éberem és feszültem – kiugrottam az ágyból és a délnyugatra néző nagy ablakok felé fordultam. A szelíd vonalú, ismerős hegyhát, amelyre olyan megnyugtató ránézni az év minden szakában, ez az adakozó és barátságos, szinte elevennek tűnő hegyhát egyetlen fekete foltként püposodott elém, és a mögötte húzódó fantasztikus alakú felhőkkel teleszórt égboltot lávaszínű ragyogás világította be. Természetesen azonnal tudtam (és itt egy kézmozdulattal elhallgattattam a közbeszólni készülöket), hogy a szokatlan ropogás, a hólyagos lávafény a tűzijáték rakétáitól származik, természetesen azonnal „kapcsoltam”: persze, augusztus huszadika van; de mielőtt még beugrott volna ez a természetes, mindent megmagyarázó válasz, volt egy pillanat, egy egészen parányi töredéke a pillanatnak, egyetlen kockája a millió képből összeálló

másodpercnék, amikor valami más sejtelem szorította össze a torkomat. Föl is keltünk aztán (a gyerekek nyugodtan aludtak) és megnéztük a tűzijátékot; L. azt mondta, hogy neki soha nem támadnak ilyen katasztrófális képzetei, én meg azt magyaráztam, hogy én sem gondoltam az atomháború kitörésére, nem is gondoltam semmire, mondtam, annál sokkal rövidebb ideig tartott az egész, hiszen a következő pillanatban már tudtam, hogy miről van szó; az, ami történt, két pillanat között játszódott le tulajdonképpen, nem is érdemes foglalkozni vele, mondtam, de aztán végig erről beszélgettünk, és hogy ma is úgy látom azt a kockát a lávafényű éggel és a fekete hegyháttal, mint akkor, fejeztem be jubileumi szónoklatomat a babakonyhában, az bizony azt mutatja, hogy mégis alaposan megviselt engem az a tűzijáték.

– Elemér verseket írt – meséltem L.-nek, míg a tűzijáték kezdetére vártunk –, s bár mi valamennyien nagyon tehetségesnek tartottuk (az általános elragadtatást talán csak D. nem osztotta teljesen), Elemér nem írásaival kerekedett fölénk, hanem fellépésével, pózaival, és határtalan merészségével, ahogy mindent megpróbált, ki-mondott; hallatlan önbizalom fűtötte, és szemernyi kétsége sem volt afelől, hogy mindenben ellenállhatatlan, a legjobb mindenben, ami lényeges. Rossz tanuló volt persze, kettes körül mozgott az átlaga, az iskolát megvetette (geológiát tanult), alig akadt egy-két tanár, akiről elismerte, hogy „van benne valami”, még leginkább a kollégium korán öszülő, szemüvegét hüvelyk- és mutatóujjával szüntelenül, de soha sem idegesítően le-föl tologató, az aranykeretes, örökmozgó szemüveg mögül mindig éberen és élesen figyelő igazgatójára hallgatott (öt mindannyian sokra tartottuk), többször is láttuk, hogy négyszemközt beszélget vele az udvar hársfái alatt. Sötétbőrű, vastagszájú, dús szemöldökű fiú volt Elemér, a lányok bolondultak érte, de ő akkor már (tizenhat éves volt mikor megismerkedtünk) inkább a nők után érdeklődött, egyik este tetszetős történetbe szöve mesélte el az udvar sarkában, hogy miképpen vesztette el a szüzességét Siófokon, egy villa padlásszobájában. Tetszetős történet volt, mondom, de akkor mégis kételkedtem benne, és amikor Elemér kölcsönkérte a vadonatúj acélszürke zakómat és a fehér ingemet, rákérdeztem, hogy csakugyan úgy történt-e az a bizonyos dolog Siófokon. Elemér válaszként megmutatta azokat a verseit, amelyeket akkor írt, mintegy hiteles okmányait a Balaton partján lejátszódó eseményeknek. Gyönyörű írása volt, jól olvasható, de csöppet sem iskolás, inkább nagyon is határozott, és mégis lágyan gördülő-táncoló, érzéki betűvetés (a lányok bolondultak a leveleiért), de ezt csak ma látom így persze, visszapiillantva a tizennégy évvel ezelőtt forgatott papírlapokra, és egyáltalán nem mernék megesküdni rá, hogy jól látom. Egy versére, pontosabban egyik versének néhány sorára ma is emlékszem, ez volt egyidőben a legkedvesebb verse, olvastam, többször hallottam is tőle (zsebre dugott kézzel, fejét Krisztusként a vállára döntve szavalt Elemér), erősen ritmizált, könnyedén gördülő vers volt, ami az emlékezetemben megmaradt töredékekből is jól megállapítható. „Üzenem, hogy két szemed világa ragyogja át az éjszakát...” – így hangzik az egyik töredék; és a másik: „Az őszi szél a csendben zihálva zúgja bánatát, bennem élő kuszált magányod felejté lassan...” Hogy mit felejt, a kusza magány, mijét felejté, hogy a sorok hol kezdődnek-végződnek, arra már nem emlékszem, de ez talán nem is fontos, amikor itt van az, hogy „az őszi szél a csendben zihálva zúgja”, és ez: „üzenem, hogy két szemed” – a vers tulajdonképpen ebből áll, „zihálva zúgja”, ennyi az egész; B. (új betű) azt mondaná róla, ez a vers szemantikai gesztusa (előbb persze mihez tartás végett megkérdezné: „Neked ez tetszik”?). Elemér költőnek tudta magát, amolyan Rimbaud-féle zseninek, és ezt nem is titkolta előttünk. Volt egy kis „entellektüel” társaság, olyan irodalmi szakkörfeleség a kollégiumban; Szótsényi Laca, a lófogó Fernandelre emlékeztető salgótarjáni fiú, aki minden szabad idejét bűvészkedésre használta, Rapatovszky Rezső, a Zalából származó és titkon zenésznek, esetleg karmesternek készülő, közel kétméteres óriás, D. meg én, és az aranykeretes szemüvege mögül szaporán pislogó igazgató (agyonlőtték ötvenhatban egy tejbolt előtt, ahol későn, mármár nem remélt ajándékként születő kislányának állt sorba tejért): mi voltunk a

törzstagok. Hetenként találkoztunk a népi himzésekkel, fazekakkal díszített klubszobában és előadtunk egymásnak. Legtöbbit Elemér szerepelt. Egyik alkalommal a szokottnál is titokzatosabb arccal emelkedett szólásra. Kihúzott a belső zsebéből egy kékes papírlapokból összekapcsolt köteget, félrehajtotta fejét, és egyenként meg nézett bennünket, mintha akkor látta volna az egybegyűlt társaságot először, vagy mintha azt mérlegelte volna, hogy érdemesek vagyunk-e a műre, melyet a kezében tart. Aztán várt. Állt és hallgatott, a cipője (a sárga cipője) orrát nézte. A kis szobában pissenés se hallatszott, és Elemér még mindig várt, aztán tétova mozdulatot tett papírlapokat szorongató kezével (talán így adott jelt magának, hogy tessék, kezdődhet a produkció, talán ezzel hozta lendületbe magát, erre a kis mozdulatra támaszkodott), és egészen csendes hangon azt mondta: „Faust”. Egy villanásnyi szünet következett, hogy fölfoghassuk, aztán ugyanezen a szenvedélyes hangon, ha valaki kételkedne még: „Johann Wolfgang Goethe után szabadon.” Még D. is hallgatott. Az igazgató is. Elemér pedig tovább halkította-szárította a hangját, és az irodalom-történeti pillanatnak kijáró csöndességben még hányavetibb természetességgel közölte velünk: „Vannak, akik azt mondják, jobb mint az eredeti...” Aztán olvasni kezdett, de abban a pillanatban kialudt a villany. „Nem számít – mondta Elemér –, fejből tudom az egészet.” És mondta tovább, „fejből” az egészet, de a mű már nem tetszett annyira nekünk, különösen D. tett rá csípős, mondhatnám epés megjegyzéseket („Először is, mi az, hogy Goethe után szabadon? Mi az, hogy szabadon?”) – talán ha nem alszik el a villany, ha nem maradunk sötétben, akkor talán ez is másképpen alakult volna.

Arra pedig, hogy D. milyen válaszokat tud adni, elég lesz talán egyetlen beszélgetésre hivatkoznom, amit hármasban folytattunk a Szilfa utca és az Ősz utca sarkán, D. és B. meg én. (Ez már a tűzijáték, a közösen megtekintett tűzijáték után történt.) Nem először álltunk azon az utcasarkon (összejöttünk néhányan a hatvanas évek végén, fölfedeztük egymást), belefeledkezve a beszéd áradatába, amelyből egyforma bőséggel csapódtak ki a legalaptalanabb és a legalaposabb meghatározások; vadul és hányavetien fogalmaztunk, mintha jelentéktelen rögtönzés lenne az egész, a jó hangzás és a képzetekkel zsúfolt pillanat terméke, amelyben felelőtlenül ítélkezhet, bármit a fonákjára fordíthat, kicsúfolthat vagy akár körülrajonghat az ember. Ott állt D. kissé bő, drapp kabátjában (ő volt a legalacsonyabb köztünk), melyhez rozsdabarna sálát és fekete barettet viselt, egyik lábáról a másikra lendítette magát, ide-oda himbálta széles törzsét, és úgy forgatta a fejét, mintha szűk lenne a gallérja, ami talán szűk is lett volna, ha D. begombolja a legfelső gombot, D. azonban ezt a legritkább esetben tette csak, nagy hidegben vagy ha elvétele nyakkendő kötött, de akkor is sietett meglazítani a kényelmetlen ingnyakat, szétcsúsztatni a merev gallérokat a nyakkendő csomója mögött; ott állt D. és ott állt mellette B., egy fejjel magasabban, sapka és sál nélkül, sportos szivacskabátban, magas nyakú sűrű pulóverben, egyik talpát a házfalhoz támasztotta és kitarthatóan követte D. ide-oda ingó törzsét, tekergő fejét (ő volt a legfiatalabb köztünk); ott állt D. és B. és ott álltam én, beszélgettünk. B. kijelentette, hogy az úgy van (legalábbis vele), hogy ő eldöntötte (már régen), miszerint az alapvető kérdésekre ez és ez a válasz, és most ehhez tartja magát (B.-nek mindig és mindenben kellett valami, amihez tarthatta magát), végül is az ember, mondta B., bármennyire is szomorú ez a tény, mondta, amíg él, bármilyen körülmények között meg tudja teremteni a maga disznóólját, azaz alkalmazkodik, tehát boldog, vagyis boldogul... Talán mégsem mindegy azért, hogy milyen az a disznóól, kezdtem én (a disznóólról különben is érzékeny vagyok), és ekkor szólalt meg D., aki hármónk közül a legalacsonyabb volt és (minden bizonnyal) a legszerencsésebb arányban fogadta magába a világ nemes rendezőelveit és rendezetlen részleteit eddigi élete során, de akit (valószínű) talán éppen ez az arány tesz majd (tett már) tehetlenné (ha ugyan föltétlenül kell az embernek tennie valamit). D. tehát azt mondta – válaszolta –, hogy jól emlékszik még ötvenhatra, látta például, amint jöttek Újpestről a fehér ingbe, sötétkék ruhába öltözött nyakkendős fiúk, akik aztán a Margit-

hid előtt, alig száz lépésre a tankoktól, fölgyűrték a sötétkék ruhák és a fehér ingek ujját és nekiláttak a kockakövek felszedésének, látta, hogy megépítették a másfél méter magas barikádát az ünneplőbe öltözött újpesti fiúk, nézte őket, és azt mondta, nem, nézte a barikádépitőket, és végiggondolta, kiszámította magában, hogy mikor jár le a tankok türelme, mikor jár le az a bizonyos idő, mikor indulnak el és hajtának át könnyűszerrel a barikádokon, nézte a köhordó fiúkat, és azt mondta, nem... Így beszélt – válaszolt – D., és ezzel berekesztették a megváltó félórát, különös tekintettel az újpesti fiúkra (pedig hát), szétszéledtünk, B. azonban utána szólt még D.-nek, és megkérdezte tőle, hogy jól érezte-e azt a bizonyos időt, a tankok türelmi idejét. „Nem – mondta D. – félórát tévedtem.” De B., akinek szüksége volt rá, hogy pontosan tudja a tényeket (miheztartás végett), nem elégedett meg ennyivel, és még azt is megkérdezte, hogy előbb vagy utóbb jöttek-e a tankok. „Utóbb – mondta D. –, de ez csak azt mutatja, hogy jól működik az életösztönöm.”

A Balaton mellett nyaraltunk a gyerekekkel és az egyik borús napon hajóra ülünk, meglátogattuk G.-éket a túlsó parton. (Ez még a tűzijáték, a közösen megtekintett tűzijáték előtt történt.) G.-vel alig váltottunk pár szót, rosszkedvű volt, „bármilyen megtörténhet”, intett bennünket, de mi aggályoskodónak neveztük, L. megkérdezte tőle, hogy tud-e valamit, de G. csak a fejét rázta és a heverő újságokra mutatott, most az egyszer fölősegesen szorong, mondtuk neki, „te megrögzött vivódó”, szólt rá L., kimentünk a kertbe, aztán le a partra, G. elkészönt, nem tartott velünk, hívós volt, a gyerekek fürödni akartak, de nem engedték meg nekik, erős szél fújt észak felől, hazafelé szembe kaptuk a szelet, a hullámok alaposan megtáncoltatták alattunk a hajót, a gyerekek visongva ugráltak, rohángáltak egyik ablaktól a másikig, párás volt a levegő, Tihany felé tartottunk, elhagytuk a déli partokat, Siófokot (itt lakott Elemér), az új szállodasort, el a vivódó G.-t, sirályok zuhantak felénk a szélben, egy szőke nő kiflidarabokat dobált nekik, a sirályok párhuzamosan tartották (lógatták) a lábaikat („Leszorított lábfejjel, te állat!” – süvítette Elemér a kollégium udvarán épült salakos pálya széléről), néztem a sirályok leszorított, párhuzamos lábait, nagyokat lendített rajtuk a hajó – G. érdeme, hogy tíz nap múlva (már a tűzijáték után), a rekedt ordítózással töltött éjszakai vitában (L. meg én üvöltve védjük G. szélsőségesen keserű nézeteit), G. érdeme, hogy egy fél szóval, egy villanásnyi gesztussal sem utalt balatoni beszélgetésünkre: na, mit mondtam? De később, néhány hónap elteltével, ez is megváltozott, az éjszakai ordítózások, G. és L. és mindannyian, ki előbb, ki utóbb, és: ki így, ki úgy. Elemér is. Ő egészen másként, mint G. vagy L., és sokkal korábban, még ötvenhatban, mikor az első távozókkal hagyta el az országot, hogy Amerikában, egy olajgyáros vejeként folytassa szemfényvesztő mutatóványait, amelyekben azért – ismerjük el – mindig volt valami. És Rapatovszky Rezső is, a zenész. Október huszonharmadikán zokogva, falfehéren tántorgott haza a kollégiumba (egy évvel fiatalabb volt nálam, negyedik gimnáziumba járt ötvenhat őszén), zöld lódenkabátján barátja gépfegyver-szaggatta agyvelejének maradványai. Néhány nap múlva Zalaegerszegen lelőtték Rapatovszky apját. Rezső ötvenhét elején megalakította a kollégium KISZ-szervezetét, a hegedűjét eladta, és úgy döntött, hogy kohómérnök lesz, fölhangy a zenerajongással. Nem értettem Rapatovszky Rezsőt, sehogy se tudtam megfejtetni, hogy miért adta el a hegedűjét, s még akkor elhatároztam, hogy megkérdezem, ha találkozom vele, az lesz az első, amit megkérdezek.

Sokáig fönnmaradtunk aznap éjjel, vasárnap éjszakáján, a tűzijáték megtekintése után is együtt maradtunk, telefüstöltük a szobát; kitártuk mind a két ablakot, sarkig nyitottuk a nagy szárnyakat, de a füst nem akart elillanni a szobából, megült a bútorok között, a könyvespolc szögleteiben, szélsend volt odakinn, meleg augusztusi éjszaka, sórt ittunk és telefüstöltük a szobát, L. azt kérdezte, „a kabátja gallérján?”, „igen”, mondtam, „az agyvelejét?”, „azt”, „és zöld lódenkabátja volt?”, „igen”, mondtam, „zöld lódenkabátja volt, igen”, erősítettem, aztán fölhangy a bizonyga-

tással, mert nekem volt zöld lódenkabátom, jó kis kabát volt, divatos is még akkoriban, legalábbis lehetett hordani, én mindenesetre hordtam, október huszonharmadikán is abban voltam, mikor elindultunk a Műegyetem udvaráról; rugdaltuk a szép sárga faleveleket, jó idő volt, a Gellért téren át mentünk, a zöld lódenkabátban voltam, széles övét kétoldalt a zsebébe gyűrtem, szép széles öve volt, széles gallérja, de persze ez semmit sem bizonyít, az égvilágon semmit, ez bárkivel megtörténhet, akármelyikőnkkel megtörténhetett volna; találkozunk kellene talán, meghallgatni a résztvevőket, de ez ma már lehetetlen, nem találkozunk, nem, és Rapatovszky Rezsőnek egyszerűen nyoma veszett, eltűnt közülünk, néha már az is megfordul a fejemben, hogy nem is az ő apját lötték le, hanem Szótsényi Lacáét, hogy nem is ő hagyott föl a zenerajongással, hanem Laca a bűvészkedéssel, és őt kellene megkeresnem-megkérdezni, hogy mi történt vele.

Belezavarodtam a kis ötvenhatos történeteimbe (a történeteimbe) azon az éjszakán, megzavart a zöld lódenkabát esete, alig-alig figyeltem D.-re, aki barátja volt Elemérnek, jobban ismerte mint én („Kedves D. – írta Elemér ötvenhét nyarán – címem az alábbi, ide írhat, ölel barátod: Elemér”), egy osztályba jártak és a szakmai gyakorlatokat is együtt töltötték nyaranta („Kedves Elemér – válaszolta D. ötvenhét őszén – címem az alábbi, ide írhat, ölel barátod: D.”), közel kerültek egymáshoz, és D. azon az éjszakán elmondott néhány mulatságos történetet Elemérről, D. olyan mulatságosan tudja előadni a mi kis mulatságos történeteinket, ilyen ez a D., de azért még ne irigyelje senki se és ne gondolja, hogy érti, hogy a mulatságos kis történeteket követve jó úton jár és egy-kettőre megérkezik D. alapképletéhez, hogy egyszerűen átlát rajta, nem.

Az egyik lány szülei, akik komoly udvarlóként fogadták Elemért, csináltattak a mindig elegáns, de azért mindig kopott Elemérnek egy sárga cipőt, melyet aztán visszakértek a szakítás után. Erre a sárga cipőre én is emlékszem, nagyon jól állt Elemérnek a sötét arcbőréhez és a szűk fekete nadrágjához, szerette azt a sárga cipőt, mint én a lódenkabátomat, bárki elképzelheti, hogy milyen nehéz pillanatokat élt át, mikor levetette a cipőjét, ezt a két mélyen kivágott, könnyű félcipőt, mely már a lábához idomult, átvette mozgásának ritmusát, a kissé csúsztatott, apró és szapora lépteket; mintha eleven részt vágta volna ki Elemérből a visszavonással, bárki elképzelheti, hogyan szaladt a vér Elemér arcába, mikor lehajolt, hogy a sárga cipőt kifűzze és (használat) visszaadja, mert a szülőknek a cipő kellett és nem az ára, és az a cipő, nem másik, Elemér hiába akarta kifizetni (miből is fizette volna), hiába akart venni egy másikat, nekik csak az kellett, az apa eljött a kollégiumba, és lehúzta Elemérrel a sárga cipőt.

Megzavarodva és elnémulva ültem a székemen (ez már a szobában volt, a tűzijáték után, egy óra körül), lám, gondoltam némi kárörömmel (ha ugyan gondolatnak lehet nevezni azt, mikor az ember fejében egyik faltól a másikig csúsznak a bútorok), minden lemerülésnek ez a vége („lemerülés”, milyen undorító szó ez is), minden kísérletünk ebben „merül ki”. S hogy ez sem így van teljes egészében, hogy a mindig finomítható elemzés egyes részleteiben mégis érvényes és követhető (vélegyes), az nem mond ellent a bútorcsuszamlásokból kiszűrődő feltételezésnek.

Az elemzés. B. eszméje a hatvanas évek végén, küzdelme a nagy szürke ellen. B. megköti magát ehhez az eszméhez a hatvanas évek végén, B.-nek kötnie kell magát, ez a megkötés ad neki erőt, nézem B.-t, ahogy ott ül előttem egy széken, nézem D.-t, ő is egy széken, behoztak egy-egy székelt a babakonyhából és most azon ülnek, nézem ezeket a székeket, a félkörben hajló fehér támlát és a négy fehér lábat, nézem: tanúsítom. Egy támla, négy láb. Kerekedik a történet, vége a tűzijátéknak. Kapaszkodok a széklábakba, és oda nem illő (ezt csak később tudom meg, másnap), látványos kép tolakodik elém: 1956. október 22. (esetleg 20. vagy 21.) Hess András tér, a Műegyetem kollégiuma. (Ez ez dokumentum, szavamra az, egy tanú dokumentuma a zavaros idők egyetlen részletéről, mely azon az éjszakán oda nem illő módon, erőszakosan tolakodik elő.) Gyűlés az udvaron. Nem emlékszem: miről, miért. Megyek le a lépcsőkhöz, első éves vagyok, a harmadikon lakom. Az épület hatalmas, lassan gyű-

lekeznek a hallgatók. Türelmetlen nyüzsgés, hullámozó-morduló tömeg. Még mindig semmi. Valaki éles hangon odakiált az egyik első emeleti ablakban könyöklő trombitásnak, a kollégium híres zenekarában játszó híres trombitásnak, hogy segítsen a fiúk összeterelésében, odakiáltja neki: „Hozd a pisztont!” Az udvaron fölhördül a tömeg: „Hozd a pisztolyt!” Aztán nevetések, fel-felcsapódó hahota. „Nem pisztolyt mondtam, hülyék!”

Nem illik ez a részlet abba az éjszakába, de mint oda nem illő, hozzá tartozik, és ha akarnám (most, utólagosan, amikor már tudom, hogy oda nem illő), akkor se tudnám elkülöníteni, de nem is akarom, szükségem van arra, hogy legyen valami önmagában érvényes részletem (más pontom), amely éppen eltérő voltával segít nekem a körülírás abbahagyásában.

Egyedül maradtam a szobában, melyet alaposan telefüstöltünk azon az éjszakán, és telebeszéltünk apróska és mulatságos kis történetekkel, két óra múlt, a kertből hűvös szellők ugrottak be az ablakon, körülszaglászta az asztal romjait, végigfutottak a nyakakon, az utcáról teherautók dübörgése hallatszott időnként. Két babaszék állt velem szemben: négy-négy láb, két-két félkörben hajló támla. Valami bűgött a házban. Valami gép lehet, gondoltam. Tompa bűgás, egyenletes és szakadatlan. Mint egy transzformátoré. De a házban nincs transzformátor. F. (ez lesz az utolsó név, amit eltitkolok) azt mondta néhány órával korábban, mielőtt még szétszéledt volna a tűzijátékban gyönyörködő társaság, azt mondta a repülő csészealjokról szólva, hogy tulajdonképpen miért hisszük lehetetlennek, miért gondoljuk, hogy nem történhet meg akármikor; lehet, mondta F., hogy máris megérkeztek, lehet. Azért, mondta F., mert te meg én nem tudunk róla, még megérkezhetnek, és az is lehet, hogy vannak, akik már tudják. Az az érzésem, mondta F., hogy már megtörtént valami, bekövetkezett, csak én nem tudok róla, mert elfelejtettek értesíteni, vagy talán nem figyeltem, vagy talán nem is akartak értesíteni, mit tudom én, mondta F., de valaki leintette, a repülő csészealjaktól én soha sem félek, mondta L., én sem, erősítettem, azoktól én sem, mondtam, aztán visszavonultam, mert eszembe jutott az a bizonyos kocka a lávafényű éggel.

Valami bűgött a házban, valami gép. Néztem a fehér székeket, itt ült D., itt B., ott L., mellette én, de F. hol ült, F., aki jóval fiatalabb volt nálunk és a repülő csészealjakkal hozakodott elő, F. hol ült azon az éjszakán? Szeretett a földön ülni, lehet, hogy ott ült végig a földön, mint azon az ordító éjszakán, mikor G. tapintatosan hallgatott balatoni beszélgetésünkről. Néztem a székeket, valami bűgött a házban, az utcán teherautók vonultak, megrázkódtatták a házat; nem tudam, hogy teherautók-e, éjszaka még bizonytalanabb, csak a dübörgés, csak a bizonyos, a gomolygó, alakatlan dübörgés, amely fölkúszik a tűzfalakon, áthullámszik a tetők gerincén és eltorzítja az alvók arcát. A házban zuhogni kezdett valahol a víz. Egy fürdőkádba zuhogott. Fürödtek. Valaki fürdött. Kora hajnalban fürdött valaki. Forró fürdőt készített magának. Beszállt a vízbe, elindult visszafelé, kezeit úsztatta maga mellett. Belefeküdt a vízbe, elaludt, megfulladt. Belefeküdt a vízbe, nyugtatta az idegeit. Fölvágta az ereit. Vagy csak úgy fürdött. Passzióból. Zuhogott a kádba a víz, aztán hirtelen félbeszakadt a zuhogás, teherautók mentek az utcákon.

Futó kaland

A férfi a szarkofághoz lépett. Pillanatra összevillant a tekintetük. Aztán mindketten hosszasan nézték a faragványokat.

– Ne haragudjon, ugye, külföldi? – kérdezte György. – Ki más megy el hétköznapi régészeti múzeumba.

Verának nem volt ellenére a leszólítás, mégis zavarba jött. Emberi viszonyai-ban nem szerette a véletlenszerűt. György hangja kellemes, tapintatos, magabiztos volt. Ez is zavarba hozta. A közvetlen módszerekkel dolgozó férfiak a maguk fehér-feketességében kényelmesek voltak. György könnyed hangja azonban harcot sejtetett. Ez riasztóbb volt és nyilván vonzóbb is.

– Aki délelőtt dolgozik.

A rövid válasz megakasztotta a társalgást. Vera érezte a férfi meghökkenését. Előkotorta a szemüvegét és látszólag gondterhelten dörzsölgette fehér zsebkendőjével a füstszínű üveget. Miközben a szemüveget visszatette a táskájába, keze személyazonossági igazolványába akadt.

– Különbözik tényleg külföldi vagyok – nyújtotta át a könyvecskét. György, mielőtt átvette volna, színpadias mozdulattal előhalászta a sajátját.

Zavart mosollyal lapozgatták egymás iratait. Vera az ablak, a fény felé mozdult, György átsétált az egymásba nyíló termek következőjébe. A lány utanasétált. A mozgás feloldotta feszültségüket.

György valami hatásossal akarta folytatni beszélgetésüket, de sehogyan sem tudta szavakba rendezni magát. Valami eredeti gondolat után kutatott, amit ügyesen keverhetne el jelentőségteljes pillantásokkal. Célzással arra, amit még magának sem fogalmazott meg, ami akkor következik be, ha együtt lépnek ki a múzeumból, és később is együtt maradnak. Valami olyasmit szeretett volna mondani, ami a későbbiekben önmagát keletkezteti, és amire azt lehet mondani később: erre céloztam, emlékszel, a múzeumban.

Vera nem szerette nemének fegyelmezetlenségét, a kiszolgáltatottságnak még a látszata is sértette. Nők és férfiak hosszú, közös története őt is passzív várakozásra csábította. Megvárni, mit akar a férfi, kisajátítani az ostromlott fölényét az ostromlóval szemben. De már rég megállapította, hogy ez a hadászati igazság az emberi kapcsolatokra nem áll, és szomorú tapasztalatokkal gazdagon övta magát az ilyen kiszolgáltatottságokkal szemben. Most sem akarta bevárni a férfiben készülődő szöveget. Rettegett az egyedüllétől, és minden ismeretségéből, még a pillanatnyi-akból is, emberi kapcsolatot próbált kicsikarni. Azzal is tisztában volt, hogy, mint ilyen, semmiben sem különbözik másoktól, legfeljebb annyiban, hogy vágyát nem ösztöneiben őrzi csupán, hanem tudatának is juttat belőle.

Egy lehelettel mégis elkéssett.

– Milyen kicsi ez a Közép-Európa – tárta szét karjait György.

Vera rosszkedvűen felkattintotta a táskáját, eltette személyazonossági igazolványát, amit eddig a kezében szorongatott, és végleges mozdulattal feltette szemüvegét.

– Valóban kicsi. Csakhogy semmi jelentősége sincs.

A harcászat törvényei értelmében Györgynek ellenkeznie kellett, s ezt, nem egészen tudva, hogy mit fog mondani, meg is cselekedte.

– Hacsak az nem, hogy külön-külön épülő tudatunk szintézise régi adósság. Találkozásunknak, épp itt, a római kövek között, jelképes jelentősége van...

– Elméletekkel csak addig a határig szeretek élni, amíg beléjük avatkozhatom – vágta el a várható szónoklatot Vera. De mert túl érdesnek ítélte a hangját, kis nevetéssel tette hozzá. – Azzal, amit csinállok...

György is kényszeredetten nevetett. Nem érezte szellemi konkurenciának a lányt, önérzete ezért néma maradt. Sőt, nagylelkűsége is futotta.

– Azt hiszem, igaza van. Van néhány barátom, akivel buzgón gyakoroljuk a felesleges de látványos szószaporitást, szebben szólva, a teóriagyártást. De túlonult csodáljuk magunkat, hogysem szigorúak tudnánk lenni önmagunkkal. Olyan ez már, mint valami szakmai torzulás. Mint bőrkeményedés a szabó hüvelyk- és mutatóujja között az ollótól vagy a hivatalnok nagyujjának bal oldalán a ceruzától.

Verának jólesett György öniróniája és ezzel, anélkül, hogy a férfire nézett volna, megállapította, hogy tetszik neki.

– Maga büntetőjogász, nem?

György csak sokkal később döbbsen meg a közlési vágytól, ami ezekben a percekben elfogta.

– Jogásznak jogász. De hogy büntető is... Magát persze nem az érdekli, hogyan lehetne a munkámat pontosan meghatározni... Következtes, érzélem nélküli jogásznak tartottak az egyetemen, és ez a hírem most is. De büntetni, amúgy istenigazában sohasem tudtam. Szolgáltam a jogszabályt, és ennek, esetenként büntetés lett a következménye. De hogy én, mint társadalmi lelkiismeret vagy személyes vágy megtestesülése feloldódjam a büntetésben... Nem, erre sohasem éreztem magam alkalmasnak.

– Ehhez beteges hajlamú embernek kellene lennie.

– Nem egészen... – torpant meg csodálkozva György. – Nem egészen... Nincs olyan etikai álláspont vagy képzeletbeli etikai ítélőszék, ami elmarasztalna, mert személyes elégtételre szolgál, hogy hüvösre juttatok egy apagyilkost, gyújtogatót, hazaárulót, vagy akár egy kisszerű zsebest. Elmesélek egy érdekes esetet...

– Ne! Ne meséljen... – vágott közbe élesen Vera, és megborzongott. – Inkább üljünk le... Inkább gyártson teóriát.

A lány valósággal összezsugorodott a múzeumi pad végén. Míg hallgattak, Györgynek volt ideje észrevenni a lány kicsiségét. Szemét kigömbölyödő térdén felejtette.

– Minden foglalkozáshoz szenvedély kell. Ésszel lehet jól csinálni valamit, de igazán jól, nem. Én mindent az eszemmel oldok meg, fel tudom mérni munkám társadalmi hasznosságát... De a szenvedély, a fűtőanyag hiányzik belőlem.

Vera még mindig előbbi riadalma hatása alatt volt, és csak azért szólt, mert György várakozóan elhallgatott.

– Az eredmény lehet ugyanaz, nem? Jó.

György érezte, hogy elveszítette a lány érdeklődését. Szavai nehézkesen, kuszan óvakodtak elő.

– Mégsem mindegy. Szabad vegyértékeim maradnak, amikkel nincs mit kezdek. Illetve... Mindegy... – cigarettát vett elő. – Persze, itt nem szabad rágyújtani. Szerencsére a kövek nem gyúlékonyak, így csak egyszerű szabálysértést követünk el. Nyilván maga is...

– Igen, köszönöm.

Az enyhe huzat hamar szétszórta a füstöt. Mintha ez lett volna a feladatuk, bámultak a tovalebbő foszlányok után. Megilletődött, hosszú volt a csend körülötük.

– Játszott már őszinteségi játékok?

– Igen, de nem szeretem – mosolyodott el Vera, mint akiben a kérdés közömbös emléket elevenít fel. – Akik képesek az őszinteségre, azoknak nem kell a játék mankója. És akik játszanak, nem az őszinteségemre kíváncsiak, hanem csevegni

szeretnének arról, amit csinálni szeretnek. És nem beszélni róla. – György másodszor figyelte meg Vera halk, zavarmentes nevetését. – Persze, ez nem vonatkozik magára. Maga zavarban van, mert nem tudja, miért ijedtem meg az előbb, és mindent megpróbál, hogy fenntartsa a társalgás látszatát. Nem kell... Hallgassunk. Ha sor kerül rá, úgy is mindent elkotyogok.

Hallgattak tehát, György merengő jóérzésben, Vera telítődő feszültségben. Formára annyira különböző állapotukat hasonlóan jelölték meg magukban. Bármit mondhatnak egymásnak magukról, jó lesz.

György gyufaskatulyába gyömöszölte a cigarettavéget, és nyújtotta a rögtönzött hamutartót Verának is. Újabb cigarettát nyomott a szája sarkába. A lány szólalt meg.

– A múzeumot, azt hiszem, elnapolhatjuk. Ha nincs más dolga, keressünk valami füstölésre alkalmasabb helyet.

Kifelé az épület kacskaringóin át, a zezugos utcácskákon keresztül kis, felesleges kérdésekre válaszolgattak. György szúrósan nézett maga elé. Arcberendezése hajlamossá tette erre és abban az időben, amikor az ember elfoglalni készül helyét a fontos dolgok között, valahol a kamaszkor és férfikor határán, titkolt igyekezettel próbálta begyakorolni a szúrós-komoly arckifejezést. E mögé sokmindent lehetett rejtetni. Határozatlanságot, zaklatottságot, azt a fajta gyengeséget, amiről a férfiak azt tartják, hogy szégyelni, titkolni kötelességük. Vera férfias, hosszú lépéseket örökölt kamaszkorából és cukros barátnői figyelmeztetések nyomán szűk szoknyát viselt, hogy kordában tartsa lendülő lábait. Megszokta a fékezően ráfeszülő szövetet és csak akkor idegesítette, amikor más természetű feszítettségek gyorsították ritmusát. Napok óta egyedül rőtta a várost. Kevés ismerőse a kedves idegének kijáró figyelmességgel vette körül, a férfiak álmosan megudvarolták, az asszonyok elcsevegtek vele. Nem volt feladata. Ilyenkor alig gondolt valamire, egyszerűen létezett, emlékek és jelenvaló érzelmek, képek, tárgyak és színhelyek keveredtek benne. Kitöltötték. György oldalán szeretett volna nagyokat lépni. Nem azért, hogy előbb érjenek már valami békés zugba, azért sem, hogy lépést tudjon tartani a férfivel. A várakozás mindig szétrepítette tagjait, a szökdécselés vágyát kellett elfojtania magában. És kis nevetéseket.

A kávéház barátságtalan, hodályszerű és félhomályos volt. Falait a díszítő ipar termékeinek olcsó áradata folyta tele. Vigyorgó szerezcsen kínál gözölgő kávé egy pálmafa alatt, háttérben piramis. Szombreróból kávészemcsék ömlenek. A vendégek óvatosan kanyarogtak az asztalok között, igyekeztek semmihez sem hozzá érni. Mintha attól tartanának, hogy minden ragad.

A férfi intésére terebélyes, fénylő arcú asszony löködött eléjük és barátságtalan hangon mordult valamit. György konyakot is rendelt a kávé mellé.

– Jobb helyet is találhattunk volna.

– Miért? – fejezte ki Vera teljes közönyét a környezet iránt.

– Ha jól érzi magát, semmi baj – nyájaskodott György.

– Magától függ.

– Hogy értsem ezt a provokációt?

– Sehogy. Kiszaladt a számon. Semmi jelentősége.

– Valamivel elijesztettem, nem?

– Nem ijesztett el. Valamit felhozott bennem... – a tálca nagyot csattant, a felszolgálóról mosdatlanság szag csapott feléjük. – Nem is azzal, amit mondtál, inkább azzal, amilyen vagy... Úgy egészében... Nem tudom megmagyarázni... – György elgondolkozva verte a cigarettáját a hamutartó mellé. – Képzélje el, akármom mondani, képzelj el valamit, amit úgy hord magában az ember, mint a szívét... Nem, ez túl magasztos... Egyszerűen, valamit, amit soha senkinek nem akartál elmondani, sőt soha kísértést sem éreztél, hogy beszélj... És egyszerre, vakon, süketen, semmivel sem törődve, magaddal sem, beszélned kell... Míg jöttünk, szüntelenül azt mondogattam magamban, hogy felesleges... És azért voltam bátor rendre utasítani magamat, mert tudtam, hogy úgy sem sikerül... Most várni kell. Nemcsak neked, nekem is várnom kell, amíg elhatalmasodik rajtam a kényszer, amíg végre

megtudom, mit is akarok mondani... Valamit, amit senki sem tud. Ebben a pillanatban még én sem.

Györgynek nem volt válasza. Kérdései akadémikuskodásnak, otrombaságnak tűntek. Sejtéseit nem merte szavaival megérinteni. Megbilincselte a lány váratlan, könnyed, körülményektől független megnyilatkozása. Még nem tudta megnyugtató módon elhíttetni magát, hogy a lány állapotának előidézője ő maga.

– Olyan ez, mint egy szerelmi vallomás, nem? – nevetett Vera. – Tulajdonképpen, az is. Mert miből áll a szerelem? Abból, amit nem használunk magunkból minden nap. A rendkívüliből. Amikor jólismert magunkban és jólismertnek képzelt világunkban újat fedezünk fel, vagy fed fel valaki. Nem?

– Csak valami okoskodót tudnék válaszolni.

– Nekem viszont a fejembe szállt a konyak, és könnyen mondom butaságot... Lehet, hogy félreértesz. De nekem most épp az jó, hogy hihetem, nem értesz félre.

– Rendkívüli világnap – mormogta zavarban György.

– Kint soha sincs. Csak bennünk.

A férfi hosszabb szünet után mondta:

– A múzeumban megijedtél valamitől...

– Igen, ijedős vagyok – vágta rá Vera.

György körmei finomakat koccantak az üveglapon.

Vera mereven függesztette szemét a férfire, aztán tekintete elcsiklott György arca mellett, valahová a háta mögé. Hallgatásuk most kínosan hosszúra nyúlt. Aztán György, mereven, mint aki valami vétségről kell számot adjon, beszélni kezdett.

– Nagyon becsületes nő ember voltam. Mindig remekül meg tudtam magyarázni magamnak is, másoknak is, hogy mit miért teszek. Még azt is sikerülne megmagyaráznom, miért vagyok veled. – Felpillantott a lány arcára, majd megpattant benne a fegyelem, amivel eddig féken tartotta zavaros érzéseit. – A múzeumban nem volt semmi tervem, de nyilván nem szólítalak meg, ha férfi vagy...

– És?

– Azt hiszem, nagyon nyugodt lennék, ha akkor leléptetsz. Akkor is nyugodt lennék, ha kölcsönös rokonszenvvel építenénk az utat a... Zavar, hogy most...

– Mert én vagyok a szélhámos – nevetett Vera. – De ti szeretitek magatokat nemlétező bűnökben elmarasztalni. Elmarasztalni, jól mondom? Én kezdtem a titokzatoskodást, én vagyok szélhámos.

György nem tudott úrrá lenni zavarán. Arcvonásait átszínezték a bizonytalanokodás vörös foltjai, hajszolt tekintete semmin sem tudott megállapodni. Érezte, hogy szavakat kell találnia, a szavak fegyelmezett sorában levezetnie zűrzavarát, de nem adódott szó, mondat, amit a menet élére állíthatott volna. És Vera beszélt. Nem fojtó fölényben, épp ez volt különös. Kereste a szavakat, sokszor két-három rokonértelmű szót is egymásra halmozott, és végül bosszankodó fejrándítással jelezte, hogy nem sikerült megtalálnia a megfelelőt. Györgynek nem sok alkalma volt életében, hogy ostobának érezhesse magát, és a váratlan élmény teljesen összezavarta.

– Egy kis gondolkodási időt kérek – szakította félbe a lányt, de már meg is bánta otromba megjegyzését.

– Elriasztom magamtól az embereket. Azzal, hogy lyukat beszélek a hasukba... Vagy azzal, hogy megmerevedek, mint egy tetszhalott, és képtelen vagyok egy szót is kinyögni.

György itt közbevágott, de ezt megelőzően átvillant rajta, hogy férfiatlanul fog viselkedni. De Vera szavai telibe találták, mintegy megfogalmazták lelkiállapotát, a kínáló alkalom pedig nem engedett időt a mérlegelésre. Mint később megállapította, feladta férfiúi büszkeségét, a fölény látszatát, amit, mint hitte, egy férfinak minden körülmények között meg kell őriznie a gyengébb nemmel szemben.

– ... Én is megmerevedtem, mint egy tetszhalott... Nem tudom, miért vagyunk együtt, és ez zavar. Talán ez is szakmai torzulás, de szeretek... és tudok fél lépéssel mások észjárása előtt járni. Most pedig... Egyszóval úgy érzem magam, mint akivel épp kibánnak, és aki nem tehet ez ellen semmit.

– Én megvédenélek... A közhasználat megbélyegzővé tette a kaland szót.

Ezt kell használnom mégis, sőt magamra mérem elsőleg. Gondolod, hogy amikor ide készültem, városnézési, múzeumlátogatási időtöltésekben reménykedtem csupán... Te talán...

– Mondd inkább azt, amit gondolsz – szólt közbe nagylelkűen György.

– Szóval, te is kalandban reménykedtél, jobban mondva, valami rendkívüliben, s erről, azt hiszem, jól meghatározott elképzeléseid voltak. Rendezett körülmények közötti rendkívülit akartál, valamit, ami már eleve készen állt benned vágy formájában, és csak a testet kerested hozzá. – Vera hangja minden átmenet nélkül csipőssé, csattogóvá vált. – És bennem megtaláltad a testet, csak hogy a test váratlanul lelkizni kezdett, és ez összekuszálta előregyártott gondolataidat. Persze, lehetséges, hogy a test nem megfelelő – enyhült meg Vera. – Sőt, még a lelkizéssel sincs baj, csak váratlanul ért, bele kell illeszkedned...

Az elhelyezett tüskéket csak sokkal később érezte György. A lány szavai most felszabadították, szinte felelőtlené tették.

– Nagyon érdekel, hogyan ítélsz meg erkölcsileg, de... de nem érdekel. Szeretem a feleségemet. – Vera előrehajolt, és ráfüggesztette szemét a férfire. – Azt hiszem, az ügyetlen férfiak közé tartozom, akik...

– Ne kalandozz el.

– És egy szép nap... De nem. Nem egyszerre jött a felismerés. Lassan rakódott, rétegződött, már rég készen állt bennem, csak észre kellett vennem. És akkor következett be az a szép nap, amikor észrevettem...

– Mit?

– Nem tudom pontosan... Észrevettem, hogy múlnak az évek, és nem történik velem semmi. Mászok felfelé a hivatali számlátrán, berendezem a lakásomat, hódolok kultúrshenvedélyeimnek... Min nevensz?... Mindent megteszek, amit kell, megkísértem még a halhatatlanságot is... – Vera tekintetében kíváncsiság villant. György elbiggyesztette az ajkát. – Festegetek néha... Mázolmányok... Nevetni fogsz, de úgy éreztem, hogy öregszem, sőt mintha már öreg is lennék. Minden életszakasznak megvannak a maga élményei, és én úgy éreztem, hogy megrövidítem magam ennek az időszaknak az élményeivel. Valami visszahozhatatlanul elsikkad. Ki akartam szakadni a megszokottból, ki a szelencéből, amit magam építettem magam köré... A kaland valóban rossz kifejezés. Én élményt keresve vagyok itt, találkoztam veled, és vagyok veled. És ez sokkal de sokkal több.

A lánynak minden szó jólesett, és nem értette, mi zavarja, mi tölti el kínos bizonytalansággal mégis. A férfi kiadta magát, és ezzel reá háritott minden további döntést. Ez megtisztelő volt, de valahogyan, nem tudta miért, megalázó. Már régen eldöntötte magában, hogy mit akar a férfitől, mégis... Magyaráztaképpen felmerült benne, hogy szerelmes lett, míg a másik csak „élményt” keres nála. De elhessen-tette magától a gondolatot. Az „élményt” nem így keresik, az „élmény” nem éri meg a kockázatot, nem vállalnak érte lelki meztelenséget.

– Nyomorult alak vagyok – hallotta meg ismét György hangját –, aki gyengeségéből farag magának fegyvert.

– Talán ez az erőd – válaszolta meggyőződés nélkül Vera, és másra gondolt.

– Nem, ez csak ügyes fogás az öntündöklötésre. Nekem minden sikerült az életben és az a baj, hogy nem volt, ami ne sikerüljön. Az iskolában én voltam a kedvenc, minden szemtelenségemet megbocsájtották. Lázadásokat szerveztem azok ellen a tanárok ellen, akiket nem szeretünk. A tornatanártól kaptam egy pofont, de az illetőt leváltották. Az egyetemen én voltam az évfolyam szószólója. Néha kockáztattam, ami nem kis dolog volt abban az időben, de mindig nyertem. Később lett belőlem jó jogász, aki tökéletesen szolgálja a paragrafust. Közben férj is lettem, aki tökéletesen szolgálja a családi tűzhelyet, azzal is, hogy boldog, mint ilyen. A világ legunalmasabb életrajzát mondom.

– Folytasd.

– Szeretném, ha egyszer már nem sikerülne nekem valami.

– Azt hiszem, sohasem próbálkoztál erődön felül. Mindig nagyon jól tudtad, mire vagy képes, anélkül, hogy erőfeszítést kelljen tegyél, és ezen belül maradtál.

– Ezt felfoghatom bóknak is, vádnak is.

– A hangulat kedvéért tekintsd bóknak – nevetett Vera. – Valójában vád.

– A hangulat kedvéért is vádnak tekintem. – György megfogta Vera kezét. Határozatlanul, mint visszautasítástól rettegő kamasz. A lány talán már rég erre várt, keze befurakodott a férfi nagy tenyere alá. – Sokszor gondolkoztam azon, mi lett volna belőlem, ha nem ebben a korban születek. Ne dőlj be annak, hogy kegyes és megbocsájtó hangon beszélek magamról. Tudom jól, hogy mindent a konformizmusomnak köszönhetek. A konformizmusom nem ragadtatott semmi olyanra, amit szégyellnem kéne, de vajon ha más korban, más körülmények között élek... Hogy is magyarázzam meg? Gyufát gyújtok, és belehajítom egy benzines hordóba. A gyufa elalszik, nem történik semmi. De történhetne! – hangsúlyozta az utolsó szót a György. – És mondjuk, nem én pusztulnék el a robbanás következtében, hanem mások, sokan...

– Nem egészen értem...

– Az én úgynevezett karrieremet az épp érvényben lévő ideológia tökéletes kiszolgálásának is tekinthetjük. Minden korban élnek emberek, akik nem tesznek egy csöppel sem többet vagy kevesebbet, mint amennyit kérnek tőlük. És itt valami hiba van.

Vera halk közbevágását elfedte a kávéház zsidongása. A férfi nem vette észre, magára figyelve folytatta.

– Persze magyarázhatom életemet azzal, hogy nekem itt és így jó. És jó is. Alapvető kérdésekben nem vitatkozom. Nem akarok lelépni, hiszem, hogy az általános jólét és a személyiség kiteljesülését szolgáló rend a szocializmusé. Csakhogy vannak kevésbé alapvető alapvető-kérdések is. Ezeken szoktam fennakadni – mondta szónoki hevületben, és közben nem jutott eszébe, hogy ezeken még sohasem akadt fenn. – Például azon, hogy lényegében helytelen, elhibázott magatartás valamit feltétel nélkül szolgálni. A jót is... Ha képletté vagy, mondjuk, reagenssé egyszerűsíttem magam, épp úgy kitelik szövetemből egy rabszolgatartó, zsebtolvaj a tizenkettedik századból, feladatát megbízhatóan teljesítő felügyelő egy táborban...

– Nem tudod, mit beszélsz – nyögte Vera, de Györgyöt már nem lehetett megállítani.

– Avagy Spartacus alvezére, fél életét börtönben töltő középkori filozófus, tömegsírmlakó a huszadik században. Lázadni kell a legidillibb körülmények között is. Mert valami lehet mindig jobb...

Szavai elragadtatással töltötték el. Nem, ő nem öntudatlan élője az életnek, csak azért, mert az öntudatlanság könnyűség, lebegés. Ő poklokra száll, ha kell, és kell, mert ő ember. Szenvedni nemcsak éhségtől, hidegtől, nélkülözésektől lehet. A szenvedésnek nemes fajtája köszönt rá azokra, akik kihívják. Őrajta nem harapódzik el a langy kényelemben a korrózió, ő olyan acél, ami önmagát edzi. Fittyet hány a békét duruzsoló világnak. Állam az államban. Revolúció az evolúcióban.

– Azt hiszem, elragadtak a szavak – mondta kimerülten Vera. Nem törődött a szavaival, csak azzal, hogy félbeszakítsa a férfit, visszahozza, visszahúzza maga mellé. György nagylelkűen engedett.

– Igen. lehet – megszorította a lány kezét. – Néha túlbecsülöm a saját fontosságomat. De mindenki így van vele, nem?

– Így van – válaszolta gépiesen a lány.

– Tulajdonképpen jellemtelen embernek festettem le magam, és azért, mert remélem, hogy nem vagyok az.

Verának ismét csodálkoznia kellett. György arca szerény volt, árnyalatnyi önironia rebbent a száját közrezáró két hosszú vonás mentén. Hirtelen úgy érezte, hogy biztonságban van. A férfi ködös gondolatai, szúrós szavai sövényt fontak köré. És ez jó volt.

– Fáradékony vagyok, és te mindig életre tudsz pofozni – folytatta habozva. –

Nem értelek... Nem egészen értelek... Ha leírnád, azt hiszem, felfognám, így csak...

– Sokat beszélünk még, ugye? – bátorította a férfit.

Vera nem hitte, hogy emberi hang ilyen gyöngéd is lehet.

– Néha arra gondolok, hogy visszafejlődtem. Valamikor iszonyú erőfeszítéseket tettem, hogy megértsek dolgokat. Sikerült. És hátrányom, bajom származott abból, hogy értek. – Rövideket szippantott a cigarettájából, és erősen gondolkozott. – Ha igaz az, hogy valaki más is megbújik bennünk, akkor ez a valaki arra kényszerített engem, hogy felejtsem el, amit tudok, és ne tegyek kínos erőfeszítéseket új dolgok megértésére... Figyelek, egyre csak figyelek, aztán hangtalanul robban bennem valami, ami szétlöki a fejemben összeállt képet... Nem... nem mondom soha magamnak, vigyázz, ez nem neked való, megint ráfázol. Szeretek ráfázni. – György ismét hallhatta Vera rövid, nyikkanásszerű nevetését. – De úgy látszik, tényleg lakik bennünk valaki, aki jobban vigyáz ránk, mint az öntudatunk.

György óvatosan szól közbe.

– Talán a szervezet biológiai egyensúlya, az egészség parancsa...

– Túl egyszerű lenne – nevetett a lány. – Én a te ellenképed vagyok. A sikertelen ember. – Fölpillantott, és mintha megérezte volna a férfi riadalmát, gyorsan hozzátette: – Ne félj, nem árasztalak el női sirámokkal. – György bosszús megkönnyebbüléssel legyintett. – Amikor az embert az erőszak minden eszközével visszakényszerítik önmagába, amikor megfosztják a természetes cselekvés lehetőségétől...

– Azt hiszem, tévedsz...

– Csak magamról beszélek... Igen, a természetellenes körülmények közé kényszerített embernek visszafejlődnek természet adta képességei. Az agya már nem akar tervezni, mert a terv önmagába sül, a sikertelenség örültségekre csábít, kiszipolyoz, kiszikkaszt... – várta, hogy György majd mond valamit, de a férfi hallgatott. – Megértettem, hogy társaimhoz viszonyítva hátrányos helyzetből indulok. Megértettem az osztályharcot, megértettem a... – arca eltorzult, szája nyitva felejtődött, vonásaiból sírás, nevetés egyaránt kiolvadhatott. De nem történt semmi. A görcs elsimult, az átforrósodott hang visszasiklott társalkodó medrébe. – Néha valószínűtlennek tűnik az egész. S ez így van jól. Ha át tudnánk élni tetszés szerint életünk minden megrázó élményét, megbolondulnánk. Akkor is, ha csak a kellemeseket élnénk át – nevette el magát hirtelen. – Persze, fogalmad sincs, miről beszélek, és jó tanárként figyelmesen hallgatsz.

– Akarod, hogy menjünk? Talán sétálva...

– Nem, inkább igyunk még. Már alkonyodik... Nem vagy éhes?

– Nem.

– Majd eszünk nálam. Van otthon mindenféle... Tudod, az a furcsa, hogy épp egy hozzád hasonló, jóra való és minden személyes rosszindulattól ment fiú vitte keresztül, hogy kirakjanak az egyetemről. Ő nem volt konformista. Hitte, amit csinál. Meggyőződéssel szolgálta a paragrafust... A paragrafussá formált eszmét. Nagyon sokáig töprengtem, míg ezt megértettem. És még több időnek kellett eltelnie ahhoz, amíg el is tudtam hinni.

György egy pillanatig közvetett vádként érzékelte Vera szavait. Csaknem belefogott az ismeretlen és ezzel együtt a saját maga védőbeszédébe. Hirtelen elszégyellte magát.

– Mindent megtettem, hogy elkeseredett ember legyek. Az előbbieket után ezt még kevésbé érthetted. Csapongok... Előre eltervezett céllal mérni próbáltam a fátumot. Utolsó csöpp erőmmel is azon voltam, hogy megértsem, miért történt ez velem, épp velem. Érdekes, hogy az embereknek egyik legnagyobb gondjuk az, vajon miért épp velük történik a rossz, holott annyi az ember, annyi mással történhetett volna... És épp velük... Ennek megértése a legborzasztóbb, legfelelősebb, és azt hiszem, legelkerülhetetlenebb erőpazarlás. – Szinte bocsánatkérően nézett a férfire. – És mire mindent megértettem, elfogytam. Leégtem, mint egy gyertya, úgy éreztem, nincs erőm a továbbiakra. Mindent tudtam, és nem tudtam mit kezdeni a tudásommal. Tragikus vicc, nem?

– Nem vicc – mormogta lesütött szemmel György.
– És akkor következett az újabb sokk... Az ember vég nélkül képes a megalkuvásra. Egészen addig, amíg a körülmények a pusztá létét nem fenyegetik már. Én is megkötöttem a kompromisszumaimat: hivatalban dolgoztam, és azt mondogattam magamnak, hogy mindent értek, és semmiért sem vagyok felelős. Odáig már nem sikerült felküzdenem magam a megalkuvásokban, hogy elégedett, sőt boldog legyek... Ez a seholsem állapot eltarthatott volna életem végéig. Hiszen, nem csinálni semmit és ezért a világot, néhány ember személyes rosszindulatát vagy félreértett, túlértelmezett hivatástudatát hibáztatni, könnyű. Könnyebb, mint tenni valamit, még csak nem is másért, hanem önmagunkért... Dehát, fizetéséből türhetően táplálkoztam, volt hol laknom, rendszeren öltözködtem, udvarlókat tartottam, ahogy mondani szokás. Egyszóval mindenem megvolt a semmihez. Mintha mondani akartál volna valamit.

– Nem, nem, csak folytasd.

– Sőt, speciális kielégülésekben is volt részem. – György elmosolyodott, Verából kis kacagás szakadt ki. – Volt egy kis társaságom, ahol kedvemre szidták a rendszert. Én ugyan nem szoltam bele a vitákba, de jólesett hallanom, hogy áldozat vagyok, jólesett kitergetve látnom a sok gazdasági hülyeséget, amiket elkövetünk, a ferde dolgokat, amiket a hatalom letéteményesei megengedhetnek maguknak... Örömet leltem az önkínzásban, és önérzetesen viseltem a keresztet... És egyszer... Nem is tudom, hogyan magyarázzam meg azt, ami ezután következett, ami megváltott ettől az álságos állapottól. Ígyunk.

Poharát hozzákoccintotta a Györgyéhez, ivott, majd összeborzongott. A férfi ámulatlan nézte.

– Apám azelőtt ügyvéd volt, és néhány évig polgármester egy kisvárosban. Többször becitálták, faggatták, fenyegették, de végül békén hagyták. Előbb egy levéltárban hivatalnokoskodott, később jogtanácsos lett egy nagy gazdaságban. Szóval őt is élni hagyták, mint annyi mást... Most is csodálom azt a derűs belenyugvást. Nem is, inkább bölcs megértést, amivel sorsát fogadta. Megértette, hogy az új világnak nincs rá szüksége és akár hiszed, akár nem, becsülni tudta azokat, akik félreállították. Szerette a meggyőződéses embereket.

– Most nyugdíjas?

– Meghalt. Az ő története, ami szorosan összefügg az engem ért sokkal, tulajdonképpen sablonos ötvenes évekbeli eset. Valaki feljelentette viselt dolgaiért. És itt kezdődik a képtelenség. Sem ő, sem én, sem anyám, senki sem tudta, és én ma sem tudom, mit akartak tőle. Két-három éves voltam polgármestersége idején, különben sem hozta haza hivatali gondjait. Talán valóban elkövetett valami igazságtalanságot, lehet, hogy valóban bűnös volt, de ha így van, nekem, évek múltán, biztos elmesélte volna. Néha, mikor kettesben maradtunk, anyám sohasem tudott leszokni a nagyszászonságról, időként kicsipte magát, és sorra látogatta barátnőit, nos egy ilyen estén, ő maga beszélt arról, hogy fogalma sincs, miért hurcolták meg. És akkor, először, eseteket is mesélt a múltjából. Ne hidd, hogy védekezett, mosakodott. Minden mondkáját így kezdte: no, várjunk csak; vagy így: megálljon a menet, talán ezért... és akkor mesélt. Végül csak ingatta a fejét, és ezt mondta: nem lehet, nem lehet. Néha meg ezt: nekik is mondtam, kiröhögtek...

– Ne haragudj, nem értem, hogyan lehet úgy kérdezni, hogy a kérdezett, aki ráadásul ügyvéd, ne tudja a kérdésekből kiolvasni a szándékot.

– Mindjárt megmagyarázom, csak előbb... Szóval, magamról akartam beszélni. Apám már egy hete bent volt, amikor a hivatalból kijövet megszólított egy férfi. Valami igazolványt mutatott, és azt mondta, menjek vele. Később sehogyan sem tudtam felidézni, mire is gondoltam akkor. Azt hiszem, azért, mert reméltem, hogy találkozom apámmal, és talán azt is reméltem, hogy én majd mindent tisztázok, megmagyarázok. Boldog voltam, persze féltem is. Nem emlékszem a kísérőm arcára, hangjára, a folyosókra. Később álomszerűnek tűnt az egész, sohasem tudtam még egyszer átélni annak a nőnek a lelkiállapotát, aki akkor voltam. Kivülről látom magamat, meg azt az elmosódó arcú másikat, mintha egy ötödik emeleti erkélyről nézném, amint békésen megyünk egymás mellett a járdán. Körülöttünk sokan, sietve, közönyösen...

Igen, ez az, a közöny. Nem tudok mást érezni, ha ezt a képet felidézem magamban, csak közönyt... Talán mert a későbbiek annál elvenebben élnek bennem, elnyomják ezt a csendes kezdetet... – A lány merengeni látszott, mintha teljesen megfélemlített volna Györgyről. De a következő pillanatban ismét hozzá intézte szavait. – Ha faggatom magam, mégis azt kell hinnem, hogy ijedtségem mellett boldog voltam. Anyám hajlamos a hisztérikus kétségbeesésre, ismerőseink vigasztalásából pedig csak még sötétebb képet alkothatott apám sorsáról. Amennyiben egyáltalán képes arra, hogy valamiről képet alkosson magának. Nekem azonban a legrettenetesebb az alatt a hét alatt az volt, hogy nem tudok semmit. Ott, az utcán, a bizonyosság reményében voltam boldog, most végre minden kiderül, hazamegyek, mindenkit megnyugtatok. Akkoriban olyan történetek járták, hogy éjszaka elszállítottak embereket, akik aztán sohasem tértek vissza. Anyám köreiből majdnem mindenkinek volt oka félni. Régi dolgokért vagy egyszerűen azért, mert feketézett, családi ékszereket árult a fekete-piacon. De féltek azok is, akiknek semmi sem volt a füle mögött. Úgy ragasztották egymásra a rettegést, mint a tavaszi náthát. A fertőzésveszély csak növekedett azáltal, hogy anyámék életformája rezervátumszerű volt. Határaikat ők maguk szabták meg, és gögösen betartották a maguk állította tilalomfákat. Én sok emberrel találkoztam, szabadabban mozogtam, de félelmük mindig megcsapott, valahányszor beléptem este a lakásunk ajtaján. És szomorú tapasztalatok terén már én sem voltam szűz... Mindig elkalandozok...

György bátorítóan biccentett, de nem szakította félbe a lányt.

– Beléptünk egy irodába, és ettől a pillanattól fogva, mintha kicseréltek volna, éles megfigyelő lettem. Úgy fogadtak, mint rég várt, kedves vendéget. Az íróasztal mögött ülő férfi felállt, kezét ráztunk, és valósággal odavezetett a másik sarokban álló karosszékhez. Cigarettaival kínált, és sűrűn kérte a bocsánatot, hogy idefárasztott. Ilyeneket mondott, hogy már elküldött valakit hozzánk, hogy anyámat megnyugtassa, mert későbbben megyek haza. Közben mások is bejöttek, még két férfi, és leültek különböző székekre. Már nem féltem. Sőt, olyan érzésem támadt, hogy, no lám, tudtam én ezt előre, nincs semmi baj, minden tisztázódik... Érzéseimet csak igazolta, hogy elnézésemet kérték, amiért apámat fogva tartják, és engem is csak azért kértettek be, hogy mielőbb tisztázzon az ügy.

– Milyen ügy?

– Egy szóval sem mondtak többet. Csak ennyit: az ügy. És megkértek, meséljek apámról. Mindent, azt is, milyen nevelésben részesített, szeretett-e, jól éltek-e anyámmal. Előbb dadogtam, hebegtem, ilyenkor segítő kérdéseket tettek fel. Lassan belejöttem és körülbelül tíz percig beszéltem. Egyszer sem szakítottak félbe. Nem emlékszem, azt hiszem, gyermekkori emlékeimben részlettettem őket – nevetett Vera. – Csak azt tudom, hogy a végén már élveztem a saját hangomat. A különleges helyzet, az átélt izgalmak rendkívül frissé tettek. Olyan események jutottak eszembe a gyermekkoromból, hogy magam is meglepődtem, hogyan kerülnek elő. Csak erre emlékszem, magára az elbeszélésre talán azért nem, mert ilyen rendkívüli körülmények között hangzott el. Aztán, ahogy kezdtem kifogyni a szóból, kérdezgettek. Nem hagyták, hogy befejezzem a válaszaimat, minduntalan újabb kérdést kaptam és mindig mástól. A karosszékéből, ahol ültem, nem láttam mind a három férfit, hárman voltak, és kapkodnom kellett a fejem az új meg új kérdések irányába. Ne hidd, hogy megijedtem. Valahogy tudtam, ez a dolgok rendje, sőt kis elégtételt is éreztem, mert észrevettem, hogy bele akarnak zavarni. Hiszen így csak annál fényesebben beigazolódnak apám ártatlansága. Aztán lassacskán elfáradtam, ismét dadogtam, és egészen egyszerűen, szerettem volna, ha véget ér a kihallgatás. Olyan volt ez, mint amikor az ember sokáig sétál, és szeretne már leülni. Mondtam is, hogy hagyjanak egy kicsit pihenni. Nevettek, komolyan mondom, nevettek. Sohasem voltam kihallgatáson, csak ezen, a magamén, de azt hiszem, hogy ennek nem volt igazán kihallgatás jellege... Vagy nagyon ügyes kihallgatás volt – elkomorodott, mint aki szigorúan mérlegeli a szavait. – Aztán bejött a negyedik férfi, és attól a pillanattól fogva ismét félni kezdtem. Nem tudom miért, talán azért, mert hirtelen abbamaradtak a kérdések vagy azért, mert a negyedik férfi alaposan végigmért... Persze a többiek is vizslattak, mindhár-

man megnézték a lábamat, de a negyedik egészen másképpen nézett. Megmért magának, nem tudom, érted-e, befogott a tekintetével, és ebben a pillantásban, hosszúra nyúlt pillantásban benne voltam, mint úgy és mint nő. Aztán félrevonta az egyiket és néhány percig suttoztak. Azt hiszem, jelentést kért. Ebben a pillanatban tudtam, hogy további sorsom ettől, a negyedik férfitől függ, és féltem. Meredten néztem őket, mozdulataikból, arcjátékukból próbáltam valamit kiolvasni. Vitakoztak, végül az, aki cigarettával kínált, megvonta a vállát, odament a másik két vizsgálóbíróhoz, sügött nekik valamit, azok kimentek. Ők ketten leültek velem szemben és tovább kérdeztek. Én meg válaszoltam, ahogy tudtam, a félelem ismét felfrissített. És közben, lehet, hogy nem hiszed el, biztosan tudtam, hogy a kérdések, amiket most kapok, nem fontosak. Csak arra valók, hogy beszéltesselek, hogy teljen az idő. Valamire várunk, ők is, én is. Valamire, amit a két kiküldöttnek kell elintéznie vagy előkészítenie. Azt hiheted és én is gondoltam erre, hogy csak most képelem így, a történet végének ismeretében, és valójában sejtelmem sem volt arról, hogy mi következik. Pedig tudtam, így volt. Félttem valamitől.

György megérintette az asztaluk mellett elhaladó felszolgáló karját, és rámutatott az üres poharakra. Az asszony zajosan csapta tálcájára a poharakat, vizes szivacsával végigtörölte a cigarettapernyés asztallapon.

– A negyedik férfi komor volt. Ő kért kevesebbet, azt is dűnnyögő, unott hangon. A másik élénkebb volt, de viselkedéséből, hangjából eltűnt az előbbi kedveség... Megvádolhatsz, hogy ezt is képelem csupán, de így volt. Ezerszer megpróbáltam kitalálni, mire gondolhatott ez a két férfi, miközben tudták, hogy mit akarnak velem csinálni. Ezerféleképpen képzeltem el a lelkiállapotukat... Talán tényleg hazudok most... Lehet, hogy egyszerűen fáradt voltam, éhes, és ezeknek a nagyon is természetes állapotoknak köszönhetem feltámadó idegességemet, félelmemet... Nem tudom... – A pohár után nyúlt, ivott, cigarettát vett elő. György tüzet adott. – Aztán csengetett a telefon. A negyedik férfi vette fel, nem mondott semmit, csak bólogatott. Elhiszed, hogy annyi év után, imponál egy ilyen intézmény szervezetsége... Aztán mentünk a folyosókon, le a lépcsőn. Egy nagy terembe értünk, akkor nem figyelt meg, de úgy emlékszem, nem volt ablaka, nem lehetett. Középen asztal, körben, a fal mellett padok, néhány szék és egy szekrény. A berendezésre azért emlékszem ilyen jól, mert később szoros kapcsolatba kerültem ezekkel a bútordarabokkal. Leültünk, ők az asztal mögé, nekem egy széket helyeztek el velük szemben. És... igen, elfelejtettem mondani, vakító világosság volt a teremben. Nagy körték égtek, több is, nem számoltam. A terem visszhangzott, amikor a negyedik férfi megszólalt. Most nem volt álmos a hangja, katonásan beszélt, pattogott. Elég volt a csevegésből, mondta. Most majd másként fogunk beszélni. Aztán feltette ugyanazokat a kérdéseket, amiket már előbb is feltettek. Beszéltem, és közben éreztem, hogy az egész nem érdekli őket. Még azt sem mondták, hogy hazudok vagy térjek a tárgyra. Könnyen beszéltem, hisz nagyobb részt azt ismételtem, amit addig is mondtam. És közben eszembe jutott, hogy ők férfiak és én nő vagyok... Most ismét képtelenségnek tűnő dolog következik. Miközben beszéltem, azon gondolkoztam, hogy kettejük közül melyik a kedvemre valóbb férfi. Elkészültem mindenre... De nem tudtam mindenre elkészülni. Minek részletezzem, érted... – György bólintott. – Ettől a perctől kezdve ezt vártam, már nem is figyeltem arra, amit mondok, vártam, hogy szakítsanak félbe, és kezdjék el. Nem undorodtam és nem féltem. És akkor, ott, kényszerítő körülmények közé beékelve, nem nagyon jutott eszembe ez a szó: önérzet... Nem tiltakozott bennem semmi. Ezen is sokat gondolkoztam, különösen a később történetekkel való összevetésben. Azzal magyaráztam és magyarázom akkori lelkiállapotomat, hogy természetes dologot kívánnak tőlem, és maga a dolog akkor is természetes marad, ha nem egészen önszántamból adom. Olyan fajta kiszolgáltatottság volt, amiben nem személytelenedtem el teljesen, hiszen mégiscsak én vagyok az, akit megkívánnak, és csak azt veszik el tőlem, amit más körülmények között kész örömmel adnék... Ezt persze sokkal később sütöttem ki, akkor egyszerűen felkészítettem magamat arra, amiben biztos voltam – szünetet tartott, újabb cigarettára gyújtott. – Egyszerre aztán félbeszakítottak. A negyedik férfi vette át a szót, hangja egyre fenyegetőbbé vált. Tudom

biztosan, hogy nem volt dühös, mégis indulatosan csapkodta az asztalt, felszökött a helyéről, körberohanta a termet, és egyre csak beszélt, beszélt... Én válaszolgattam, ha szóhoz jutottam, de ez egyre kevésbé volt fontos. Aztán...

György gyöngéden megsimogatta a lány kezét.

– Most már elmondom... Felszólítottak, hogy vetközzem le. Elkezdtem lassan, a cipőmmel. Nem tudom miért választottam épp a cipőt. Azaz, tudom, vártam, hátha valamilyen más parancsot kapok. És kaptam is... A negyedik férfi sorolta a ruhadarabjaimat. Azt hiszem, nem szégyelltem magam. A helyzet olyan egyértelmű volt... Amikor félig levetkőztem, megállítottak, a szoba közepére intettek, és kimentek. Hosszú ideig egyedül maradtam, csend volt és néha csikorgó meg erősebb zajok. Később megértettem, ez is beletartozott a haditervbe. Hogy is mondják?... Lélektani hadviselés, nem? Félni kezdtem és egyre jobban féltem. Nem tudtam egy helyben maradni, előbb lassan, majd egyre idegesebben rohagáltam a teremben. Nem mertem felöltözni vagy talán eszembe sem jutott... Csurgott rólam a víz. A negyedik férfi egyedül jött vissza, és mielőtt megszólalhatott volna, könyörögni kezdtem, hogy eresszen haza, mert nem tudok semmit, nem csináltam semmit. Azt hiszem, épp erre számított. Hosszasan beszélt, most gyengéd volt a hangja. Sajnálkozott a makacsságomon... igen... ilyeneket mondott. Aztán kinyitotta a szekrényt, megmutatta mi van benne, és megkérdezte, leszek-e végre őszinte vagy nem. A szekrényben... hisz tudhatod... Akkor ismét arra gondoltam, hogy ez nem velem történik. Még akkor is, amikor végig kellett feküdjek egy padon, amit én húztam a szoba közepére... Játsoztam velem. Tudod, a fájdalmat el lehet felejtetni, de a játékok nem. Visszajár kísérteni... – a lány kezében megreszkedett a cigareta. – Emlékszem, megsimogatott... Aztán vert... Felugrottam s menekültem. Akkor odakötözött. És többet szó sem esett apámról. Amikor egy hét múlva hazaengedtek, apámat otthon találtam. Nagyon aggódtak értem, de mégsem olyan nagyon, mert valaki tényleg járt nálunk és megnyugtatta őket, hogy biztonságban vagyok és nemsokára hazajövök... Igen, és ugrálnom is kellett, meg négykézláb másznom... rúgott is... De miért mesélem el ezt az egészet?

Kint már teljesen besötétedett. Eső is esett, az aszfalt csillogott. A kávéházban meleg volt, a bágyadt villanyfény otthonosságot dorombolt. Egy távolabbi sarokban táskarádió szólalt meg. Egy pincér fenyegetőzve sietett oda.

– Elfáradtam. Biztosan te is a hallgatásban. Menjünk. Sétáljunk.

Vera vezetett. Csendes biztonsággal kanyarodott be az első mellékutcán. Lassacskán elfogytak a házak, nagy, erdőszerű, gyéren világított parkba érkeztek.

– Nem kérdezel semmit?

A kérdés felriasztotta a férfit merengéséből. Vaióban szeretett volna kérdezni vagy még inkább mondani valamit. Valamit, ami mindenért kárpótol. A lány keze után nyúlt és nem szólt semmit.

– Attól a naptól kezdve másképpen gondolkoztam. Lemaradtam a menetrend szerint közlekedő úrrakétáról és daczból nekiláttam magam barkácsolni egyet. Szánalmas, ugye... Ha nem is sikerült megépítenem, sok mindent megtudtam a rakéta-technikáról. De főleg egyet: építeni kell. Szétrúgtam magam körül mindent és mindenkit. Mintha apám bölcs, megértő mosolyát kerestem volna magamban. És eljutottam saját, magánhasználatra szolgáló bölcsességemhez. Furcsa, nem? Tudtam, hogy pokoli igazságtalanság történt velem. És nem harcban buktam el, nem képviseltem semmit, egészen egyszerűen eszköz voltam. Örült kedveket töltöttem, de közben felsértették bennem az embert, aki belenyugvások, kompromisszumok hosszú monotonijában már-már öröklétre szenderült. Ez az én egyetlen tanulságom: ápolnunk kell magunkban az embert, akkor is, ha látszólag semmi veszély nem fenyegeti. Sőt, akkor különösképpen. Nemcsak akkor, amikor átéljük a kiszolgáltatottságok kiszolgáltatottságát. Annál is inkább, mert ebben a negatív szerencsében nem részesülhet akárki. Szerencsére. Tényleg nem akarsz mondani semmit?

– Nem tudok mondani semmit.

– Sokat töprengtem a negyedik férfiről. A nevét nem tudom, véletlenül neveztem így, most már csak legyen negyedik férfi. Talán egy kicsit szándékosan is, úgy

meséltem el a történetemet, hogy a negyedik férfi csak beteges hajlamú örült lehetett. De ez nem volt ilyen egyértelmű. Akkor legalábbis eszembe sem jutott, hogy játékszer vagyok. A filmek és könyvek tele vannak vallatásokkal, büntetésekkel, láttam, olvastam ilyeneket, és valahogy el sem tudtam képzelni, hogy másképp is bánhatnak velem, ha ki akarnak szedni belőlem valamit. Az már az én személyes szerencsétlenségem volt, hogy semmit sem tudtam. Ők viszont nem tudhatták, hogy tőlem nincs mit halljanak... De nem erről akarok beszélni... Az a negyedik talán hivatástudatból cselekedett, talán érdemeket akart szerezni a felettesei előtt. Ha a feljelentés igaznak bizonyul, talán komoly államellenes összeesküvést lepleznek le... Nem, nem, ezt mind meg lehet érteni. Nem akkor értettem meg, amikor meztelenül, összekötözött kézzel üvöltöttem és könyörögtem. És nem az a felem értette meg, ami mindig maga előtt látja önmaga torzképét, helyesebben, eltorzított képét. Az a felem értette meg, amelyik megjárta a nemlét állapotát, és ezért egy életre a létezéssel akarja kárpótolni magát... Senkinek sem beszéltem erről. A szüleimnek, minek? Olyan kétségbeeséssel ajándékoztam volna meg őket, amit az ő korukban már nehezen lehet kiheverni. Másoknak? Mások előtt szégyelltem. Nem a történeteket, hanem pojácaságomat. Ha hős lettem volna, ha összeszorított foggal tűröm a fájdalmat, valamiért... Igen, valamiért. Valakit megvédek, valakit nem árulok el. De csak állat voltam, akit ütnek, hogy felhúzza a szekeret a hegyre, és fogalma sincs, miért kell a szekérnek a hegyen lennie, egyáltalán, mi az, hogy szekér, létezik-e?...

Vera megborzongott, György azt hitte, fázik. Kigombolta a felöltőjét, fél szárnyát a lány vállára borította.

– Tudtam, hogy egyszer el kell mesélnem. Ez is hozzátartozik. Le kellett rajzolni magam, hidegen, tárgyilagosan, szegényérzet nélkül. A múzeumban rádöbbenem, hogy neked kell elmesélnem, és már nem tudtam szabadulni a kívánságtól, szavakat kerestem... Ugye nem haragszol? De miért is haragudnál?

– Nem gondoltál soha arra, hogy feljelentést tégy? Később, amikor ezeket az önkényeskedéseket tisztázták.

– Ki ellen? Hol? És történt-e velem olyasmi, amiért rehabilitálhatnának? – mondta nyugodt hangon Vera. – Ezen is gondolkoztam, ha nem is a feljelentés számukrával, de az elégtétel vágyával. És minél tovább töprengtem, annál kevésbé éreztem bűnösnek azt a negyediket... Mindegyikünk poklokat hordoz magában, képzeletben talán már mindenki volt gyilkos... Én voltam... Az a józanabbik, érteni kívánó felem felmentette a negyedik férfit, és elmarasztalta azokat, akik lehetőséget adtak neki, módszereket sugalmaztak. És ezek a valakik, azt hiszem, nemlétező emberek. Azoknak az éveknek tanácsstalansággal, nagy elszánással, kevés gondolkozással teljes atmoszférája... Atmoszférát pedig, azt hiszem, még nem citáltak bíróság elé, bár kutyát már igen... Ha jól emlékszem, a középkorban.

– Mit csináltál azután?

– Sokáig csak rettegtem. Állati, elementáris, leküzdhetetlen félelmet éreztem. Mondtam már, még egy hétig bent tartottak. Egész nap feküdtem és vártam, mikor visznek ismét abba a terembe. Mikor az ételt hozták, sikoltoztam... Később már nem. Gondolom, csak azért tartottak ott, hogy rendbe jöjjenek. Amikor hazaengedtek, közölték, hogy tartsam a szám, ha nem akarok visszakérülni... Aztán dolgoztam, mintha mi sem történt volna. Valami nagy lelki összeroppanásra számíthattam, mert nagyon meglepett, hogy milyen hamar kigyógyulok az emlékekből. Ez már az én betegségem... Néha, ismét úgy tűnt, mintha az egész nem velem történt volna. És ehhez jön még valami... Amikor csak a kihallgatásnál tartottunk, és bennem felrémlt, hogy ők férfiak és én nő vagyok, választottam közülük. A negyedik férfit választottam... Kékes fényű, fekete haja volt, örményes arca, nagy, mélyenülő, sötét szeme. A nézése... nem tudom megmagyarázni. A hangja is furcsán változott, közönyös-ből élesbe, pattogott vagy lágyan hömpölygött. Azt hiszem, szerelmes tudtam volna lenni belé, ha nem ott és nem úgy találkoztunk. Ezek a gondolatok sokat segítettek, hogy eltávolodjak attól a naptól, attól a héttől, hogy kívülről tudjam nézni magam, hogy ne éljem át újra meg újra az egészet, csak emlékezzem rettegéseimre. A természet sokféleképpen siet segítségünkre. Hihetetlen, nem?

– Azt hiszem, így volt jó.
– Sokkal később kezdtem arra gondolni, hogy nem akart megtudni tőlem semmit. Nem haragudtam rá, csak utáltam. Később már azt sem. Attól kezdve láttam mindent abban a megvilágításban, ahogyan neked elmeséltem. Ez eleinte rossz volt. Jól esett hinennem, hogy mártír vagyok, hogy megszenvedtem apámért. De úgy volt megírva, hogy értenem kell, fel kell adnom lelki kényelmemet. Attól kezdve már csak úgy láttam magam, amilyen valójában voltam, hasalva a földön, felpattanva, megint lehasalva, a végkimerülésig, az örületig, mert egy lanyhább mozdulat és...

– Ugye nem szabad azt mondanom, szegény Vera.
– Szabad. Már nem sajnálom magam, elviselem ezért, ha sajnálnak. Igazában nem is tudsz sajnálni, érzem. Csak azt hiszed, ezt várom. Akkoriban nagyon szerettem volna, ha sajnálnak. Ez volt a hallgatás ára... Igen, azt hiszem, ezt az élményt így kellett kihordani. Hallgatva, nem szavakban szétfecsérelve.

Hídra értek, megálltak a korlátnak támaszkodva. Nézték a vizet vagy talán azt sem, csupán magukra figyeltek és egy kicsit egymásra. Lent a parton egy esti horgász cigarettája parázslott.

– Ki kellett szakadjak eddigi környezetemből. Pénzt gyűjtöttem és anyám hisztérikus rohamai, apám csendes, értetlen riadságától kísértén elköltöztem otthonról. Mindössze két utcával odébb, és hozzájuk jártam ebédelni. Igazán megbocsátani mégsem tudták. Nem is kívántam. Könyveket és embereket gyűjtöttem magam köré, és fokozatosan az embereké lett az elsőbbség. Váltogattam a munkahelyemet, aztán rájöttem, hogy ez nem megoldás, valamit tanulnom kell. S lettem, ha az igazolványomra még emlékszel...

György bólintott. Egyébként igazították a lépéseiket. Eső szemergett.

– Szégyellem magam – szólalt meg nehezen a férfi. – Nem tudom, miért. Nem vagyok önző... De csak magamon, magammal mérhetek mindent. Miközben hallgataltak, arra gondoltam, hogy én...

Elhallgatott, mert nem gondolt semmire. Vera most, élményei foglalatában sokkal robusztusabb egyéniségnek tűnt, hogysem György gátlástalanul szabadjára engedhette volna beleérző képességét.

– Mindnyájan magunkra gondolunk – szolt a lány. – Kerültem már én is hasonló lelkiismereti kutyaszorítóba és be kell ismernem, hogy sokkal kevesebb fontolgatás után vágtam ki magamat. Nem az baj, hogy katasztrófák közepette is magunkkal foglalkozunk, hanem az, ha rosszul foglalkozunk magunkkal. Mindjárt megérkezünk.

– Kinél laksz?

– Egyedül egy egész villában. Csere alapon.

A vaslécekből összerótt kapu nyitva volt. A ház fehér meszelése kivirított az ázott domboldalból. Az úton autóbusz sercegett végig a nedves aszfalton. Az előszobában őszi alma illata. György a falba süllyesztett könyvszekrényhez lépett. Pillantása végigszaladt a műszaki könyvek hosszú, tömött során. Felfedezte a fürdőszobát. Gyanútlanul megeresztette a vizet. Felszisszent, amikor a forró víz a keze fejére csordult.

– Gyere, egyél.

– Mi van most?

A lány hátranyúlt és felkattintotta az állólámpát.

– Oltsd el a nagy villanyt.

György engedelmesen elment az ajtóig, elfordította a kapcsolót, az ajtófélfának támaszkodott. Lent autóbusz zümmögött.

– Beszelnünk kell.

– Beszéljünk.

– Én... – bosszúsán rántott egyet a vállán. – Mindig így kezdem, én. Egyéb nem jut az eszembe.

– Kezdd, ahogy jön.

– Nem tudom, mit kell ilyenkor mondani. Az az ember vagyok, akinek mindig mondania kell valamit. Csak a szavaimban létezem.

– Nem ülsz le?
– Én meg... – mondta a férfi és félszegen ült le egy karosszékre. – Nem csináltam semmit és nem csinállok semmit. Csak beszéltem, ugattam, ugattam, minden alkalmat kihasználtam a szóbeli öngigazolásra.

– Kaphatnék én is egy cigarettát?
– Bizonyára lehetek goromba is. Érzem, hogy bármit elmondhatok, lehetek kegyetlen, önző. De mintha minden szavammal tisztára akarnám mosni magam valami vétségtől, bűntől, amit el sem követtem. – Míg a férfi beszélt, Vera szemei egyre nagyobbra kerekedtek. Az arcára hulló színes lámpafényben nevetősen csillogtak. – Hogyne gondoltam volna a nőkre. De nem többre, mint a testükre. Ahogyan te mondtad, testet keresem a képzelményeimhez. Ha most ez lenne a helyzet, azt hiszem, nem haboznék. De nem az – fejezte be halkan.

A vallomást hosszú hallgatás követte. Vera vállából, nyakából kiengedett a görcsös feszítettség. Mintha ültében roskadt volna össze, kiolvadt volna testéből a csontos, szikár váz, átadván helyét nagy puhaságoknak. György szinte feküdt a karosszékekben, ujjai lazán pörgették, ütögették a cigarettát. Nem értette, miért maradt benne a vallomás után is valami gyötrő elintézetlenség-érzet. Ő szólalt meg.

– Én lennék a bűnös? Mentségem az, hogy nem tudtam, létezel. Talán hinnem kellett volna. Erősebben, kitartóbban és... önmegtagadóbban. Nem kerestelek. Mindig elfogadtam azt, ami van. Neked volt igazad. Nem harcoltam semmiért, és úgy tettem, mint aki harc árán jutott ahhoz, amit ajándékba kapott – mondta és lehajtotta a fejét. – Szeretlek Vera.

– Nem eszünk?

A lány kenyeret vágott, György közelebb húzta a székét. Némán ettek, mozdulataik lassúak voltak, álomszerűek. Lent, az úton, talán az utolsó autóbusz berregett el. György az ablakhoz lépett.

– Hálás vagyok és nem tudom miért. Szeretném, ha nagyon boldog lennél. Ha nem fájna többé semmi, ha... – Vera is az ablakhoz lépett. – Nézd, milyen nagy fák. Valóságos erdő.

– Gesztenyék. Arra jöttünk. A parkon át. Csókolj meg.

György csak most, amikor a keze végigsiklott a vékony szöveten, érezte a lány véznaságát. Vera reszketett.

– Várj, levetközöm. Ne, ne fordulj el.

A lány a lámpához lépett, lekattintotta. Az utcáról behulló fényben György jól láthatta a lány fehérbe burkolt alakját. Vera a heverőre kuporodott, felhúzta harisnyás lábát, állát térdére fektette.

– Szeretem, ha nézel.

– Tudod, mire gondolok? Borzalmas...

– Természetes, ne félj. Az igazi férfiak mindig félnek. Megtisztelsz a félelmeddel. Ne félj.

– Honnan tudod, mit kell mondani?

– Feküdjünk és aludjunk. Nem fádom. Előbb tudtam, mint te, hogy szeretlek. Amikor éreztem, hogy beszélnem kell. Magamról kell beszélnem... Egy pillanatig arra gondoltam, mi is van rajtam. Már réges-rég csak neked akarok tetszeni... Évek óta, minden nap neked öltözködöm, érted vásárolok új ruhát, új cipőt... Aludj.

– Kávéillatod van.

– Szeretem a félelmedet. Mindig gyáva férfiről álmodoztam. Aki önmaga, csak önmaga. Várj, levetem... És most hallgatok, jó?

György Vera szavaiban veszítette el ellenállását. Észrevétlenül, hangok és illatok érintésére bontakozott ki önmagából, lépett át a láthatatlan határon. Később, rövid időre, kijózanodott. A behulló fényben megnézte Vera arcát. A lány behúnyt szemmel feküdt, száját nyitva felejtette, ajka mintha gyöngye jalkiáltást készítené. György tudatából sorra hulltak ki az éles vonalú képek, a nagy, sötét-folt gesztenyést látta utoljára, kávéillatot érzett, és még arra gondolt, hogy megfojtja a lányt szorításával. Aztán eltűntek egymás öntudatlanságában.

A hal

Még annyi mindent el kell intéznem –
 meg kell hálnom és
 katonasapkát venni Gdiniában,
 aláírni önéletrajzot és
 Trudinak börtöltre tartót szerezni, Moninak
 aranypénztárcát – álmokat
 varázsolni egy lehetetlen tűzfalra,
 amit Varsóban agyonbombáztak a németek.
 Még – össze kell hozni – apának,
 öreg szeretőnek lenni, új költőnek, aki
 világosan látja, hogy 2021-ben
 nem kétséges az atomháború.
 Össze kell hozni – ahogy a Balti-tengernél
 fonták gyorslúktetésű hálójukat
 a versenyző és ideges halászok –
 korunk korát, megérteni a 2. hadsereg
 fegyvertelen pusztulását a hóban Voronyezsnél,
 védendő a német hadsereget.
 Kapkod a hálós, szövi össze egyre
 a lehetetlen szálakat, melyekből
 úgyis örökre kiesik a hal.
 A HAL – Jézus maga, vagy Éva –
 az életet egyösszegben jelentő kombiné
 vagy feszület – a világtörlődés,
 melyben értelmünk kierkegaardi intuícióna lel.
 HALAT nekem! Élet értelmét agyonfetrengett
 lepedők és agyontérdelt bársonypárnák fölött,
 m i n d e g y! papot vagy repedtsarku kurvát,
 egyösszegben személyes önmagát!
 Lehet elveszni rossz térdek között
 síófoki „Mit remélsz” mulatókban,
 vagy a lemondás aszkézisét a csontig
 levájt körömmel lábfejjel érinteni.
 L e h e t – mozikról-mozikra bukni, vagy
 halkocsonyát enni a vendéglőkben,
 Krúdy könnyű lét-apotheozisát idézni
 az elveszített kenyerek fölött.
 L e h e t – dolgozni napot-napra, mint
 az idegesség gyarmati tartományát,
 hová hiába tér meg biológiai utazó.
 Lehet – kordnadrágot csináltatni –

„rövid felmenet has allatt hordja, lapos tenék...” –
 feszíteni a napos semmiben
 Budapest Körutcaín híresen és hirdetenül,
 Karcsival megbeszélni, miért
 lett Magyarország Habsburg-ivadék
 Zsigmond vagy – nekem mindegy – Alberték korában.
 L e h e t – mint bomba szól, mint a harangszó,
 mely orgonadallamra játszatja magát –
 elfeledni pápai lányok arcát,
 kik üvegen át nézték a háborút,
 hulló bombák sorát, hogy aztán ijedten
 nyomkodjanak ablakgittet kezükben.
 L e h e t – százezer éve
 hajtogatja ezt törzsfő, varázsló, nagy-szegény,
 ki az értelem barbár mérlegén
 a szívet és a szívörköltet méri.
 M i n d e n t l e h e t – vakokat
 tanítani hegedülni sötét teremben,
 megbabonázni hipnotikus
 álomban kifeszített lányokat
 önnön sugárzásunk elvesztett delejében:
 Emlékszem, Jancsi lefektette a
 lányt a heverőre szó-szavakkal
 s parancsot adott: „Kelj fel, hogyha mondom,
 cigarettázásom lassú ütemére...”
 S felkelt a lány. Jancsi nem János volt, csak vak erő
 gyült össze rövid homlokában, egy
 tábornok, egyensúlyozó művész, rakéta-bajnok
 örült ereje: a lány élt tovább... És
 kívánta, hogy újból altassák el, sötét
 vermekbe vetve kéje óriási
 lepedőjét, hogy szemhéjára vonja...
 Nekem a HAL kell – életünk s a vég
 egyetlen nyomorában összerántott,
 megérthetetlen, lényegi vadhusa.
 100 méteres tengertenékről előrántott
 d o r s z – fehér hal – a lengyel halászok
 nagy szétomló husa, mely a bűdös olajban
 a magunkhoz-vehetőség isteni anyagát hirdeti.
 HAL kell nekem, mint a jelkép, mint a hús,
 Krisztus husa, vagy a társadalom
 javíthatatlan emberhusa, mit
 agyonettek a tüzes trón körül.
 Reggel 7-kor csörgőre áll az óra,
 szombaton reggel újra élni kell,
 hal nélkül, de a kifoghatatlan béke
 örvöngő vágyaival terhesen.
 Zörög a villamos, a középkori börtön
 vasláncain rázkódott így a vas,
 mikor kis erőszakért kétméteres falak közt
 őrizték az elítélteket.

Kis bűnösök, nagy hősök szájukat
a lehetetlen HAL felé feszítik,
hogy a pusztulás butult mámorában,
veséik fokozatos kiválasztatlanságában,
J. Attila vonat-halálában,
Kolbe szemüveges áldozatában,
Saint-Exupéry repülő-hullásában
fölismerjük a továbbadhatatlan
Magyarország és kisember hitét,
a bunkók zuhogásában, fiúk Rolling Stones-mosolyában,
az elásott áldozatok kimeredő kézfejében,
a hőba dermedt katonák anya-szorításában a závárokon,
mese-haju lányok mandula-szagában, hónaljuk
nedves gyöngyözésében is
hitét keresve vesszen el az ember.

Hogy Fisher Bobby megveri-e Szpasszkijt,
életidőben egy sakklépés csupán,
de véghetetlen kombinációk
vesztik el magányos jelentőségüket. –
Egy kosárember – karja, lába nincs –
ült Sopotban egy zöld gyerekkocsi
mélyén, szája elé vasharmónikát
szerkesztettek a pénzes máriák,
s ő fújta, fújta, hogy „Lehet fürödni,
mert nagy a tenger és a szél meleg...”
s a bűdösödött tengerekből
nagy szép halat sodornak felénk
az oxigéngazdag, kínosan zöld vizek.
Istent nem ismerem, lehet, hogy lába sincs,
rakétamélyből holdautóra lépünk,
a bűnözők fehér ágyakba vágynak,
s szakállt növeszt, ki arcát röstelli

H A J N A L G Á B O R

Noteszlap XI.

MOGORVÁN

*A szürkeség feketeséggel
ölelkezik ebben a télben
a vetésben sűrű csapatban
a varjak letanyáztak
hó nélkül mogorván
néz rám
a lombjavesztett erdő zuzmarában.*

KÖRÖZ

*A be nem fogadottak keserősége
a közösségből kihulltak keserősége
köröz a sárgafényű ablakok fölött.*

*A be nem fogadók gyanakvása
a be nem fogadottak gyanakvása
sunyit a sárgafényű ablakok mögött.*

ÉJSZAKA

*Magányos farkasok üvöltenek
a ház körül az éjszakában
a farkasok kint mi vagyunk
és azok is kik bent vacogva remegünk.*

Hűvös nyárban

*A hegek árulkodnak csak a régi
szenvedésről ha fordul az idő
sajognak égnek. Nyugtalanság
csak ilyenkor vesz már elő.
Ülök a hűvös nyári ragyogásban
fenyőágak táncára figyelek...
(a fájó emlékek is elaludtak)
várrommal áll mellém a hegy.*

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

Nem csak a műkritikának, hanem az egész művészeti életnek neuralgikus pontja az értékelés. A műkritikával még soha senki sem volt megelégedve: az utókor kajánul olvassa fejükre az egykorú kritikusoknak tévedéseiket, a kortársak között a művészek természetes módon ellenségnek tekintik a kritikust – ha ezt az ellenségeskedést azért nem is kell nagyon komolyan venni! –, de művelődéspolitikai állásfoglalást sem láttam még olyat, amelyik megelégedetten nyilatkozott volna a kritikáról, sőt, a kritikusok között mintha nem léteznék a mundér becsülete, ellentétben a legtöbb hivatásszerűen és nem üzleti módon üzőtt szakmával: a kritikusok maguk is elégedetlenek a kritikával – főként kollégáik kritikai tevékenységével. S ennek az elégedetlenségnek a forrása mindig a kritika értékelő mozzanata: ha van, azért, (mindig lesznek, akik nem fognak egy értékeléssel egyet érteni), ha nincs, akkor azért.

Az értékelés hiányának a vádja azonban nézetem szerint többnyire megalapozatlan s azzal a tévhittel függ össze, amely a kritikát az ítélkezéssel – vagy épp annak teátrális, hangos deklarációban hangot kapó külsőségeivel – azonosítja. A művészeti alkotás értékelése azonban nem korlátozódik a kritikus nyomtatásban publikált véleményére. Nem lesz tanulság nélkül való, ha legalább nagyjából sorra vesszük az értékelés rejtett, finom és brutális, de rendkívül sokféle változatát.

Az értékelést már maga a művész kezdi el: válogat a műteremben felgyűlt művek között, az egyiket kiállításra ítéli, a másikat félreteszi, a harmadikat egyenest megsemmisíti. Aztán részt vesznek ebben a házi értékelésben a hozzátartozók és barátok is. A selejtezést tovább folytatja a vásárló személy vagy a művésznek kiállítást rendező intézmény. Ha a művek megjelennek a kiállítóteremben, ott tovább folyik az értékelés: értékeli a közönség, amikor megáll egy-egy mű előtt s elsétál a másik előtt; ugyanígy tesz a kritikus is, csak aztán ő megkísérli mindezt valamilyen formában megfogalmazni és nyomtatásban is meghirdetni.

Álljunk meg egy pillanatra: itt következik esetleg egy olyan nyomtatott írás, amelyben, úgy tűnik, nincsen értékelés – a kritikus mindössze leírja, hogy mit látott. Csakhogy: ha már említésre érdemesnek tartja a kritikus a látottakat, ha pusztán ír róluk, már azzal is értékelt. Igaz, nem ítélkezett, de annak sok oka lehet, hogy tartózkodik az ítélkezéstől: nem olyan az alkata, nincs kiérlelt véleménye. Ez utóbbi sem olyan nagy bűn: ki merné vállalni azt, hogy egy kezdő művész első jelentkezéséről ítéletet mond? (Sajnos, azért ilyen „bátor” kritikus is akad.) Persze, annak is sok oka lehet, hogy a kritikus nem említ egy kiállítást – nem látta, mert épp betegen feküdt, vagy olyan eldugott helyen volt a kiállítás, hogy elkerülte a figyelmét. Tessék, az értékelésnek egy másik rejtett módja: hol, milyen helyen rendezik meg a tárlatot (vannak rangos és rangon aluli kiállítóhelyiségek).

De az értékelés itt sem fejeződik be, sőt, csak most kezdődik igazán.

A kiállításon vásárolnak magánszemélyek és intézmények, fényképfelvételeket készítenek s azokat reprodukálják. Az a társadalmi jellegű értékelés, amelyik a közönséggel való találkozáskor, a kiállításon kezdődik meg, itt teljeseedik ki. Azoknak a látszólag értékelésen túli gesztusoknak, amilyen pl. egy festménynek sok-sok példányban való reprodukálása, az értékelés társadalmi folyamatában felmérhetetlen a hatása, nagyobb, mint egy közgyűjtemény vásárlásáé: hiszen egy népszerű hetilap címlapján vagy egy naptáron reprodukált mű hamarosan az egész lakosság számára (a kiállításra, múzeumba sosem járók számára is!) ismerőssé válik (különösen, ha ez a reprodukált közlés megismétlődik). Az ismerős mű pedig már önmagában hordja azt a különféle intézmények által szentesített értéket, amit az emberek többsége sosem tudatosít önmagában, de mégis annak megfelelően fog viselkedni a művel szemben: tisztelettel fog rá nézni. A rejtettebb lélektani folyamat is végbemegy közben: a mű magához szoktatja az embereket, közönséget teremt magának – még ha kezdetben idegenkedtek is tőle, lassan elfogadják. S a mű (és alkotója) máris úton van a halhatatlanság felé: egy ország, egy nép emlékezetébe vésődve éli tovább a maga életét.

Ha csak az utókor nem mond rá megsemmisítő ítéletet. Mert ilyenre is volt példa. Ilyenformán az értékelés nem is ér véget – olykor még a mű elpusztulása után is folytatódik. S ebben a társadalmi folyamatban csak piciny szerepe van a kritikus véleményének – ha szerencsés, legalább pozitív szerepe lehet: meggyorsíthatja a megérdemelt sikert. De végső soron az ezerfejű és megfoghatatlan közönség, a társadalom értékeli. És újraértékel szüntelen.

*

De hogyan értékeli a közönség? Tévedés, ha azt képzeljük, hogy pusztán spontán benyomására hagyatkozik. Nagyon sok – ugyancsak rejtett befolyás alapján „ítél” a közönség, s rendszerint nem is szóval, hanem inkább tettekkel.

Aki sokat ad az intézmények „hivatalos” szentesítésére – s ki tudja magát kivonni alóluk? – az elmegy a Nemzeti Galériába s megnézi az ott látható emlékkiállításokat. Az ország képzőművészeti kincseinek fő letéteményese bizonyára nem állít ki akármilyen műveket, gondolhatnánk. Azért ez sem feltétlen garancia, tanúskodnak tapasztalataink. Most például Vedres Márk Firenzében megtalált nagy gipszöntvényeit láthatja a közönség – de ha az ízlésére bízta magát, akkor inkább a művésznak a Galéria régi anyagából kiállított kis bronzplasztikáiban fog gyönyörködni. A kiváló mesternek ezek a régi s elvesztettnek hitt kísérletei legfeljebb a szakmabeliek érdeklődésére tarthatnak számot. A másik emlékkiállítás érdekesebb: Menyhárd Eszter Franciaországba disszidált s ott tanulta ki az iparművészeti technikákat; rövid életében (34 éves volt, amikor elhunyt) hihetetlen sokat próbálkozott s mindenben kitűnő dekoratív érzékkel. Nem érett művek, de tehetséges kezdemények – gobelintervek, festmények, rajzok, kerámiák – sorakoznak a kiállításon.

Rendben is lenne mindez, ha nem volna más kiállítani valója a Galériának. Csakhogy modern művészetünk egyik úttörőjének születése századik fordulójára (arra is kissé elkésve, mert decemberben volt) a Miskolci Galéria rendezett emlékkiállítást: Kernstok Károlynak nem jutott hely szülő-

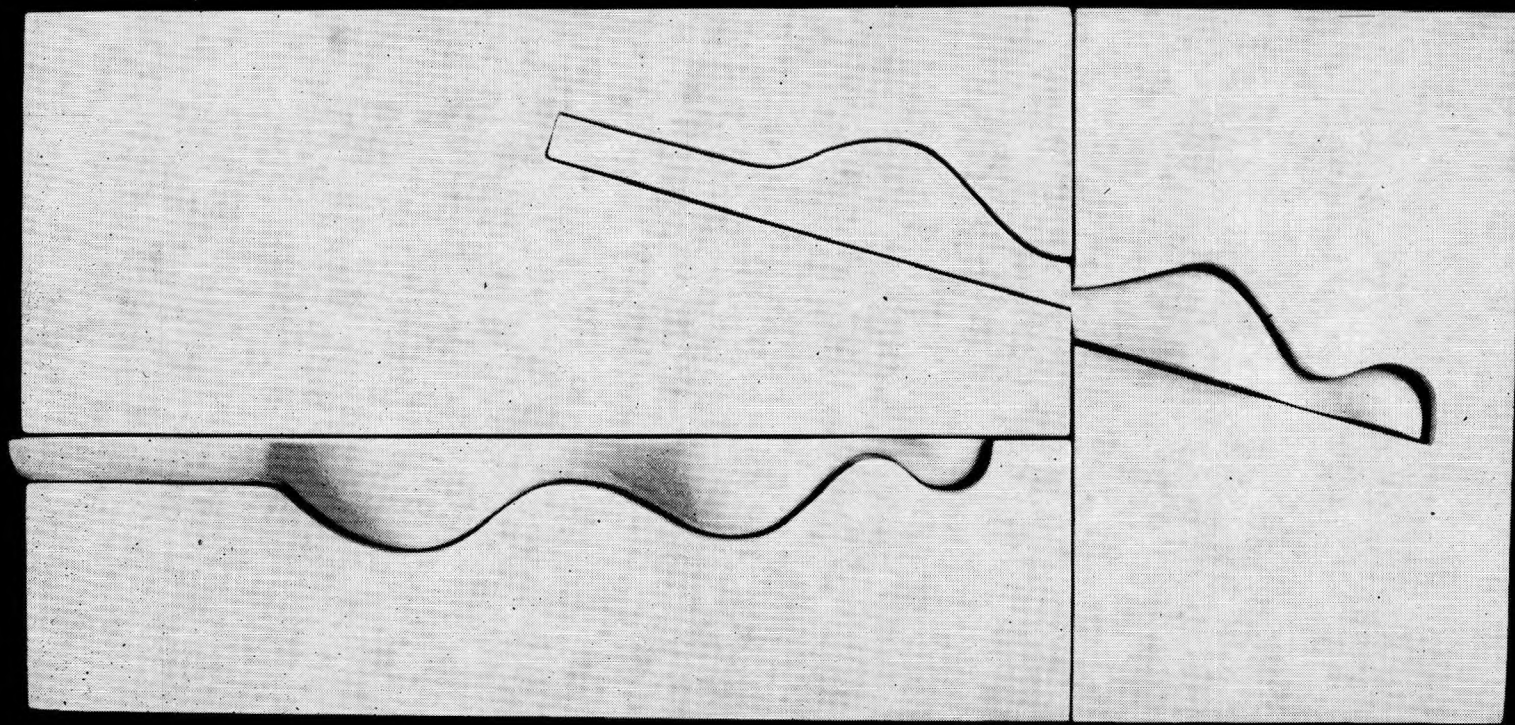
városában, Budapesten. Érdekes az anyag így is, bár foghíjas (éppen a főművek hiányoznak), nagy művészre ismerhetünk a kisebb igényű képekben is, a grafikákban is, mégis fájlnunk kell ennek az alkalomnak az elszalasztását. Ez a nagy művésznünk semmiképp sem érdemelte meg ezt a méltatlan emlékezést. De a szemrehányás nem Miskolcnak szól!

Ellenkezőleg: Miskolcon dicséretet érdemlő kezdeményezéssel találkozhat a látogató. A Múzeum végre állandó képtárat kapott a Kossuth utcában (ahhoz persze még idő kell, hogy a látogatók is odaszokjanak, bár jó helyen van, a város központjához közel). A földszinten új szerzemények láthatók: színvonalas modern magyar grafikai anyag. Az emeleten a képanyag vegyes értékű, a szobor pedig egyszerűen kevés, mint az átlagos vidéki múzeumokban szokott lenni. Mégis érdemes végignézegetni az anyagot, mert néhány jeles századunkbeli művészt teljesértékű mű képvisel, olyan, amelyikből megismerhetni művészete sajátosságait. A dicséretet azonban főként azért érdemli meg a Múzeum, mert az udvari bejárat falán két okos szemléltető tábla igazítja el a látogatót: mik is a jellemzői a legtöbbet emlegetett művészeti irányzatoknak az impresszionizmustól a pop-art-ig. Néhány kép és néhány tömör mondat csupán, de haszna épp ennek lehet. (Azért azt szóvá tenném, hogy igazán jól csak az első tábla sikerült: a második, amelyik a magyar irányzatokat ismerteti, alaposabb differenciálást igényel, így még zavart is okozhat a fejekben az összemosott „modern törekvések” címszóval.)

A Szépművészeti Múzeum időszaki kiállítása a „Hét évszázad vízfestményei”; itt is különböző jellegű és értékű lapokat talál a látogató. Az nem is okoz gondot, hogy a köznapi szóhasználattal egyezően és a történelmi fejlődést is követve, még vízfestékekkel színezett fametszetet is láthatunk az anyagban, hiszen a kiállítás rendezője, Czobor Ágnes is felhívja rá a figyelmet a katalógusban, hogy az önálló akvarell csak a XVIII–XIX. század fejleménye, s az előzmények inkább csak színezett – olykor pedig egyszínű, de úsztatott, azaz tónusos tus vagy szépia – rajzok. A művészi érték különbségei is érthetők: nincs minden korszakból elsőrangú remekműünk. De arra sincsen gyakorlatilag lehetőség, hogy a rendezés valamiképp külön válassza az olyan értékeket, amelyeneket egy Rembrandt-tollrajz vagy egy Bonington-akvarell képvisel, az osztrák kismesterek iskolás lapjaitól, akik inkább csak azért kerültek ide, mert a XIX. század elején fővárosunk részleteit örökítették meg. Az értékek egyenlősdijén a katalógus sem változtat, mert itt minden érték, ami régi: dokumentum a történelemből.

A Történeti Múzeum, ismertebb nevén a Vármúzeum nagy kiállítócsarnokában Mikus Sándor szobrai láthatók. Itt nemcsak a kiállítóhelyiség rangja, hanem a művészé is (kétszeres Kossuth-díjas, kiváló művész) minősít. S ezeken a külső tényezőkön túl egy munkás élet egészét reprezentálják a kiállított alkotások: úgynevezett életmű-kiállítás ez. Az anyag belső rendje, a művekben rejlő szemlélet egyértelmű: következetes művészi magatartás, kitartó szorgalom tanúságtétele a szobrok összessége. A nőalakokban – ezek közt van néhány jól ismert remekműve: a „Mosakodó”, a „Számláló kislány” – a mestert az emberi test mozgása vagy mozgásra készülő indulata érdekli, ezeken sem az arckifejezéssel nem törődik, sem a tömegelrendezés sajátosságai nem vonzzák. A portrékon is egyetlen vonást emel ki, azt, amit ő legfontosabbnak lát a modellban, akár kortársa az, akár történelmi alak, akinek ideálportréját mintázza meg. A bonyolultság érzékeltetése nem kenyerre ennek a plasztikának, s ha tisztelettel köszöntjük is érte a 71. évében

munkálkodó mestert, elképzelhetőnek tartjuk, hogy akadnak, akik a klasszikus harmónia ilyen megfogalmazását, a külsőségekben való megragadását nem érzik már kielégítőnek. (Magam is közéjük tartozom).

Az is előzetes értékelést jelent, ha egy ország képviselteti külföldön művészetét: hivatalos testület válogatja ki az arra érdemesnek tartott munkákat. Svájc mai festészetét és szobrászatát reprezentálja a Mücsarnokban bemutatott márciusi nagy kiállítás. Itt aztán az is vonzóerőt jelenthet a közönség számára, hogy „nyugati” értékeket láthat. S valóban, akadnak is modern klasszikusnak tekinthető művészek munkái: Le Corbusier, az építész svájci, de csak születésre, Párizsban élt s tevékenysége az egész modern művészetet áthatotta; a magyar születésű Kemény Zoltán Svájcban dolgozott s vált a modern plasztika egyik jelességévé; Max Bill azonban valódi svájci s nemes anyagokból készült, polírozott felületű geometrikus plasztikai joggal vonzzák tekintetünket; Giacometti sem éppen svájci volt, az ő jellegzetesen vibráló felületű, elnyújtott szoboralakjai is klasszikus jelképek ma már. Egyébként azonban ábrázoló művek ritkák az anyagban, inkább a geometrikus szabályok színeiben vagy anyagokban való megformálása érdekli a mai svájci művészt, de akad az önkényes színfoltoknak és a betonba öntött bronzzárványnak is mestere. A technika művészei uralkodnak itt.

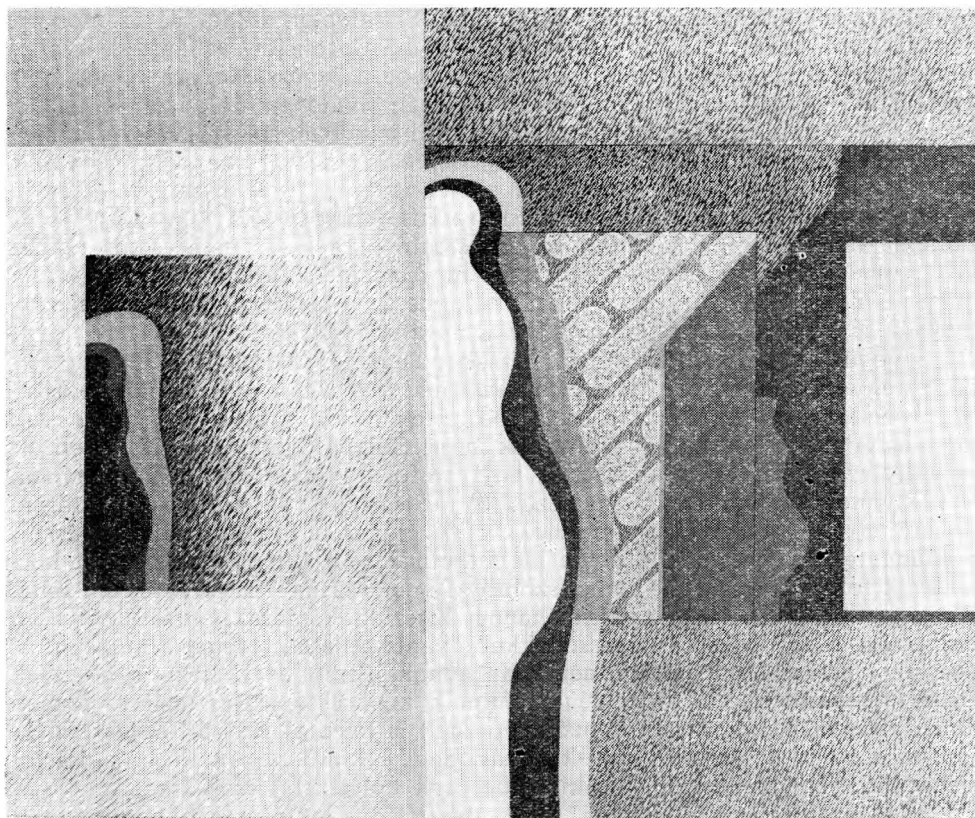
S végül még egy múzeumi kiállítás: a Petőfi Irodalmi Múzeumban egy idős és egy fiatal szobrász kísérleteit láthatjuk. Vilt Tibor üveglapokból össze-csavarozott hasábjai s a hasáb belsejébe rejtett tükör, drótváz vagy épp csak karcolás éppoly szokatlanok szobornak, mint Gulyás Gyula utcakövei, felirattal vagy szorítócsavarokkal, esetleg egy fémfogantyúval ellátva. Ami engem illet, kíváncsian várom, mi lehet ezekből a kísérletekből, szívesen szoktatom magam efféle új kifejezőmódokhoz; csak éppen a hungarocellból készült monumentalitást érzem kiállításra méltatlannak (ezt Vilt használja) s a kockakövek feliratos bazaltját hamis szobrászi megoldásnak. Itt a Múzeum tehát nem a kanonizált értéket nyújtja, hanem kísérleti kamarakiállítást; helyesen teszi, mert a legfrissebb érdekességekkel olyanokat is becsalogat a múzeumba, akik az irodalmi emlékekhez nem vonzódnak. Pedig azok közt is akadnak olyan képzőművészeti érdekességek, mint a képarchitektúrái (azaz: geometrikus foltszerű képei) révén képzőművésznek is jelentős Kassák Lajos emlékkiállítása, vagy a Majakovszkij-kiállítás, ahol a költő rajzait, híres agitációs plakátjait is megismerheti az, aki eddig csak költészetét csodálta.

Múzeumi sétánk tanulsága tehát abban foglalható össze, hogy a múzeum (vagy más nemzeti intézmény) sem nyújt feltétlen garanciát a művek értékét illetőleg; ha más nem, legalább az értékek megkülönböztetését kényszeríti rá a közönségre. Már eddig is többféle értéket gyűjthettünk párokba sétánkon: művésziség és történetiség, dekorativitás és dokumentum, klasszicizmus és kísérletezés mind lehet érték. Az már aztán tőlünk függ, a közönségtől, hogy melyik lesz nekünk kedvesebb.

Még inkább önállóságra kényszerítenek bennünket a szó szoros értelmében vett időszak kiállítások: egy-egy művész beszámolója vagy éppen bemutatkozása.

A Mücsarnok termeiben először Gráber Margit életművét összegező kiállítást láttunk. Az első képek 1916-ban, a legfrissebbek napjainkban készültek, s ezeket a műveket is az a fajta szemléleti következetesség jellemzi, amit fentebb az idős szobrásznál is emlegettünk már. A nagybányai iskolától a szentendrei művésztelepig egyenes az útja: a formáknak az a laza, elmosó-

dott kontúrokkal és egymásba olvadó színekkel való kezelése meghitt hangulatú témákban érzi otthon magát; portrék, csendéletek s egy-egy zsánerkép vagy táj a világa. Valahol mindig kibúvik nővolta is: vagy a lírai hangulatban, vagy a téma szűkítésében (a portrék nőket ábrázolnak, a zsánerben kedvence a piac). Fő értéke világának színessége.

A Műcsarnok másik tárlatát egy ugyancsak szentendrei festő kapta, aki azonban mindenben ellentéte az előző kiállítónak. Deim Pál még pályája elején tart s Szentendrének a másik hagyományához, a Barcsay nevével jelezhető konstruktivista irányhoz tartozik. Csak az elmúlt hét év munkáit, a legújabbakat mutatja be: de nem csak festményeit, hanem plasztikáit és dombormű jellegű képeit is. (Keresem a szavakat a műfaji sajátosság megértetésére, mert a hagyományos szakkifejezések nem illenek rájuk.) A művek időrendben sorakoznak: az első teremben még a városkép látványát mértani vonalak szerkezetére egyszerűsítő képek uralkodnak, csak egy sorozat, a „Feljegyzések egy kolostorban”, tér el azoktól (ikonszerű víziók). A második teremben Deim a felületek tanulmányozásába feledkezett: textúrákat érzékeltet, azok belső szerkezetét, ritmikáját keresi. A harmadik teremben vannak a legújabb kísérletek: egy-egy egyszerű bábfigura felboncolva, térbeli felépítését visszaadó

metszetekre és vetületekre darabolva. Önmagában egyik kép sem nagy élményt adó látvány, összességükben azonban arról vallanak, hogy a művész szigorú módszerességgel építget egy sajátos világot magának. Ennek a sajátos világnak a már érzéki benyomásként is élvezhető eredményeit meglepetésre (mert Deim eddig festőnek indult) plasztikai adják: eredeti plasztikai lelemény a bronz kocka, amelynek az egyik sarkából egy báb (vagy ember?) figurája hiányzik – a negatívum, a hiány, a nemlét döbbenetesen egyszerű eszközzel tolmácsolt élménye. Ugyancsak hatásosak a műanyagból készült „domborművek”: a fekete négyzet alapból egymás fölött kisorjázó (vagy az alapba belesüllyedő?) vörös báb (vagy ember?) félfigurák – a cím: „Minden értelmetlenül meghalt ember emlékére” nagyigényű, de a raffináltan egyszerű alakzat plasztikájában is benn van a monumentalitás lehetősége. Amint Deim Pálnak ebben az egész anyagában is benn van a nagy művész ígérete.

Az Ernst Múzeum termeiben együtt volt kiállítva két jónevű, de ritkán a figyelem középpontjába kerülő művésznünk, a szobrász Szandai Sándor és a festő Illés Árpád. Közös bennük ezen kívül az, hogy már nem fiatal egyikük sem s friss műveket állítottak ki mindketten. Szandai Sándornak azonban a fő erőssége a funkcionális plasztika: szabályos élekben harmonikázó, szerves formákban domborodó, vagy éppen drapériaként hullámozó lemezdekorációi („gyűrött ritmusos formák”) épületek számára készültek, akár a különféle festékekkel különféle anyagú (de főleg alumínium) lemezekre készült síkdíszítményei. Szobrai, különösen portréi és kisplasztikái, érdekes ellentétben a dekorációkkal, festői hatásúak, lágyan formáltak. Illés Árpádnak viszont, akit szürrealistának soroltak be, (mostani képei szerint elhamarkodott ítélet volt az), a fő erőssége a kisméretű, intim hatású kép; a dekoratív konstrukciók is ilyenek: az organikus formákat egymásba játszó is. Az ő technikája mindig ugyanaz: olajjal és temperával fest, mindent színekben éreztet meg. Nekem nem annyira a leegyszerűsített formájú jelképek (pl. fejek, különös emberalakok) tetszettek, mint inkább azok a képek, amelyek mintha a mikroszkóp által feltárt világ, egy tárgylemezen nyüzsgő mikrolények, csillók, spirálok, ostorocskák, tömlőcskék sokaságát fogalmaznák át költői látomássá („A mikroszkóp világa”, „Biológiai vita” stb.). S külön szeretem az „Ördöglakat” című víziót: a képernyő formáját idéző különös akvárium korunkra jellemző gondolat sokat sejtető megfogalmazása.

A Csók Galériában előbb Imre István akvarelljeiben bámulhattuk meg a nagy méretekben jelentkező technikai bravúrt és a derűsen színekbe bomlott virágos világot. Utána Udvardi Erzsébet, a Balaton festője mutatta be új képeit. Azokat, akik csak régebbi képeit ismerik, meglephette az új technika és a vele együtt átalakult szemlélet. Arannyal és ezüsttel festi tájai és tájrészletei alapját: ő ebben lelte meg a Balaton fényözönének az érzékeltetésére a megoldást. Így persze a képek veszítenek a színekből sugárzó líraiságból, helyettük a dekorativitás kap nagyobb erőre; a megszokás révén ugyanis belénk rögződött, hogy az arany és ezüst nem színek, hanem anyagminőségek, így a hagyományos festőiségű előadásmódban ezek idegennek tűnnek. A legjobban élvezzük azokat a képeket, amelyeken sikerül a természetesség benyomását kelteve elegyíteni a színeket és a fémek fényét.

A Helikon Galériában Feledy Gyula egy grafikai sorozatot állított ki: 22 lapján 30 évvel ezelőtti karancsaljai bányásztragédiának állít emléket. A német fasiszták kifüstölték a bányába rejtőzötteket s aztán megtorlásul hármukat kivégezték. Feledy nem ábrázolja a történeteket a szó szoros értelmé-

ben, hanem a grafika eszközeivel, kuszán és értelmesen, határozottan és görcsösen meg-megránduló, halmozott vonalaival (csak egy-egy kezdet, arcrészletet felvillantva) s a közjük sötétlő vagy színeződő foltjaival a tragédia emlékéből fakadó indulatokat írja képpé, hogy láttukra ugyanazok a fájdalmak és felháborodások mozduljanak meg a képek nézőiben is.

A Kulturális Kapcsolatok Intézete kiállítótermében márciusban Hübner Aranka mutatta be textiljeit. A hernyóselyemre nyomott, kevés színnel, inkább az árnyalatok végtelen skálájával előadott szabálytalan foltokból és vonalakból összeolvasztott formák szerves természeti képződményeket idéznek. Csak idéznek: nem pusztán dekoráció ezeknek a falra akasztható selyemképeknek a célja, a természet világának (kagylóktól s tengermélytől a kozmosz teleszkóppal rögzített részleteig) burjánzásban is kitapintható szerkezetét sugalmazzák. Áprilisban Czinder Antal szobrász mutatta be érett s már eddig is méltán dicsért érdemait és a kispasztikáit. Szinte nincsen olyan téma, még ha eredetében irodalmi vagy festői természetű is, hogy ne tudná valamiképp kis kerek bronzplakettben tapinthatóvá formázni: hangulatok, jelképek, emlékeportrék finom megoldásai sorakoznak a vitrinekben. A szobrok nem egyformán meggyőzőek, különösen nem a szcenikus jellegűek (amelyek bútorokkal, székekkel, asztallal jelenítik meg a figurákat); de én a gipszbe öntött szobrokat sem kedvelem.

Számomra szilárdabb plasztikai értékeket jelentettek Kaubek Péter csupa időtálló anyagba, márványba és bazaltba, mészkőbe, alabástromba faragott tömörszerű szobrai, amiket a Stúdió Galériában láttam márciusban. A fiatal művész autodidakta (nem végzett főiskolát), de ritka tektonikai érzékkel alakítja köveit robusztus nőalakká is, portrévá is. Különös módon, a tömörszerű tömegalakítás ellentétéként, a szobrok felülete puha, elmosódott, vagysis festői hatású: a fények és árnyékok csak sejtelmesen adják a részletformákat. A kisgaléria áprilisi kiállításán látott grafikák, Bálint Ildikó munkái, túlságosan egyhangúak: ugyanazon csövek vagy hengerek műszaki vetületeit színezik különféle módon. Úgy találom, hogy ezek a munkák még olyan kísérleti szinten vannak, hogy kiállításuk korai volt. Más megfontolással, de ugyanez volt a véleményem az ugyanitt korábban látott grafikákról, Somlai Vilma kísérleteiről: fametszetei és monotípiái még nem értek játékból és próbálkozásból képi értékké.

Nos, az utóbbi kiállításokon már nincsenek nyilvánvaló külső értékelési szempontok – itt már a látható művek belső értékeit kell kitapogatnunk. Van, aki pusztán ízlésére hagyatkozik, de a kritikus szívesebben támaszkodik ki-munkált, végiggondolt kritériumrendszerre. A fentiekből kiderül talán, hogy számomra ez a kritériumrendszer a festői és plasztikai vonások belső rendjét, felépítettségét, megszerkesztettségét és, ebből következően, értelmezhetőségét jelenti. Ha egy festői vagy plasztikai világnak, amit a művek elem tárnak, fel tudom fedezni a belső rendjét, a humán alapvető tartozékának vallott szellemi koherenciáját, összefüggéseit – legyen az mégoly kusza vagy ösztönösnek látszó gesztusok nyomai mögé rejtve is – akkor értéknek tartom. Az esetlegesség, az ösztönösség zavarosnak látszó kavargása is érték: a szubjektum jelenlétének a lenyomata, és mint ilyen, nélkülözhetetlen a műalkotásban. De ha csak ez van benne, még nem műalkotás: szubjektumának lenyomatát *mindenki* rögzítheti (legegyszerűbben egy ujjlenyomattal). A művész épp az teszi, hogy a szubjektumánál többet ad: valamit, valami *eredeti* értelmezést vagy legalább megsejtést a világ titkairól-törvényeiről. S ezt keresni

és felfedezni: ez a közönség dolga is – minél tudatosabban nézi a műveket, annál többet lát belőlük, s annál több joga lesz ítélni is.

Külső, intézményesített értékelések és belső jegyekre irányuló értékelések legjobb iskolája pedig éppen az, ha nagy választékban kerülnek elénk különböző értéktípusokba és különféle értékfajtába tartozó műalkotások. Nos, ez is érték: a választás és döntés lehetősége. S ebben ez a tavaszi tárlatsorozat nem hagyott okot panaszra. Ez a művészetpolitika értéke.

KÉPZŐMŰVÉSZETI KÖNYVSZEMLE

ÚJABB PUBLIKÁCIÓK EGRY JÓZSEFRŐL

Egry Józsefről (1883–1951), a két világháború közötti magyar festőművészet egyik legnagyobb formátumú egyéniségéről a közelmúltban – a mester születésének 90. évfordulója alkalmából – három kiadvány is napvilágot látott: *Láncz Sándor „Egry József”* című monográfiája (Corvina, 1973), a *dr. Éri István* múzeumigazgató által szerkesztett „Egry Breviárium” (a Veszprém megyei múzeumok igazgatóságának kiadása, 1973.) és a badacsonyi *Egry József Emlékmúzeum* bőségesen illusztrált katalógusa, amelyet ugyancsak a Veszprém megyei múzeumi igazgatóság adott ki.

Láncz Sándor munkája – amely a tömör szövegen kívül huszonnégyszínes és tíz fekete-fehér reprodukciót tartalmaz – időrendileg a *negyedik* Egry-monográfia. (Az első Oltványi-Ártinger Imre írta 1932-ben, a másodikat Genthon István 1948-ban, a harmadikat Farkas Zoltán 1959-ben; ez azután tíz év múlva – 1969-ben – második, bővített kiadásban is megjelent. Bizonyára feledékenységéből történt, hogy Láncz – könyve bibliográfiájában – nem említi meg Farkas munkáját, amely pedig – Egry végtelenség-érzetének hangsúlyozásával és sok egyéb lényegbevágó észrevételével-megállapításával – mindmáig becses darabja az Egry-irodalomnak.)

Láncz könyvét – Oltványi-Ártinger, Genthon és Farkas munkáival szemben – egyrészt a szép számú és nagy méretű színes reprodukciók jó minősége, másrészt a művész világának marxista szempontú megközelítésére való törekvés jellemzi. Egry emberi lényéről szegényesebben és szürkébben szól, mint három elődje (akik baráti kontaktusban állottak a művésszel), a mester piktúrájának elemzése terén viszont Láncz nem marad el a korábbi Egry-monografusok mögött.

A régebbi Egry-tanulmányokkal szemben – amelyeknek legtöbbje meglehetősen kevés figyelmet szentelt a mester 1920 előtti munkásságának –, Láncz a század eleji magyar képzőművészet java alkotásai közé sorolja az „Őskor”-t és a többi 1910 körüli Egry-festményt, amelyek a „Nyolcak” művészeinek alkotásaival (Kernstok: „Lovasok a víz partján”, Pór Bertalan: „Hegyi Beszéd” stb.) mutatnak rokonságot. „Egry – anélkül, hogy csatlakozott volna a „Nyolcak”-hoz – hasonló világot teremtett” – konstatálja Láncz. A mester érett korszakát előkészítő művek között a szerző igen jelentősnek tartja az 1919-ben készült, nemes pátoszú, allegorikus-mitikus „Vörös igazság”-ot (vagy „Vörös Krisztus”-t), amelynek eszmevilága, hangulata Ady és Tóth Árpád forradalmi verseinek, Uitz Béla és az aktivisták kompozícióinak ízeit idézi fel bennünk.

A 20-as években Egry is – mint a századforduló és a XX. század sok más jelentős írója és művésze – „a mítoszteremtéshez fordul”, pontosabban: „a Biblia mítoszáat kelti új életre” – írja Láncz –, érdekes, találó definíciót (vagy definíció-kísérletet) adva a mítoszlól, amely „a valóság értelmezésének irreális és reális elemeket vegyítő formája... A mítoszból egyszerre jut kifejezésre a világtól való elválódás kényszerű ténye és a világhoz való közeledés égető vágya.”

Igen szép passzusok szólnak a könyvben azokról az eltéphetetlen szálakról, amelyek Egry szemléletét a természethez fűzik; a művész „radikalizmusát”-t, „a társadalom elnyomottjai iránt érzett elkötelezettségét”, oeuvre-jének „társtalan, követ-hetetlen, egyszeri és megismételhetetlen” voltát és Egry művészetének uralkodó vonását: a fények zuhatagának ábrázolását is kellő nyomatékkal tárgyalja Láncz. Egry korábbi méltatói is elkülönítették a magyar mester fény-festését akár az angol Tur-

ner-nek, akár a francia impresszionistáknak a tűző napsütés és a páras atmoszféra iránti érdeklődésétől, Láncz Sándor azonban egy lépéssel tovább megy, s eljut ahhoz a felismeréshez, hogy – ellentétben Turner-rel vagy Claude Monet-val – Egrynél a fény „szimbolikus értelmű, a művész szabadságvágyának kifejezője”.

A képanyag összeállítása átgondolt és arányos; néhány korai festmény („Éjjeli menedékhely előtt”, „Szerelmesek”, „Kikötőmunkások”) után a mester érett remekei: balatoni és itáliai tájképei, megkínzott tekintetű önportréi, pásztorokról, halászkorlól, cirkuszi kikiáltókról festett munkái, Krisztus-kompozíciói következnek... Kár viszont, hogy a „Szigligeti kúpok” (amelynek „aranyló, őszi színeiről”, „tündéri, légies káprázataról” Kállai Ernő oly szárnyaló szavakkal szólt „Cézanne és a XX. század konstruktív művészete” című könyvében), a „Támaszkodó”, az „Édesanyám”, a „Delelés” és néhány más kulcs-mű reprodukálása elmaradt... A fájdalmas hiányokat azonban némileg megmagyarázza a színes nyomatok számának korlátozott volta.

Lényegében igen elégedettek lehetünk Láncz Sándor könyvével, csupán az utolsó bekezdésnek azt a megfogalmazását tartjuk erősen vitathatónak, amely szerint Egry „nem volt a dolgok látója” és „piktúrájának érvényességi köre szűk...”

*

E véleménynel szemben – amely mögött nem annyira szándékos lekicsinylést, mint inkább gondatlan-pontatlan szóhasználatot érzünk – *Szűz Bélának* adunk igazat, aki – a tavaly megnyílt Egry József Emlékmúzeum katalógusában közölt kiváló esszéjében – azt vallja, hogy „Egry művészete mindenkire, egész korunkhoz szól, túl a határokon és a jövő felé.” Szűz Béla – a Magyar Nemzeti Galéria 1971. évi Egry emlékkiállításának rendezője – a katalógus oldalain finom analizist nyújtja a badacsonyi múzeumban bemutatott műveknek, „a nap előtt hódoló festő” munkáinak („Badacsonyi szőlőhegy”, „Szent Kristóf a Balatonnál”, „Balatoni halászkorl”, „Juliska”, „Szamara ember” stb.), amelyekből „lírai áhitat, átszellemült nyugalom” sugárzik. Egry munkáin kívül Borsos Miklós – Egryről mintázott – érmét és két szobrát, valamint Keresztúry Dezső költeményét találjuk a nyomdatechnikailag is magasszínvonalú füzetben, amely egy olasz – modenai – nyomdában készült.

*

Az Egry Breviáriumban a mester önéletrajzi feljegyzéseit, a művészettel, a természetével és a Balatonnal kapcsolatos, aforisztikusan megfogalmazott gondolatait s Keresztúry Dezső visszaemlékezését olvashatjuk. Keresztúry – akit mintegy negyedszázados barátság fűzött a művészhez – eleven és hiteles képet ad Egry gesztusairól, beszédmódjáról, külsejéről, puritán egyéniségéről, feleségének, Pauler Juliskának, a „Nenné”-nek lényéről, Egryék tomaji és badacsonyi otthonáról s a mester barátainak, mecénásainak, hűséges híveinek (Folly Róbert, Kállai Ernő, Cseh-Szombathy László, Borsos Miklós, Takáts Gyula, Tatay Sándor stb.) köréről. (Abban viszont téved Keresztúry, hogy Fruchter Lajost „jószemű műkereskedő”-nek nevezi... Fruchter – Derkovits, Czöbel, Egry, Bernáth Aurél, Szőnyi István és Berény Róbert munkáinak finom ízlésű gyűjtője – mérnök és biztosítási szakember volt; sosem foglalkozott műtárgy-kereskedelemmel...)

Keresztúrynak nemcsak Egryről, az emberről és a mester életének kereteiről van érdemleges mondanivalója, de Egry művészetéről is. Milyen szépen interpretálja – néhány ihletett mondattal – Egry egyik kései főművét, az „Aranykapu”-t: „Kibontott vitorlájú hajón halad egy férfi a balatoni naplemente égő fényözönében. De hova halad ez a férfi, miféle túlvilágba viszi lángörvényeken át vezető útja? Állítsák melléje a világ legszebb – alkonyatot ábrázoló – festményeit, s érezni fogják, miről szól ez a kép: az ember végső kérdéseiről, a művész közelgő nagy útjáról...”

Egry életművének egészét is biztos ítélőképességgel minősíti Keresztúry: „Egry az igazi magyar lángelmék közé tartozik. Megtanított bennünket mélyebben látni, gazdagabban érezni, az örök dolgokkal összekapcsolódva élni.”

Az Egry Breviárium terjedelmének mintegy kétharmad részét a mester „Emlékek

életem körül” című írása, valamint egy sorozat axiómája, szentenciája és hetvenöt rajzának reprodukciója tölti ki. A művész nem tartozott a tollat könnyen, elegánsan forgató festők közé („A piktor írjon a pemzlijével!” – mondotta Rippl-Rónai s Egry is így vélekedett...), – mondatai mögött azonban mindig mély intelligencia, erkölcsi tisztaság, az élet és a művészet eseményeinek-jelenségeinek bölcs és emelkedett szemlélete húzódik meg. „Egy művész fiatalsága addig tart, amíg a megoldandó művészi problémái” – írja egyhelyütt. Jól ismerte az elmúlt korok festését is és az „izmusok”-at is; becsülte Matthias Grünewaldot és Rembrandtot csakúgy, mint Matisse-t és Georges Braque-t, de tudta: „Az igazi művek mindig *iskolán kívül* jöttek létre...” Azok közé tartozott, akik inkább nélkülöztek, mintsem hogy engedményt tegyenek a művészetén kívüli kívánságoknak, „elvárások”-nak: „A korkövetelmény? ... Valódi művésznél nem létezik megalkuvás...” Nem volt önimádó, nárcisszuszi alkatú festő, a soha-meg-nem-elégedés ösztökéje sarkallta: „Bizonyára azok a munkáim lettek volna kiválóak, amelyeket szerettem volna megfesteni”, – de azért nagyon is tudatában volt művészete időtálló voltának: „Az én dolgaim a jövő magyar képzőművészetének alapjához fognak járulni.” A művészeti élet porondján ügyesen, élelmesen sürgő-forgó mesteremberektől önérzetesen elhatárolta magát: „Az átlag-festő azért fest, hogy éljen; a kiváló festő azért él, hogy fessen.”

A napi politika nem érdekelte, de a nemzet és az emberiség nagy kérdései előtt nem hunyt szemet, s a faszizmus demagóg hazugságai utálattal töltötték el. 1944 áprilisában, a német megszállás után, ezt jegyezte be noteszébe: „Azt hangoztatják: keresztény kultúráért harcolunk, s közben lábbal tipornak mindent, ami keresztényi és emberi.”

Zola Gustave Courbet festését „összefogott, szigorú, nagyvonalú, bevégzett és végtelenül őszinte piktúrának” nevezte. Láncz könyvének, az Egry Breviáriumnak és a badacsonyi emlékmúzeum vezetőjének képanyaga és szövege azt bizonyítja, hogy e zolai jelzők Egry József munkásságára is maradéktalanul érvényesek...

MIKLÓS PÁL: A SÁRKÁNY SZEME (BEVEZETÉS A KÍNAI PIKTÚRA IKONOGRÁFIÁJÁBA)

Miklós Pál irodalom- és művészettörténész évekig élt Kinában, s ott szerzett ismeretei és élményei alapján született meg e könyve (*Corvina*, 1973), amely segítséget, útbaigazítást kíván adni a hazai érdeklődők számára a kínai festészet és grafikai művészet alkotásainak megközelítéséhez, befogadásához, élvezéséhez. (E monográfia a harmadik Miklós Pál-kötet, amelynek a kínai képzőművészet a témája. Korábbi – keleti tárgyú – munkái „A tunhuangi Ezer Buddha Barlangtemplomok” és az 1957-ben meghalt jeles kínai festőről, Csi Paj-siről szóló monográfia; az előbbi 1959-ben, az utóbbi 1962-ben jelent meg.)

Felvinczi Takács Zoltánon, „A Kelet művészete” című munka (1943) íróján és Hamvas Bélán kívül alig tudnánk olyan magyar művész- vagy kultúrtörténészt említeni, aki tüzetesebben foglalkozott volna a kínai képzőművészettel, de Hamvas figyelme is elsősorban a kínai (és általában a keleti) filozófiára és misztikára irányult, s csupán másodsorban a kínai festő- és rajzművészetre. Felvinczi Takácson és Hamvason kívül említsük még meg a kínai kultúra értékeinek hazai felfedezői között Bölöni Györgyöt, aki ugyan korántsem volt különösebben járatos a sinológiában, mégis ő volt az, aki – széles látókörével, szellemének érzékenységeivel – már több mint hatvan évvel ezelőtt, 1911-ben felismerte a keleti művészetnek az európaival vetekedő esztétikai rangját: „Kelet művészete az értékelésnek sok lépcsőjén ment át az újabb esztendőkből. Valamikor még csak a különöst, a bizarrt látták benne, és egzotikumához vonzódtak. Még a Goncourt-ok japánizmusában is volt ilyesmi, s minden, amit a Kelet művészete hozott, úgy járta át az európai művészeket, mint egy bódító parfüm. Az újabb években érezték csak, hogy a *kínai képek*, perzsa primitívek, japán metszetek, koreai bálványszobrok *éppen olyan nevelői a művészetnek, mint voltak például a görögök...*” („*Világ*”, 1911. ápr. 15-i szám.)

Miklós Pál a kínai művészet történetében két fő stílustendenciát mutat ki: a független (tehát nem udvari) művészek (remeték, művelt amatőrök stb.) *kalligrafikus* iskoláját, amely a kínai művészet *újító* vonalát jelenti és az akadémikus festők „*míves ecset*” elnevezésű tradicionális, *konzervatív* stílusirányzatát. Az újító ág alkotóinak működése a kereskedelmi fejlődéssel kapcsolatos, a konzervatív iskola festményeiben, rajzaiban, metszeteiben viszont a kínai patriarchális despotizmusnak és a bürokratikus államgépezetnek a társadalmi mozdulatlanság fenntartására irányuló törekvése fejeződik ki. Az újítók, a kalligráfia hívei a taoizmusra vagy a buddhizmusra támaszkodnak, a másik csoport a konfuciánus ideológiát vallja.

Miklós Pál megvilágítja az illúzionizmusra, naturalizmusra törekvő klasszikus európai festészet és a valóságot, a külvilágot imitálni sosem akaró kínai művészet eszményei közötti fundamentális különbséget. E különbség oka nemcsak az egy idő óta sokat emlegetett ún. „ázsiai termelési mód” és az európai gazdasági-társadalmi struktúra eltérő volta; a kétféle művészetszemlélet kapcsolatban van a kínai és az európai bölcsélet divergenciájával is... A kínai korrelációs és analógiás logika például egészen más, mint az európai identifikációs és kauzális logika, s a kínai időfogalom, elméleti időszemlélet is – amelyben a jelen és a múlt egyenértékű... – merőben ellentétes az európai filozófia időszemléletével.

Könyve bevezetésében Miklós Pál úgy határozta meg munkája célját, hogy „a kínai piktúra értelmezésének kulcsát kívánja a közönség kezébe adni.”

Az imponáló tárgyi tudással megírt könyv teljes mértékben betölti feladatát... „A sárkány szemé”-t avval a meggyőződéssel teszi le az olvasó, hogy „a kínai festészet egyenrangú az európai civilizációk művészetével” s hogy „a kínai piktúra az emberiség kultúrájának egyik legvonzóbb és igen sok tanulságot rejtő kincse”.

LÁSZLÓ EMŐKE: ENDRE BÉLA

A Corvina kiadó „A képzőművészet kiskönyvtára” című sorozatának egyik újdonsága *László Emőke* fiatal művészettörténész könyvecskéje *Endre Béláról* (1870–1928), a hódmezővásárhelyi festőcsoport egyik kevésbé közismert tagjáról. A szegedi születésű Endre Béla életének túlnyomó részében Hódmezővásárhelyen és Mártélyon működött; képeinek legtöbbje falusi utcarészletet, tanyaudvart, alföldi tájat ábrázol, de időnként enteriőröket is festett kisvárosi otthonokról, s van néhány szép virág- és gyümölcscsendélete is.

A szelíd, tartózkodó alkatú művész – képességeinek arányait tekintve – nem állítható Koszta József, Nagy István vagy az alföldi festészet más legnagyobbjai mellé... Kismester volt, de kulturált, rokonszenves, adottságainak határait átlépni sosem akaró, talentumával jól gazdálkodó kismester... Alakját felidézni, művészetéről a feledés porát lefújni indokolt volt; László Emőkét elismerés illeti mind tárgyválasztásáért, mind tanulmányának mértéktartó, szuperlatívuszoktól és frázisoktól mentes hangjáért, s mindenekelőtt: az Endre-életmű számbavételének és mérlegre helyezésének alaposságáért.

Örömmel olvastuk a kis kötetnek azokat a bekezdéseit, amelyek a nagybányai és az alföldi piktúra között vonnak párhuzamot, de igen okosak, lényegretapintóak azok a sorok is, amelyek a városi polgárság szemléletéhez, életérzéséhez igazodó, franciás orientációjú művész-csoport (Rippl-Rónai, Vaszary, Csók) és „a nehéz életű, nehézkesen mozduló vidéki környezet” által determinált vásárhelyi festők (Tornyai, Endre Béla stb.) helyzetét, talaját, miliójét vetik össze.

László Emőke töviről-hegyire ismeri Endre Béla életét és festői hagyatékát, kár azonban, hogy nem emlékezik meg Endre és Barcsay Jenő szoros emberi és festői kapcsolatáról. (E kapcsolat ugyanis – minthogy Barcsay a XX. századi magyar festészet egyik protagonistája – művészettörténeti jelentőségű.) Barcsay Jenő – Székely Zoltán művészettörténésznek adott nyilatkozatában („Művészeti Tanulmányok”, 1960) – mély meghatottsággal pillantott vissza kettejük bensőséges barátságára.

Öreg kezek közt

*Anyám
a gótikus szavak
visszahullanak*

*Itt udvarokon szárad a dohány
s zárják a kapukat*

*Tűnődik
a küszöbre tett bakancs
kertünkben kopog a dió*

*Kamrákból száll föl a pára
Öreg kezek közt
morzsolódik
a halott parasztok
legendája*

Csontosodik

*Hideg ködök
hajnali havazások jönnek
csontosodik a rög
mint kedvünk
pajták fala reped
az évszakok szuronyain
csőrét vérzi a madár
holnapra meghal
az utolsó pásztor
s fordul a zárban a kulcs
búvik pihegve
búvik a szerelem
hol vannak még
a vénség
szikkadt estéi*

*de ma csontosodik a rög
mint kedvünk
s tüskésednek a tócsák*

Nekierednek

*Alszanak a kutak
nem mozdul a lánc*

*A csűr felé tart
az utolsó madár
egyedüllétünk üvegét
karcolja csapázó szárnya*

Csontból van ez a délután

*De nekierednek a pásztorok
a behavazott tájnak*

Boldog vonulás

*Jönnek bölcs esték
hitünk tűhegyét
fényesíti a jég*

S U H A I P Á L

Minden idő

*Minden idő végre eljön,
kihajlok az életemből.*

*Kihajlok, mint vártoronyból,
harang-szívem nagyot kondul.*

*Akkor tudom orgonája
fölsívit a némaságba.*

*Akkor kapu-döndüléssel
árad a hang bennem széjjel.*

*Végre föl a kupoláig
zeng a roppant katedrális.*

*A falak is megrendülnek.
Ünnep, ünnep, ünnep, ünnep.*

*Ahogy sorra földeregnék,
táncba kezdenek a szentek.*

*A holtak is föltámadnak,
de örökre így maradnak.*

*Így maradnak mindörökre.
Belehalnak az örömbé.*

Te meg a föld

*tavasznak szólitom majd
bőröd elsőü illatát
estének
szemed árnyék-nehezékét
s e tűzön járás-kelést
életemnek*

*csak el ne pusztulj
mert meghalok
s ne szeress nagyon
télel
egybesöpör a tűz
minden száműzetést
minden fogságot
minden szökést
föltakart arcú halottakat*

*csak el ne pusztulj
csak el ne hagyj*

*folyók
kitérített medrek
ide vonatok nem érkeznek
csak kivilágítatlan napok
égések
szőlőkarók
s szerszámok gyökerei
vállak*

előbb a földet szerettem meg

*föld ösvenyét hogy eltévedjek
moháit hogy hazataláljak
decemberi erkélynek dőltél
dőltél és öklödet ráztad
istennek
vagy a tüdőben uगतó
kutyáknak*

*előbb a földet szerettem meg
s csak azután későre téged*

*tavasznak szólitom majd
bőröd elsőű illatát
estének
szemed árnyék-nehezékét
s az arcodon-széttaposott havat
télnek*

Végül követ hajít

*Sóskát hizlal a könnyed.
Elárulsz, elárullak.
A falban patkány lakik,
farkas a fal tövében,
háznak nevezd el
vagy templomnak.*

*Közeleg a gyűlölet frontja.
Kitelepülök a szemedből,
bőröd alól, szívverésedből.*

*Leszek napsütés homokdombja.
Országosan körözött profil,
ki a földet markolva
vértanúk tenyeréből jósol
s végül követ hajít
az árnyékodra is.*

VÖRÖSMARTY MIHÁLY — LISZT FERENCHEZ

Bártfay László 1840. december 10-én a következőket írta naplójába: *„Betértem Vörösmartyhoz, kit magányosan találtam írva. Kérdé hallám e Liszthez írt versét, mert már kész: de én azt hallottam, még a múlt vasárnapon.”* A vers tehát ez év novemberében érlelődött s a hó utolsó napjaiban formálódott véglegesre, amit okunk van hinni már csak azért is, mert Bártfay szoros barátságban volt Vörösmartyval s verseinek első olvasói-hallgatói közé tartozott. 1839. szeptember 5-én írt naplójegyzetéből tudunk *A Gutttemberg albumba* című vers megszületéséről is s hogy kettejük közt milyen szoros volt a barátság, bizonyítja egy 1841. március 26-án kelt bejegyzés: *„Vörösmarty volt nálam 's kölcsönkért 10 pengőt: adtam neki. Valóban szomorító állapot, midőn még ő is ilyenre szorul: illy embernek legalább a mindennapi élelem gondjai ellen fedve kellene lennie.”*

Liszt Ferenc, a hozzá írt óda megszületése előtt majd egy évvel, 1839. december 23-án érkezett Pestre, több koncertet adott, először életében karmesterként is fellépett, bevonulása, ittléte s hangversenyei mámoros ünnepélyekké váltak, január 4-én húsz-ezer ember kísérte fáklyás menettel szállására, másnap Pest dispolgárává avatták s arisztokrata körök közbenjártak, hogy magyar nemesi címet szerezzenek számára – igaz, eredménytelenül. Bártfay így ír naplójában a negyedik hangverseny után: *„Olly érzeményi örvényt kavart föl játékával 's hangjai özönével millyennek azon hős keblében kell áradoznia, ki, egy iszonyú csatát végez, 's az elzengett zaj után, – képzetelem szerint – biztos pillanattal 's a' diadal szent dühével néz szerte, 's lelke csak akkor remeg, midőn már nincs többé mit legyőznie.”*

A romantika nagy átalakuló-átalakító pillanata ez. 1839-ben keletkezett a *Rienzi*, e „harsogó és látványos nagyopera”, de alig két év múltán már megszületik Wágner új műve, a *Hollandi*: *„... a kor bengálifényétől és pufogó mutatóványaitól máris visszariad, összetartó drámai gondolatot keres és oldottabb-szövöttebb dallambeszédet: s az effajta feldolgozásra, úgy látszik a m o n d a legalkalmasabb.”* (Szabolcsi Bence). Ugyanebben az évben születik Liszt *A-dúr zongoraversenyének* első változata, s ez magabasurít a még tizenöt évesen írt *Mazeppa* című zongoraetűd forradalmasan szárnyaló dallamát, amely motívum jellegzetes időpontokban újul meg újra meg újra Liszt életművében. 1849-ben, majd 1857-ben alkotja-formálja újra a zongoraversenyt s ugyanez az ostorcsattanással induló-kirobbanó motívum tér vissza, teljesedik ki az 1850-ben keletkezett *Mazeppa* című szimfonikus költeményben is. A pesti koncert előtt alig két évvel, 1838-ban írja a *Kromatikus galoppot*, a *Vándorévek*-sorozatot, s ez az évtized, egyéni életében is épp 1840–41-gyel fordulón, amely megérleli a nagy elhatározást: virtuóz előadóművészből alkotóvá lenni s (majd Wágnerrel együtt) megteremteni a romantika s a század nagy zenei szintézisét.

De már ekkor a *Kromatikus galopp* a jellemző, a *kromatika*, a félhangokkal történő le- és fölfelhaladás: a harmonikus alaphangsor, a *diatonia* viszonylagos megőrzése s az ehhez kapcsolódó, ettől elrugaszzkodó, ehhez visszatérő, folyondárszerűen félhangról-félhangra kúszó motívumok. Az alaphangsortól való kétségbeesett elszakadási kísérlet jellemzi e muzsikát, de soha nem az elszakadás a harmonikus alaphangsortól: a harmonikus világkép fölé tornyozódó-halmozódó, de a harmonikus világképhez kötő-kötődő, kötődni akaró teremtető szenvedélyek.

A múltbafogódzkodás és a jövőbekapaszkodás egyidejűségében.

*

Kossuth Lajos 1840 májusában szabadult a börtönből s már július 9-én szót kért s kapott az országgyűlésen. A szólásszabadságról beszélt. A politikai lehetőségekről, melyek a császári terror pillanatnyi csillapultával megcsillantak a nemzet előtt. Az egységről beszélt, amely az előbbrelépés egyetlen lehetősége. Igaz: érzi a korszak végtelen ellentmondásosságát, kiélezettségét is. Azt: a politikai helyzet csak átmenetileg enyhült s ha a pillanatot nem használja ki az országgyűlés, aligha lesz ezen állapot tartósítható. Vagy előre, vagy hátra – de lépni kell. Az országgyűlésnek is, a kamarillának is.

Mert a forradalom még messze van.

És mintahogy a 32–36-os országgyűlést adminisztratív megtorlás követte, a legjobbak, Wesselényi, Kossuth, Lovassy börtönbevetése, úgy e mostani könnyűlebb pillanatokat is keményebb idők fogják majd követni. (Mintahogy követték is: az alig fél évvel később megalapított radikálisan ellenzéki Pesti Hírlapot már 1844 derekán kivesszik Kossuth kezéből, eszméi terjesztésében szűkebb keretek közé szorítva őt.)

De most még, 1840. július 9-én Kossuth Széchenyre hivatkozik, Vörösmarty Szózatát idézi, a „*még jöni kell, még jöni fog egy jobb kor*” az országgyűlés szónoki pulpitusáról is elhangzik, de elhangzik – megsejtve-megsejtetve a veszélyt – az is: „*Isten óvja e nemzetet. Isten óvja meg a T. R.-ket minden gonosztól, de ha elkövetkeznének a viszontagság napjai, melyekben e honnak, e megyének szüksége lenne férfiakra, kik tegyenek s áldozzanak, tegyenek mindent, mit ember tehet, áldozzanak mindent, mit ember becsülhet az életben, életet, vagyont, minden családi örömet, s mindent, amit a szív szeret, s ami a mindennél több, ha kell, a becsületet is, ha elkövetkeznének ily tettek s ily áldozatok napjai...*”

Igy fejezi be Kossuth beszédét a nemzet előbbrejutását segítő egység fontosságát kiemelve, Vörösmarty és Széchenyi szellemi kézfogását hangsúlyozva.

Vörösmarty ismerte e beszédet. És ismerte Kölcsey *Parainesis*-ét is, mely először az 1837-ben indult Athenaeumban jelent meg folytatásokban s most, 1840 második felében napvilágot látott a *Kölcsey Ferencz minden munkái* II. kötetében, melyet b. Eötvös József, Szalay László és Szemere Pál szerkesztett. Szemere, mint hasonlóképpen Vörösmarty, szinte mindennapos vendég Bártfaynál s Kölcseyről a napló tanúsága szerint sok szó esik. Nemcsak az irodalmi körökben s a művelt szalonokban, de a kávéházakban, a színház előcsarnokában, délutáni teákon, fiakerrel, társasági vagy „czimbora” kocsin tett kirándulások alkalmával, utcai séták s könnyed társalkodás közben is.

A Heckenastnál megjelent finom kis kötetek aligha porosodtak olvasatlanul a könyvesboltok polcain.

„*Az ember nem a jelen pillantat, nem a pillantati szükség rabja: értelmi eszméletekre lévén alkotva, nem vesztí el a múltat szem elől: s ez által mind a jelennek több díszit szerezhet, mint a jövőre kiszámított hatással tud munkálni.*”

Kölcsey Ferenc *Parainesis*-ének tudatos erkölcsi emelkedettsége, Liszt Ferenc európaivá lett magyarsága, romantikus forradalmi-zenei világképe, a pillanatnyi magyar politikai helyzet kiváltotta lelkesültség s épp a pillanat-voltának megértése fakasztotta szorongás, Kossuth beszéde, Széchenyi és Kossuth érlelődő szellemi párviadala, a pár napra kért tízforintos kölcsönök – a forradalmi évtized első évének mindennapjai érlelik 1840 novemberében a verset.

A nemesi reformmozgalom ellentmondásainak megsejtése.

A forradalomtól féltő forradalomvárás.

*

Négy szerkezeti egységre bontható a vers.

Az első hat sor: szennvedélyes *kérdés* az európaivá lett magyarhoz, kétségsbeesett meghallgatásért kiáltás.

A következő tizenhét sor: a sors és bűneink nyomorította elmúlt századok s a jobb jelen *megidézése*, szembeállítás.

A huszonötödiktől a negyvenkilencedikig: *felszólítás* – zengj nekünk dalt, harci riadót, feledtető diadalmi éneket.

Az utolsó harminchat sor: *felismerés* – kétségbeesés, múltidézés, felszínes diadalmi ének helyett cselekedjünk, amíg nem késő, amíg lehet – mindannyian.

Vörösmarty Mihály nem fogalmaz meg tételes politikai programot. Csak megsejt és megsejtett egy tragikus ellentmondást. Azt: nincs igazi lehetőség a felszabadulásra, de a nagyon szűk ösvényt, amelyen előrehaladni még és már lehet, az elszántaknak, a tisztáknak, a legjobbaknak kell járhatóra taposni.

Mint a romantikus zeneművek egymásbaolvadó-szövődő motívumai, tételei: úgy épül a vers. „*A zene kapcsolja egyggyé a képzeteket s teszi őket mindig-egyszerre-mindjelenvalókká, úgy, hogy minden egyes képből a végtelenbe nyílik kilátás.*” (Babits Mihály). De Vörösmarty nem politikai programot fogalmaz meg. Csak etikusi vallomást: *Nagy fiakban tettek érjenek. / És a gyenge és erős serényen / Tenni tűrni egyesüljenek: / És a nemzet, mint egy férfi, álljon / Ércz karokkal győzni a viszályon.*

Miért harcosan politikusi vers mégis a Liszt Ferenchez írt óda? Miért volt mozgósító ereje, tette sarkalló hatása? Miért, hogy Liszt maga is szerette a verset s Vörösmartyhoz írt levelében, 1843 március 17-én nemcsak köszönetet mond a versért, de a költő barátságát is kéri?

A romantikus zeneművek sem fogalmaznak meg szavakkal körülbástyázható politikai programot s amikor Liszt Ferenc nagysikerű pesti hangversenyein ráadásként a *Rákóczi-indulót* játszotta el, aligha Rákóczi talpasaira gondolt a tomboló – Bártfay szavával: örjögő – közönség. S a finoman öltözött, kürtőkalapos, pantallós, biedermeier nemesi-polgári hallgatóság aligha parasztforradalomról álmodozott a Redut nagytermében s az utcán, amikor fáklyásmenetben kísérte szállására Liszt Ferencet.

Amikor a politikai forradalom gyakorlata, de még eszméi sem fogalmazhatók pontosan meg, amikor a radikális változások lehetőségének még a körvonalai is alig látszanak, amikor csak reformok útján képzelhető el az előbbrejutás, ám e reformmozgalom is ellentmondásos, hisz olyanok vezetik, akik ha győzelemre segítik a reformokat, maguk is áldozatok lesznek, de legalábbis vesztesek – akkor a teremtő szenvedélyek felszabadítása, a bénító tévedések leküzdése, az ellentmondások felismerése, tudatosítása, a mindenek ellenére cselekedni akarás erkölcsi parancsának meghirdetése – politika. És mozgósító erő.

A vers nyolcvanöt sorából huszonhárom kezdődik az *és* vagy *'s* szóval. Nem csupán arról van szó, hogy az ismétlés „*mintha egy zenemű elejtett, majd ismét felhangzó motívum kombinálásának öntudatlan, verses imitálása volna*” (Tóth Dezső).

Tudatos motívum ez: az alapgondolat kromatikus fokozása. A képek, képzetek, szenvedélyek fokozása; egymásbakapaszkodó, egymásratorlódó, egymást erősítő, gyűjtő, végletekig feszítő látomások, sejtések, megérzések sora – az elszakadni akarás romantikus kísérlete a bénító múlttól, jelentől.

És ragaszkodás a múlthoz s a jelenhez.

Mert „*Vörösmarty a jövő szolgálatára énekl a múltat*”. (Babits Mihály.)

Mert minden ellentmondásos itt: sors és bűneink a százados baj, de most jobb korunk jött; Liszt a szív háborgatója, de a bánat altatója is, bárhova jut, mindig hű rokon, akinek a vész zongoráján kell diadalmi éneket zengenie; itt, hol annyi jó és rossz napunk tölt; itt, hol miközben újra látjuk vészeit Mohácsnak s újra dül a honfiháború, enyh jön a szív késő bánatára; itt, ahol gyengének és erősnek kell tenni, tűrni, egyesülni, hogy tettek érjenek; itt, hol vészek közt él a nemzet, de hová a vészek honából kell új dalt hoznia a változást akarónak.

Itt, ahol reformereknek kell forradalmat csinálnia.

Itt, ahol forradalmárnak szeretnék hinni magukat a reformerek.

*

„*Adva volt a társadalom: a magyar nemesi társadalom a reformkor korában, feudális és demokratikus eszmék furcsa harmóniájában: Vörösmarty szerette feudalizmusát, mert gyönyörű nemzeti múlt építette fel és szerette demokratizmusát, mert*

mint költőt, elfogta az új eszmék lendülete – és költészetében mindkettőnek hódolt: a nemesi tradícióknak költészete heroizmusával, az új szellemnek mély humanitásával.” (Szerb Antal).

A reformkor társadalmi ellentmondásainak a marxista irodalomtörténet már adta pontosabb megfogalmazását. De Vörösmarty kettősségét – ha tetszik: a korszak haladó értelmiségének kettős kötöttségét – aligha lehet világosabban érzékeltetni.

Mert azt mondani: megnyertük a csatát; azt mondani: meg fogjuk nyerni a csatát – ez programjukban hívó politikusok dolga.

Vörösmarty költő volt; ő csak azt tudta, írta, mondta: meg kellene nyerni a csatát!

„Vörösmarty pesszimizmussal színezett problémalátása Széchenyi félelmeitől is elült. Széchenyi rémlátásait a negyvenes években nem a történelmi útkeresés dilemmái, hanem a politikai élet radikalizálódása keltették: Vörösmartyét, épp ellenkezőleg, a politikai élet következtelenségei táplálták.” (Tóth Dezső).

A Liszt Ferendhez írt óda keletkezésének pillanatában még fojtottan, csak érzelmekbecsillantan jelentkezik ez. Még nem lát olyan elszánt-sötéten, mint négy évvel később, amikor a *Gondolatok a könyvtárban* születik. De már most, az évtized kezdetén – egy látszatra reményekre készítő pillanatban is –, Vörösmarty érzi a veszélyt.

*

A négy szerkezeti egység kezdő és zárósorait egybeolvasva előttünk áll a vers gondolati váza: *Van-e hangod a beteg hazának / A velőket rázó hurokon? – Sors és bűneink a százados baj. / Melynek elzsibbasztó súlya nyom: – Nagy tanítvány a vészek honából – Zeng nekünk dalt – És ha meglep bús idők homálya – Állj közénk és mondjuk: / Még van lelke Árpád nemzetének.*

Az első szerkezeti egység mindössze hat sor, a továbbiak egyre terjedelmesebbek. Felfoghatjuk úgy is: a következő tizenennyolc sor csak ellenpontja a bevezető kérdésnek; a felcsattanó indulatok gondolati ellensúlyozása. A kétségbeesett kérdés – *Van-e hangod a beteg hazának* – történelmünkkel-igazolása, múltunkkal-szembebesítése. S jelzése annak: jobb korunk jött, de kora új csatáinknak is.

Amde már itt, a negyedik szakaszban, megjelenik a vers gondolati-érzelmi építőelve: az érzelmeket továbbsodró, kiteljesítő kromatika. *És érezzük... : És szenvedjük... : És óhajtjuk...* Nem az alapgondolat fejlődik, változik; csak a hozzákapcsolódó szenvedélyek terebélyesednek.

Nagy tanítvány a vészek honából – kiált Vörösmarty s kétszerezetten hangzik a kérdés: *Zengj nekünk dalt!*

A jelzők, az egymásnak szembeszegülő indulatú, egymásnak feszített mellékmondatok tükrözik: Vörösmarty nem csak az ellentmondásos hazai fejlődéshez kötődik ellentmondásosan, de hasonlóképpen a francia forradalom eseményeihez is, a polgári fejlődéshez is, a feudalizmushoz is, a népfelkeléshez is, az eszmék és forradalmi harcok átsugárzásához is. Mert *vészek* hona, hol a forradalom kitört s diadalmaskodott, de egy világnak szíve vert itt. *Röten* a vér bíborától, de felmerülni mer a nap. *Vad* árján – a nép tengerének.

S újra a félelemmel-szorongással telt jelző: *légyen hangod a vész zongorája*: jöjjön a veszedelem, amely felrázza mély sirjaikban az ősokeket, s fel az unokákat is.

Majd sok-sok év múltán, a *vakmerő remények* elcsitultával, az *Előszóban* s *A vén cigányban* hangzik fel újra a rettenetet és a reményekkel teli várakozást, a megértett és újravárt márciust, a bukást és a diadalt, az elutasítás és a magáhozölelés gesztusát ötvöző-sűrítő szó. A szó, amely jelzőitől díszítetten s környezettől, pillanattól, félelmeiktől és örömeiktől, bizakodástól és csüggedéstől függően-változóan jelenti a forradalom Vörösmarty számára követhetetlen poklait épp úgy, mint a forradalom fájdalommal vállalt diadalát.

A vészek hona – a francia forradalom földje; *a vész zongorája* – Liszt forradalmasító muzsikája, melyben a harc mennydörgése szól.

*Az Előszóban: ... csend lőn, mint szokott a vész előtt. / A vész kitört.
A vén cigányban: Húrod zengjen véssznél szilajabban... / majd ha eltárad a vész
haragja.*

A vész – a nem mindig megértett, de mindig vállalt forradalom.

S az utolsó nagy szerkezeti egység, a vers utolsó harminchat sora már a *legyen* teremő szenvedélyének kromatikus szárnyalása. A múltat, jelent, jövőt átélés egységítő pillanatában Vörösmarty látja és láttatja az ellentmondást: nincsenek végleges és örökremegváltó politikai programok, nincsenek mindent egyszer s mindenkorra megoldó hazafias cselekedetek, nincsenek múltat és jelent felejtetni tudó jövőhitek; nincs jövő, amely feledtetni a jelent, nincs jelen, amely érdektelenné teheti a jövőt s múltunkkal is elszámolni vagyunk kötelesek jelennek, jövőnek; mert csak a tett igazolható – *Melly ölelve tartja a jelent, / Melly a hűség szép emlékezetével / Csügg a múlton és jövőt terem...*

*

1840-ben: *Még van lelke Árpád nemzetének.*

1854-ben: *Lesz még egyszer ünnep a világon.*

Még van – mondja elkeseredett-elszántan, cselekedni akaróan Vörösmarty. *Lesz még* – vallja a mindentmegéltek, a mások cselekedni-küzdeni akarásában, a mások hitében reménykedő eltökéltségével. *Még van lelke Árpád nemzetének* – írja 1840-ben; még van erő és tehetség és lelkesültség, az ősi virtus még eleven, hogy jobbrafordítsa a nemzet sorsát. De nem azt mondja: van még – mert nem politikusi biztonsággal akarja a bizalmatlanokat meggyőzni, hisz maga sem bízik már az ősi virtusban.

Csak szeretne bízni benne. *Még van* – kiáltja, mert kétségbeesetten szeretné, ha még lenne.

A van bizonytalan, csak az elkeseredett-elszánt *még*, az akarás s a lenni kell a biztos.

S majd 1854-ben megfordul a szórend: *lesz még* – s nem csak Árpád nemzetének ünnep a világon. *A még* – a bizonytalan időpont; a *lesz* – az a bizonyosság.

Hittel telibb, egész világban inkább gondolkodó a pusztulás után muzsikáló vén cigány, mint a vész muzsikusától diadalmi éneket könyörgő-követelő költőfejedelem.

*

Mert amikor Vörösmarty Mihály a versekben szegény 1840-es év novemberének valamelyik utolsó napján belekezdett a hónapok óta érlelt gondolat versbefoglalmasába, tudta, hogy reformokra van szükség, európaivá lenni van szükség, jobbágyszabadságra van szükség, embereknek emberi életet adni van szükség; tudta, hogy figyelniük kell a vészek honára, hol ha emberfejeket is hajigáltak az égre, de a vész elültével béke és tiszta szorgalom is született; tudta: új világot kell teremteni a régi helyén.

De azt is érezte: nincs kivel új világot teremteni, mert az új világot akarók közül nagyon kevesen akarnak valóban új világot.

Biztos volt abban, hogy le kell számolni a múlttal, de nem tudta: hogyan.

Tudta, hogy nagy változás ideje érik, de mert e változás valószínű körvonalai ekkor már és még roppant bizonytalanok voltak, félt a rosszal a jó gyökereket is pusztító vészterhes időktől.

Ezért nem fogalmaz a napi politikai gyakorlathoz egyetértő szavakkal igazodósimuló költeményt; ezért fordul az európaivá lett magyarhoz, Liszt Ferenchez, a romantikus-forradalmas muzsikához, mert ha másként nem lehet, akkor az emelkedett, végletessé fokozott, az új gondolatokat, új világot lépésről lépésre megküzdő szenvedélyek segítségével kell elszakadni a rossz múlt s a rossz jelen árnyaitól. *A még van* lehetőség elszántságával. A beletörődő öntetszelgés elutasításával. Cselekedni akarással: meg kell próbálni a lehetetlent, mert hátha lehetséges.

Hogy legyen még egyszer ünnep a világon.

Hogy lehessen.

Indianapolisi versenypálya

Ülsz az ágy szélén; fejénél, a másikon két halott után már a harmadik beteg kórtáblája, lába. A tied gyújtós-nak-hasított-fa vastagságú, így lóg. Épp fel tudtál ülni magadtól, épp nem, felhúzódkodtál a fehér puhakötél-sodralékon. Ez a tizenvalahányadik hónap, a még hányból. Nekem elmondták, az agy pontosan nem tudom melyik idege, idegei szenvedtek pontosan nem tudom mit, miket. Szeretnék én is beszámolni neked, s egyszer végre úgy, hogy, az utcád akácfasoráról, milyen, ahogy bekanyarodva megpillantom. Mi ez az utca; hogy ez az utca nekem mi (?). De te előbb mondd el, hogy ezeknek a japán-akácoknak az a sajátossága, hogy lehullnak vagy nem hullnak le, ehhez párosítható, hogy nem sárgulnak vagy sárgulnak. A sarkon, ahol befordulok, van egy trafik, ott ül egy nagy, sárga medve, néz engem, mostanában előrebillenve majdnem az üvegnek dől két másik medvével, az egyiknek a fején, a másik az ölében. Közlöm veled, hogy taxin jöttem; s hogy az egyik újságban olvastam, a nem tudom pontosan melyik újságban, hogy a melyik versenypályán is, általában, az autóversenypályákon, mert erről volt szó az ismertetésben, nem a versenyzők egymás iránti gondatlanságából történnek a tragédiák. Hanem: és itt ismertetem a lehetőségeket, ahogy én képzelem; elmondom, miért nem veszek autót. Említem: az orvosok szerint nem az életmód, persze az is, de bizonyos hajlam, veled született adottságok következménye, hogy – és neked is van egy változatod ugyanerre, a „van aki egy sarokházat örököl, van aki egy rossz érrendszert”. Megvan! mondom, a pálya neve; és mondom; nekem továbbá mi is az összes

vágyam: jól szíjazzanak be az ülésre, már ha úgy szokás, azután a pálya legyen tisztára takarítva, és a rajt előtt a technikus, egyszóval a társ-személyzet mosolyogjon szívélyesen, vagy ahogy szokás. És rajt. Ellenérvek, ellenérveid nélkül – például a verseny közben a kocsi által okozott olajfoltokról, tehát a pálya romlásáról – folytatjuk beszélgetésünket valami mással. Gyorsan jelzem a befutókat, csapódik a kockás zászló. A kockás ingemről van szó; már a trafiknál kifordulva, távozóban, folytatódik bennem nyugodtabban a téma; csakugyan szeretem

ezt a jó inget. Nálad mintha csupa rövid egyenes és kanyar
 lenne a pálya; csapkodok a célzászlóval. Körülbelül
 a trafiknál folytatódok újra én, mintha ott, távozóban
 érkeznék hozzád. A nagy sárga medve alulról néz, nem is
 rám, annyira alulról, le kellene kuporodnom, hogy a szemébe
 nézhessek. A nadrágszáramat látja csak, abból tudja, hogy
 ismét elhaladtam előtte; én a feje tetejét, a szemét, a nézését
 látom
 felülről. A nadrágszár lengése talán felidéz benne bizonyos
 változhatatlanságot: tudja, odahaza már megigértem
 egy másik koalának, hogy „ő” lesz mindig a legnagyobb
 a házban;
 a trafikbeli medve nem is akar rávenni változtatásra.
 Most már mióta is, hogy ismerjük egymást? A trafikossal
 meg kellene egyeznem: vevő vagyok rá; és ha tényleges
 vevő jelentkezne, azonnal értesítsen. Persze, ha a leendő
 tulajdonos vigyáz, ha olyan lesz – kétségkívül
 javulnak az esélyek mindkét részcélra. Újságot veszek, néhány
 szerencsétlenségről olvasok; s hogy valaki megint
 abbahagyta. Nem ülök le a platánok alatt a padra;
 majd jövők megint. Addigra az akácok –? Mondjuk,
 százötvennel
 (ötveneggyel kivágódnék, negyvenkilencel elveszteném
 a versenyt)
 bekanyarodom a trafiknál; és ezt majd mind megbeszéljük,
 sokkal, de sokkal többet, mint ami az esti lapban –
 És elmondom megint, hogyan kellene nekem a világ: teljesen
 – mert akkor, aki nincs még, azt mondhatná: reményteljesen –
 futok egy tűrhetően üres busz után, jó lesz a peronja – lakatlan.

AZ „ANTIKÖLTÉSZET” VERSEI

Tandori Dezső: Egy talált tárgy megtisztítása

1. Ha egybegyűjtenénk a poézis minden olyan jellemzőjét, amely még az avant-gardon nevelkedett ízlés számára is nélkülözhetetlen formai eleme a költői alkotások „élvezhetőségének”, majd ezek alapján próbálnánk minősíteni Tandori Dezső új – második – verseskötetét, elkerülhetetlenül arra az eredményre kellene jutnunk, hogy ez a kötet *minden hasonló ízlés-mérce* szerint minősíthetetlen. „Költőietlenebb” verseskötet magyar nyelven eddig minden bizonnyal nem jelent meg. A költészet hagyományos fegyvertárának itt még csak törmelékeivel, foszlányaival sem találkozunk. Nyelve szintelen, szagtalan, zörgő, aszott, – és ez is csak ott, ahol egyáltalában *van* még nyelve (hiszen jel-„verseiből”, betű-„verseiből”, cím-„verseiből” – ahol tehát a költemény pusztán egy cím – még ez is hiányzik). Képi fantáziájára leg-erősebben talán a Népsport stílusa hatott, ha pedig – az emlékezés pillanataiban – „elérzékenyül”, a bédekkerek, a prospektusok és a szótárak stílvirágai ihletik.

Pedig Tandori tudna nagyon tetszetősen is írni, – polgári foglalkozása erre a közvetett bizonyság: mint fordító, virtuóz mestere a legkülönfélébb nyelvi rétegeknek, és ha másképp nem, ilyen irányú tevékenysége során bensőséges közlésekből ismerhette és tanulhatta meg a nyelvi szépség legkülönfélébb technikái fogásait.

Miért hát ez az aszkétikus önmegtagadás? Mi az oka ennek a kihívó elutasításnak minden „költőiséggel”, és általában mindazzal szemben, amit az olvasó a verstől várni szokott? És végül, ha e kötetről visszapattan az irodalmi művek befogadásának minden hagyományos kritériuma, ha alkalmazhatatlan rá minden esztétikai ízlésítélet, az olvasó viszont mégsem akar belenyugodni a legkönnyebb megoldásba – a kötet félredobásába –, akkor mit talál benne, ami érdemessé teszi az elgondolkodásra?

2. Azzal, hogy az elidegenedés az emberi élet valamennyi szférájának általános jelenségévé vált, minden művészeti ág – tudatosan vagy öntudatlanul, mindegy – súlyos dilemma elé került: az eldologiasodott emberi viszonyokat *kívülről*, e viszonyokkal szemben távolságot tartva ábrázolja-e, vagy pedig rajtuk *belülre* helyezkedjék-e, és ezeket műveinek formáló elveivé, legbensőbb alakjává, szerkezetévé téve, mintegy a saját anyagán modellálja. Az első út kimondatlanul is azt sugallja, hogy a művészet egyáltalában *tarthat* távolságot az eldologiasodott viszonyokkal szemben, módjában áll őket *kívülről* szemlélni. Más szóval, eszerint a művészet az élet egyedüli olyan szférája, amely képes az eldologiasodás folyamatának ellentállni és a valóság egyetemesé váló lényeg-nélküliségével szemben fönn tudja tartani a lényegi, nembeli értékek szempontjainak valamiféle rezervátumát. A másik út ezzel szemben abból indul ki, hogy az elidegenedés éppen azért válhatott az emberi valóság legsúlyosabb problémájává, mert *egyetemes*, minden életszférát (így a művészetet is) átható jelenség, mert önmagán kívül önmmitt nem hagy. Ezért a művészetnek *tudatosan* e viszonyokon belülre kell helyezkednie, illetve e viszonyokat kell megtennie legsajátabb anyagává, szerkezetévé, formájává, hogy a külső ábrázolás helyett belülről kivetítse, modellálja őket.

Míg az első út hívei szerint a művészet úgy tölti be magasrendű emberi küldetését, hogy *kívülről*, a nembeli értékek világa, a lényeges emberi tartalmak felől *ítéletet* mond az eldologiasodott emberi viszonyok fölött, és egyben fölébreszti a befogadóban a vágyat saját lényeg-nélküli életének meghaladására, és egy értéke-

sebb élet kialakítására mozgósít; addig a második út hívei szerint a művészet feladata az, hogy a valóság, az élet, az emberi kapcsolatok eldologiasodott jellegét, ennek pusztító kihatásait – amit a mindennapi megszokás, a reflexszé ivódott automatizmusok, a kommersz kultúra idővel nemcsak elfogadhatóvá, de kedélyessé is varázsol – a maguk eredendő szörnyiségében mutassa föl, és ezzel velük szemben viszolygást ébresszen, radikális elutasításukra mozgósítson. Eszerint tehát az igazi művészet nem rámutat a jelenségre, hanem produkálja azt; nem tükröz vagy ábrázol, hanem modellál. Ennek viszont logikus következménye a teljes elutasítás mindazzal szemben, ami vigaszt, gyógyírt nyújt a valóság rideg embertelenségére, ami a művészet eszközeivel a bensőségesség, az otthonosság, a kellemesség látszatával akarja kipárnázni az elidegenedett viszonyokat.

A drámában és a prózában az emberi kapcsolatok dologi kapcsolatokká való átváltozása viszonylag egyszerűbben ábrázolható (még ha ennek az ára a dráma és a regény klasszikus formáinak a teljes megsemmisülése is lett): ugyanis ott ezeknek tárgyi realitásuk lehet, külső, objektivált alakban jelentkezhetnek; más szóval, az emberek életének és egymáshoz való viszonyuknak dologivá válása, kiüresedése modellálható a szereplők egymáshoz vagy saját életükhöz való viszonyának tartalmatlanságában, lényeg-nélküliségében. Másfelől az abszurd dráma szerzője, a nouveau roman írója még mindig *más* embereket szerepeltet, az elidegenedés következményeit mint anyagi-tárgyi valójukban megragadható jelenségek viszonyait modellálja, tehát az élet lényeg-nélkülivé válását, a kapcsolatok értelmetlenségét és ürességét egy önmagán kívülre helyezett valóságban mutatja be. (Ezt még a belső monológ-regények, az én-regények sem cáfolják, mivel ezek fiktív elbeszélő alanya nem több, mint egy belülről, a – rajta kívüli valóságra adott – reflexióin keresztül ábrázolt szereplő.)

Egészen más a helyzet a líra esetében. A költemény, mint „a lélek szubsztanciális pillanata”, a lírai Én és az emberi lényeg közvetlen egymásbaoldódásának terméke bármelyik konstituáló mozzanatának – szubjektum, lényeg, közvetlenség – elsorvadása következtében lehetetlenné válik, de legalábbis problematikus helyzetbe kerül. Ha a szubjektum mozzanatát adja föl, akkor természetszerűleg lemond a közvetlenségről és arról is, hogy a szubjektum érintésére föltárljon a valóság emberi lényege: a valóság ezért emberidegen, rideg tárgyak halmazává esik szét, a líra pedig e tárgyak hangjává, tárgyas költszetté alakul át. Ha viszont a szubsztanciális mozzanat marad el a lírából, – akkor a következmény a költészet anyagának, a nyelvnek az összeroskadása lesz. Mivel minden közölhető lényeg eltűnt, ezért a közlés eszközeinek létezése is értelmetlenné vált; darabjai összetartó erő híján a súlytalanság állapotában lebegnek, véletlenszerűen összeverődnek, egymásnak ütdnek: a nyelv jeleinek itt már pusztán annyi a funkciója, hogy reprezentálják egykori jelentéseik megsemmisülését. A nyelv itt már csak a lényeg-nélküliség, a tartalmatlanság, az üresség jelölését szolgálja; nem valamit, hanem csak e valami *hiányát* jelöli, – és ezzel a tiszta negativitás nyelvvé, a nyelv antitézisévé, „antinyelvvé” válik.

3. Annyi „kísérletinek” mondott, valójában azonban egyszerűen csak érdektelen verseskötettel szemben Tandori kötete valóban kísérlet. De nem pusztán valamilyen formai-nyelvi alkimia értelmében az. A „megfelelő kísérleti körülmények” adótnak tételezésével mintegy azt játssza végig, hogy milyen költészet volna lehetséges egy tökéletesen zárt, egyetemesen elidegenedett valóságban, milyen verseket írhatna ennek a világnak a költője.

Ha a jól bevált módszer szerint megpróbálnánk rekonstruálni a kötet „lírai szubjektumát” (aki természetesen még az önéletrajzi versek ellenére is ugyanúgy csak fiktív alany, mint pl. Pessoa négy költői énje vagy Weöres Psychéje), az „önelidegenedett költő” prototípusához juthatnánk el. Más szóval, egy olyan költő alakjához, aki ugyanúgy viszonyul saját munkájához – a versíráshoz –, mint ahogy a marxi elemzésben a bér munkás a töle elidegenedett munkához. Számára a művészi alkotómunka ugyanúgy „az egyéni élet eszközévé”, „fizikai egzisztenciájának eszközévé” lett, mint a munkás számára a sajátja, és – akárcsak az utóbbi – ő is „a munkán kívül érzi magát magánál levőnek, a munkában pedig magán kívül levőnek”. Ad

absurdum végigjátszva ezt a gondolatot, képzeljünk el egy költészet-termelő nagyüzemet, ahol a költők ugyanúgy írnak – meghatározott formai követelmények, programozott érzések, eszmék és hangulatok szerint – verseket, mint ahogy a munkások dolgoznak a futószalag mellett. Vajon milyen költeményeket írna – ha egyáltalában írna – a *szabad idejében* a költő, a nyolc órai munkaidő leteltével?

A „gyár” termékeinek fogyasztója – ugyanezeknek az eldologiasodott viszonyoknak a részese – minden bizonnyal elégedett lehetne: korlátlan bőségben juthatna hozzá mindahhoz a nélkülözhetetlennek érzett életpótlékhoz, ami sivár és szürke mindennapjait némileg kiglancolhatja, és megadhatja neki azt az illúziót, hogy szabad idejében túlléphet a pusztán egyéni önfenntartását célzó tevékenység körén. A költő számára azonban itt az vált az „egyéni élet eszközévé”, „fizikai egzisztenciájának eszközévé”, amiben a többi ember ezek ellentétét keresi. Ezért aligha kétséges, hogy szabad idejében ő, a bér munkás költő – a legköltőietlenebb költő volna. Kikapcsolódást számára minden költőiség kikapcsolása, a nyelvi sivatag, a mindennapok banalitása jelentene. (Ezt a visszájára fordított költőiséget, a költőiség csömörét Rimbaud közvetlenül, végleges elhallgatása előtt így írta le: „... Nevetségesnek találtam a modern festészet és költészet hírességeit. Szerettem az együgyű festményeket, szemöldökfa-díszeket, díszleteket, bohóc-vásznakat, népies metszeteket; a divatjamúlt irodalmat, egyházi latint, fogyatékos helyesírási erotikus könyveket, őseink regényeit, tündérmeséket, gyermekkönyvecskéket, ódon operákat, bárgyú refréneket, naiv ritmusokat.” És itt jegyezzük meg: minden bizonnyal nem véletlen, hogy Tandori kötetében Rimbaud, a költészet és az élet összeegyeztethetetlenségét legmélyebben átélő költő a legtöbbször előforduló név.)

Tandori kötetének ez a lírai alanya, ez a visszájára fordított költő, „szabad idejében” életből ellesett verseket ír és nyelvet használ: mintha azok szájmozgását utánozná, akik csúcsforgalomban, fásultan és szórakozottan maguk elé meredve egy félbehagyott futballmeccs-beszámolót mormognak, egy régi utazás helyneveit motyogják az orruk alatt, a főlsszabadító esti sakkpartit latolgatják; fáradtak és rezignáltak, de mechanikusan továbbműködő agyukba önkéntelenül be-beugrik egy ezerszer hallott közhely, egy beléjük vésődött neonreklám, egy minden részletében fontosnak tűnő és mégis bármilyen mással fölcserélhető történet. „Ugyanez elmondható bármiről” – mondja az egyik „vers” – és ez egyben mottója lehetne a „minden mindegy józansága” jegyében üzött játszadozás, az „épp-csak-eszembejutott”-meditációk egész itt bemutatott költészetének.

Egy olyan nyelv, amelyen „ugyanaz elmondható bármiről”, eo ipso csak olyan világnak lehet a nyelve, amelynek jelenségei között nincsen semmiféle lényegi tartalmi különbség. Szavai és jelei nem emberi életéről és emberi viszonyokról tudósítanak, hanem csak ezek kihűlt, megszzenesedett és kővé dermedt burkait jelölik. E holt formák grandiózus életek emlékét őrzik, létük mégis értelmetlen és nevetséges: a logika váza itt már nem valóságos értelmet mozgat, hanem – épp csak nem tudván leállni – a tartalmatlanság szillogizmusait gyártja; a tulajdonságok nem a megkülönböztetések pontosságát szolgálják, hanem – nem lévén semminek a jegyei – csak az általános egyformaságot jelölik; minden szó csak hűlt helye eleven tartalmaknak, ezért akár minden hűlt hely fölé odairható ugyanaz a szó.

E versek feltételezett lírai alanyának, az „önelidegenedett költőnek” a világa ezért tűnik egyszerre otthonosnak és ugyanakkor mérhetetlenül életidegennek is. Minden ízében jól ismert és otthonos, mert csupán logikai és nyelvi *evidenciákból* áll, és mindazt, ami nem azonnal belátható, távoltartja magától. (Ezt az evidenciaszerűséget a legerősebben talán ott szuggérálja, ahol csak az elkopott nyelvi klisék viszonyjelölő elemeit írja le, és teljesen az olvasóra hagyja, hogy ezeket milyen „tartalommal” tölti fel – befejezett banalitással. És ezzel egyszerre a visszájára fordítja az egészet „marhasággént” elutasító olvasói magatartást, mintegy azt sugallva: „ennyi az a *lényeg*, amit beszédedből ki lehet szűrni”).

E versek másik hatása, az életidegenség érzése viszont már említett tartalmatlanságukból, halott ürességükből fakad. A cél azonban másfelől éppen az elutasítás gesztusának kiváltása. Az emberek, akik hozzászórtak ahhoz, hogy lényeginek vélt

életüket, nembeli Én-jüket valahol a mindennapjaikon túl, egy nem-mindennapi, „költői” nyelven hallják viszont, és csak akkor érezzék magukat igazán „maguknál levőnek”, amikor „költősen” éreznek, gondolnak és szeretnek, e verseket természet-szerűen költőietlennek és ezzel egyben minden igazinak érzett emberi élettől idegennek fogják tartani. Elutasítják őket – de egy olyan illuzórikus élet talajáról, amely számukra csak a „valódi” költészetben van adva. És így, miközben hitük szerint e versek degradálnak minden szépet és nagyszerűt, minden eszmét és poétai hevületet, – valójában öntudatlanul éppen ők degradálják a költészet szféráját valóságuk külsődleges dekorumává, a „belső szabadság” látszatával ámitó életpótlékká.

Az idegenségnek és az otthonosságnak, a meghökkentőnek és a magától értetődőnek ez az állandó együttese rajzolja ki a kötet mindegyik versének alapszerkezetét. Itt minden egyes darab az *értelmetlen, életidegen evidenciák otthonosságának* tovább nem bontható, matematikai pontosságú nyelvi jele. És az idegenség otthonosságának, az értelmetlenség logikus voltának abszurdításából ered e jelek *humora*: itt minden olyan *képtelenül* magától értetődő, hogy az egyszerre bosszant és megneveltet.

Tandori azonban nemcsak tovább már nem bontható, hanem egyben *végtelen számban ismételhető* nyelvi jelekké is transzponálja ezt az abszurd élethelyzetet. Költői technikája – ha itt lehet egyáltalán ilyenről beszélni – rendkívül könnyen utánozható, így aligha okozna nehézséget bárkinek e kötet nyomán ugyanilyen sakkverseket, jel-verseket vagy szöveg-verseket akár sorozatban gyártani. Azonban éppen ezért utánozhatatlan és folytathatatlan is. A kísérlet – amelynek lényege annak költői végiggondolása, hogy milyen lírát lehetne művelni egy minden emberi szubsztancia-litásától megfosztott, és ezáltal a nyelv valóságtartalmát is fölszámoló világban, ha pusztán azt őriznénk meg a nyelvből, aminek még változatlanul érvényessége van – Tandorinál kimerítette összes lehetőségét; sőt ennél még többet is: miután szöveg-verseivel kigyomláta a versből a lírát, „epigrammáival” a nyelvből minden konkrétumot, – jel-verseivel már a nyelv határain lépett túl. A költészet ezzel legszélső határainak peremére került. Innen tovább már csak Rimbaud útja, – a teljes elhallgatás vezet. A másik lehetőség – a visszafordulásé, de már a határok biztos ismeretével gazdagodva, és ugyanakkor azzal a közölhetetlen tapasztalattal terhesen, aminek egyedül csak a teljes elnémulással is szembenéző költő lehet birtokában. És Tandori kötetének jelentőségét éppen az adja meg, hogy a költészet önmegsemmisítésének útját kísérletképpen a legvégső pontig végigjárta, és az elnémulás partján maga vállalkozott a határkö szerepére, jelezve: „Vigyázat, *valóban* szakadék!”

Thiery Árpád:

MŰVELT OROSZLÁNOK

Thiery Árpád novelláinak van egy vissza-visszatérő hőse: Frank, az újságíró, aki vidéki riportutakon kutatja a valóságot, az ismeretlen életet (és elsősorban önmagát). E hős bizonyára az író tapasztalatai nyomán született és az író töprengéseinek, felismeréseinek ad alakot. Legalábbis erre vall az, hogy az elbeszélések legtöbbször jelen van valamiképpen a riportter problematikája és gesztusa. A riportteré, aki a valóság nyomában jár, az emberi sorsokat fűrkész, információkat gyűjt és összefüggéseket keres, s e munkája során újra meg újra szembekerül a maga legsajátabb prob-

lémaival. Nemcsak mások kérdéseire kell megfelelnie, hanem a sajátjaira is. Sőt, minél gazdagabbak a tapasztalatai, annál sürgetőbbek a kérdései; egyre inkább önmagával kell számot vetnie, saját sorsának titokzatos egyenletét kell megoldania. E novellák kettős „erőterben” születtek, tehát: egyrészt a valóság ábrázolásra váró jelenségei között, másrészt az írói személyiség önvizsgálatában, az önkeresés igényében és konfliktusaiban.

Lássuk először az első övezetet. Thierry Árpád, úgy tetszik, igen jól ismeri a mai magyar életet, s ennek az életnek izgalmas darabjait, foltjait fedezi fel. Egy katonafiatl életét és tudatát (*Boldogtalan utazások*), egy valóságos falusi tragédiát (*Az egész életük...*), általában a vidéken élő emberek magatartását, eszményeit (a Frank-történe-

tekben) ábrázolja. Ezeknek az elbeszéléseknek feltétlen valóságshitele van, s ezt csak fokozza, hogy az író dokumentarista eljárásokat használ. Így például a *Boldogtalan utazások*ba beépíti a katonafiú elesett apjának naplóját, amely a Don-kanyarban elpusztult magyar katonák tragédiájáról ad képet. Az *egész életük*...-ben pedig a riporterkérdései és a felelőtlen falusi fiatalember válaszai hozzák létre az elbeszélés dokumentarista keretét. A riporternak azonban nemcsak a novella kompozíciójában van szerepe, hanem abban is, hogy a szomorú történetet (egy tudatlan lány öngyilkosságba kergetését) az ő kérdései értelmezik; az ő „rezonóri” jelenléte világítja meg a történet általánosabb jelentését, amely némely társadalmi réteg erkölcsi-tudati elmaradottságára utal. (Ebben a tekintetben Thierry elbeszélése azt a típust képviseli igen színvonalasan, amelyet valamikor Karinthy Ferenc nevezetes riportnovellája, az *Ezer év* kezdeményezett.)

A novellák valóságanyagával sajátos elrendeltben állanak Thierry Árpád hősei. A dokumentarista módon festett környezetből nem köznapi hősök emelkednek ki, akár azt is mondhatnók: ezek a hősök „romantikusak”. (Persze idézőjelben használva a kifejezést, hiszen nem a 19. század romantikus hőseire gondolunk.) Thierry hősei általában kemény és elszánt férfiak, számos tapasztalattal a hátuk mögött, s nem kevés sebbel a lelkükön. Nem szeretnek sokat beszélni, lételemük nem a szó, hanem a tett. A cselekvés, amelybe tudatos akarat, nem egyszer remény nélkül vetik magukat. Mint talán legjobb elbeszélésének, az *Ezek a fantasztikus férfiak*nak a hőse, az öreg boxoló, aki egész életében a kalandot kereste. Elszántak és cselekvők ezek a hősök, de sohasem boldogok. Valami örök nyugtalanság, valami kínzó elégedetlenség hajtja őket mindig új erőpróbák felé. S valami keserű elégiával tekintenek vissza s végeznek számvetést. „... a szomorúságot nem tudtam száműzni az életemből – olvassuk az egyik jellegzetes vallomást. – Mentségemre szolgáljon, hogy nehéz gyerekkorom volt, amit tetézett a háború és az árvaságom. A lelkem mélyén hobó szerettem volna lenni. Egy időben mindenre kapható is voltam, és volt idő, amikor azért imádkoztam, hogy a büns ép bölrel meneküljön meg. Csak sokkal később tanultam meg az igazság győzelméért izgulni. Noha ma is tudom: az

emberek igazsága bonyolultabb, mint azt mi elképzeljük. Később megtanultam azt is, hogy a dolgok fölött gondolkozni kell: mi miért van? Végül megértettem, hogy az ember élete valójában sorozatos lemondásokból áll. Tartósan boldogok nem lehetünk. Ideig-óráig is csak úgy, ha kellő mértékben szomorúak vagyunk.” Ennek a „szomorúságnak” a magyarázata a címadó elbeszélésben olvasható. „Az a mi bajunk – mondja Frank, a novella hőse –, hogy kisember létünkre állandóan világélményeken törjük a fejünket, és íme, mindig ez a vége. Kínzó a vágy bennünket, hogy valami olyasmit éljünk át, amiben másnak nem lehet része. Mindig meg akarunk előzni valakit. Nem elég nekünk a saját világélményünk, hogy a'uminium csodákat tervezhetünk. Hogy sőt ruhát hordunk, tele a hasunk, micsoda konferenciák vendégei vagyunk, és ha úgy tetszik: maradhatunk még egy-két órát... Nem! Mi állandóan oroszánoknak képzeljük magunkat! De hát, milyen oroszánok vagyunk mi, Márton? Milyenek, te jó isten!... Milyen oroszánok?” A hősök állandó nyugtalanságában, a személyiség és a körülötte mozgó világ folytonos diszkrepanciájában és konfliktusában ölt alakot az, amit a figurák „romantikájának” nevezhetünk.

Thierry hősei, mint mondtuk, kerülnek a szót, a vallomást, létformájuk az akció, a vállalkozás. (Az előbb idézett önvizsgáló-önértékelő vallomásokhoz hasonlólt csak igen keveset idézhetünk.) Az író azzal az ábrázoló módszerrel dolgozik, amelyet a Hemingway-filológiában „behaviourista” ábrázolásként szokás emlegetni: azaz a hősök magatartását, viselkedését ábrázolva sejteti intellektuális és erkölcsi személyiségüket. A „behaviourista” technikát azonban nem önmagáért használja, novelláiban a technikának határozott funkciója van. És ez a funkció világítja meg az elbeszélések „második” övezetét, azt, amelyben a valóság dokumentarista ábrázolásán túl az írói személyiség belső problémái öltenek alakot.

A szüksézáv és cselekvő hősök szenvedtlen ábrázolásában ugyanis az író számvetése nyilatkozik meg; egyfajta „önkeresés”. Thierry hősei majdnem mindig az elszállt múlt, az eltűnt idő értelmét kutatják, azt, hogy a cselekvés, a vállalkozás mit eredményezett, eredményezett-e valamit egyáltalán. *A folyó, az ember meg a háború*

szovjet tiszt hőse, aki sebesülten, háborús veteránok csoportját vezetve, tér vissza arra a tájra, ahol életének sorsdöntő csatája folyt, éppúgy a múlt, a megélt, elszenvedett és vállalt sors értelmét kutatja, mint Frank, aki egy-egy riportútján ifjúságának valamely színterére tér vissza, hogy megfejtse a régi eseményeket, történeteket. E hősök a múltat keresik, hogy számot vessenek önmagukkal és mérleget készítsenek eszményeikkel; állandóan korábbi önmagukkal néznek farkasszemtel, ifjúságukat vizsgáztatják, a megtett utat mérik fel újra. És ez nyilván az író alapvető érdeklődésére és szenvedélyére utal. S bár a számvetés elégikus (nem egyszer fájdalmas, nosztalgikus), mégis eredményes: a cselekvő élet eszményeit fogalmazza újra, hitelesíti a múltó idő és a változó történelem mérlegén. Ez a szembenézés, önvizsgálat és eszményeket hitelesítő vállalkozás adja meg Thiery Árpád elbeszéléseinek igazi súlyát, érdemét. (*Magvető*.)

POMOGÁTS BÉLA

Illés Endre:

KÉT OROSLÁN KÖZÖTT

Az ember. Igen, talán az ember életre galvanizálása a legnagyobb varázsa Illés Endre módszerének. Kiszakadva az idő és tér szorításából évszázadokat fiatalodhatunk, kezünkbe vehetjük a papírlapot, amelyen még meg sem száradt Stendhal írása: „Színesebb stílust! Nem ilyen szárazon. Szellem és vidámság!” Észrevétlenül de részesévé válhatunk Maupassant iszonyú szenvedéseinek. Szemünk láttára bomlik ki a bestseller titka. S mindez mindig a legszemélyesebb hevülettel, az ítélkezés vállalásának kockázatával. Mert Illés Endre nem kertel. Akkor sem, ha emberekről van szó. Mert mindennél fontosabbnak tartja az igazság szolgálatát. Igent vagy nemet mondani nagyon nehéz. Sokkal egyszerűbb azokkal a tölteléksszavakkal labdázni, melyek a kettő között vannak, s amelyek elodázhadják az egyértelmű döntést. Ő azonban kérelhetetlenül kimondja mindkettőt, helyesel vagy elutasít, sosem szenvtelenül, hanem megküzdve, néha meg is szenvedve nézete igazságaért. Hadd idézzünk egyetlen

példát. Az egyik legbátrabbat és legkérelhetetlenebbet. A Mauriacról szóló egyik esszében olvashatjuk: „A regény a szabadság: felépíteni önmagunkat – és éppen ezt nem tudja Mauriac. A szabadság nem kapja meg tőle azt, ami megilleti. Nem úgy építi fel hőseit, ahogyan kellene. Mielőtt írni kezd, megformálja lényüket: megfellebbezhetetlenül kihirdeti, hogy ilyenek vagy olyanok lesznek. És ezzel megfosztja őket éppen a katolikum hirdetett lényegétől: szabad akaratuktól”.

Igen, a világirodalomban is elsősorban azok a példák, azok az írók kötik le figyelmét, akik kifutást hagynak hőseiknek, akiknél megvan és megmarad a váratlanság izgalma, az élet sokszínűsége, változatossága. Maupassantról írja, hogy a tisztaságra és a szépségre esküdött. Mottóul pedig egy Baudelaire-verset választott. Vajon ez a Baudelaire-vers nem Illés Endre legszemélyesebb vallomása is? Nem az ő sokszor szemérmesen palástolgatott, rejtegetett lírai vonzalma tör fel ezekben a sorokban?

Légy Istenem angyala, vagy a sátán
szirénje,
Mit bánom! Bársonyos tündér szemmel,
ha kelsz,
úrnőm, egyetlenem, óh, illat, zene,
fény te,
enyhül a rút világ s könnyül a lomha
perc!
(*Tóth Árpád fordítása*)

Ez az „enyhül a rút világ” kifejezés Illés Endre világ- és irodalomszemléletének egyik legdöntőbb eleme. Mauriackal nemcsak azért van vitája, mert előre elrendeli hőseinek sorsát, nemcsak azt érzi jóvátehetetlen, „regényellenes” hibának, hogy az írói elvakultság és gög nem engedi kifejlődni a hősöket, hanem azt is, hogy regényeinek világa végtelenül sivár. Mauriac ars poeticájának lényege, hogy csak a bűn felől lehet megközelíteni a nemesebb eszményeket. Illés Endre azt vallja, hogy a kettőt élesen el kell határolni egymástól. A szépség és az erkölcsi emelkedettség szükségszerűen büntelen. S épp ebből az állásból támadja hallatlanul keményen, megalkuvás és visszavonulás nélkül azokat az alkotásokat, amelyek a könnyebb ellenállás felé tájékozódnak, amelyek felszínesek. Nála jobban aligha semmisítette meg

bárki is a giccset. Mert nem emeli fel a hangját, nem vív látványos mozdulatokkal, hanem elegánsan, könnyedén, a lényegig hatolva. S amikor a győzelmes párviadal után magasra emeli a kardját, akkor vesz-szük csak észre, hogy nincs rajta semmi. Mert a giccs lényege – az üresség.

De a tartalom sem mindig elegendő. A *Gramofonlemez* című írásban olvassuk: „Ne haragudjék meg néhány nagy színészünk. Vér is kell a játékuhoz”. Ugyanez vonatkozik az irodalomra is Illés Endre szemléletmódja szerint. Az íráshoz is vér kell. Csak akkor születhetnek igazán jelentős művek, ha az író a maga vérét sem kíméli közben. Különben az egész csak gramofonlemez. Gépi hangzás. (Milyen jellemző! Az egyik Zsuzsa-novellában – ebben a harmincas években olyan jelentős, a fiatalabb írókra nagy hatást tett sorozatban –, mikor már a főhős és Zsuzsa kapcsolata lazulni kezd, mikor már hajszálvékony repedések keletkeznek közöttük, az ajándékba kapott gramofonlemez megfajthetetlen módon furcsa hangokat ad ki.) Stendhal megöregedett írás közben. Maupassant elméje elborult, mert szinte magamagát semmisítette meg. Mert az igazán nagyok szinte egész valójukat átadják az írásnak. Rimbaud, ez a száműzött angyal lényé egyik részét feladva menekült előle. Mert amit elkezdett, azzal a lobogással már nem lehetett folytatni. Milyen megrendítő a *Mercure de France* néhány búcsúsora: „Utolsó számunkat már nyomdába adtuk, amikor értesültünk Arthur Rimbaud-nak, ennek a sokszor remek költőnek a haláláról, aki az iparért és kereskedelemért szakított a költészettel”. De aki nem lobogott hasonló fénynyel, aki nem képes magát átadni egy eszmének, akár egy mániának (akár az irodalomnak), az sosem válik jelentős egyéniséggé, nem lehet súlyos íróvá. Ez a gondolat Illés Endre egész életművén végighúzódik, s nemcsak esszéinek válik központi gondolatává, hanem elbeszéléseinek is. A Zsuzsák, Évák, a megszakadt kapcsolatok és elrontott találkozások hosszú sora bizonyítja, hogy élni is csak teljes szívvel lehet.

Egy római vasárnap délutánról ír egyik esszéjében. Az utcákon bolygó és a történelmi emlékeket idézőtő író szinte beszippantja az egyik kis színház. „Egyetlen felvonást láttam csak – írja –, aztán ott hagytam a többi. Senki sem tartott fel;

féltem, hogy elém ugranak, megsértődnek, szitkozódva visszataszítálnak; de békésen hagyhattam el az előcsarnokot. Róma felett még mindig sütött a nap; a fény már sárgább volt, az utcák népesebbek. Szívdobogva mentem előre.” Ez a néhány mondat valósággal szíven üti az olvasót. Szorongva követjük nyomon az író, aki új és új kalandokra, felfedező utakra indul, aki soha nem nyugszik meg, hanem mohó szellemi érdeklődéssel tájékozódik minden iránt, ami új, ami érdekes, s ami az embert szolgálja. Ezért is érdemes az ő kalauzolásával indulni a világirodalom felfedezésére. Korántsem lesz ez könnyű út. Sokszor szívesen megpihennénk, de ő könyörtelenül unszol feljebb és feljebb. A nyaktörő sziklák magasába. „Inkább Athén, mint a jól csúszó olcsóság” – olvassa Cocteau fejére Picasso-tanulmányának egyik sokat emlegetett részletét. Illés Endre sosem elégszik meg azzal, ami olcsó, nem békél meg a könnyen megszerezhetővel. A szívig hatol, az idegekig. Meghallja az aritmiás szívdobbanásokat, felfigyel egy tépett mozdulatra, fegyelmetlenül gesztusra. Nem érti, hogyan vitázhatik Gide Vautellel, a „legolcsóbb sikereket hajszoló kalmárral”. Észreveszi a sikeres Tennessee Williams kis megcsúszásait. És felfigyel arra is, hogy nálunk is vannak „bizonytalan prózairók”, akik mögé oda kellene és oda lehetne állítani Nagy Sándor seregének lépésszámolóit, „oly nagy utat tesznek meg Gionótól Káfkáig”.

Szívszorító az a néhány sor, amelyet az Ulysses újraolvastakor vet papírra. „Olvasom, olvasom az Ulysses-t – s már nem is romkert, nem kizsárolt kőbánya: hatalmas, kopasz, megfeketült téli faóriás. Ágain verebek csipognak. Csupa ismerős hang. Csupa mohó torok, fészket rakó igyekezet – keresik, mit vihetnének el még saját fészkeikhez.” Igen, az eredetiség megint fontos jellemzője Illés Endre irodalomszemléletének. Nem a hagyományokat támadja, sőt az értékek megbecsülésére figyelmeztet. Csak a kordivatokról, az értelmetlen lelkesedésektől, az üres, tartalmatlan utánzás-tól irtózik. Joyce neve annak idején az újtók lobogójára volt felírva. Kizsákmányolták, utánozták, a hanglejtését figyelték. A fa megfeketült. De óriás maradt.

Épp ezeket az óriásokat visszük marandó emlékül Illés Endre esszékötetéből. Az irodalomnak azokat a hőrszait, akiknek nem ártott az idő múlása, akik frissen

ragyognak ma is, akik lépten-nyomon gazdagíthatják életünket.

S visszük egy módszer tapasztalatait is. Annak a kényszerét, hogy elválasszuk a jót és a rosszat, s hogy legjobb meggyőződésünk szerint kimondjuk az igent és a nemet. (*Magvető Könyvkiadó.*)

RÓNAY LÁSZLÓ

Agh István:

A MADÁR VISSZAJÁR

A meghatározó emlékek köldökszinórját nem lehet elvágni. Testet, lelket éltet. Együtt tart, a föld vonzóerejénél is jobban. Ha rakétán szakítanak ki magunkat, e súlyunkat szüntelen jelző világból, akkor is az tartana, az fogna biztosabban. Agh Istvánt is ez a köldökszinór tartja s húzza vissza a dunántúli szülőföldre s bár lépései a jelen porát verik föl, időnkint, mintha véletlen lenne, „Emlékeimből” megjelenéssel vagy anélkül, máris mezítlábasan érzi igazán jól magát a gyerekkor dűlőútjain, mezőin.

A szülők annyiszor belefáradtak a földdel való, mind hálátlanabb küzdelembe, egyúttal ragaszkodtak is hozzá, mégis azt mondták: „Tanuljatok” s ez volt a juss, amit a szülői ház adhatott. Ez küldött el, ez visz vissza. Anyánk, apánk „Csak nagyon öreg korában szeretett volna bennünket visszahozni, de akkor már igen messze jártunk a háztól.” S a szülői házak vagy összedőltek és már egyenlők a földdel, lapulevél-antennák alatt rejtőznek, időmorzsolta csontjuk el se választható a többi rögtől, vagy deszka-hályog borult ablakaik szemévelágára, meg sem ismerik a visszatérőt.

A költők prózai írásai mindig sajátosak, de sohasem hűtlenek a költészethez. S mégis, mintha éppen azért őriznék gondolatok fészekmelegében a valóság ízét, szagát. No és azért, mert a költő képtelen a személytelen leírásra. Mindig részese, hőse annak, amit ábrázol. Még akkor is, ha ezt írja: „Ma már tudom, a vers csak egyféle lehetőség: a lélek kegyelmi állapota, a szó zenéje és matematikája. Kiveti magából a va-

lóság nyers rögeit, ha verssé nemesíteni képtelen.” Írja Agh István is, mintha úgy érezné, hogy magyarázkodnia, netán meglepetőznie kellene e prózai vallomásokért. Pedig nem kell. Nem idegen anyagot gyurmált gondolatokká, hanem a saját valódi építőanyagát járta körül másfajta kifejezések dimenziójában.

Mi a különbség tehát a két kifejezési forma között? Talán az is, hogy versben azok számára nem lehet „mezítlábasan futni”, akikről szól a vers. Legalábbis ezt erősítik a próza ösvényein való gyaloglások. A vers egyfajta szertartás is – noha elszakadt ősi voltától, hivatásától, nem a közösség szüli, pátyolgatja s könyvborítók nemcsak védik, de el is különítik! – s ez az „öltöztetés”, a legegyszerűbb formát tekintve sem köznapi beszéd. Az Agh István által is említett „zene” és „matematika” valamiféle templommá teszi a könyvet. Oda is ünneplőbe öltöztetve járnak, mert a vallás hasznos tevékenységgé változott, amióta az ég nagy kupolája alól, mesterséges tetők alá húzódott. E felismerések nyomán támad a költőben is elfojthatatlan vágy: újra megfogni a vasvilla nyelét. Mert semmi más nem segít, ahogy nem segített a fiatal tengelici evangélikus tiszteletesen sem.

Miféle könyv Agh István munkája? Nem a műfaját akarjuk meghatározni, hanem az okát. Visszavágyódás, leletmentés és az emberi boldogság feltétele fogantatta, és még valami: tisztelet a szülőföldnek, a szülőtáj embereinek. Még akkor is, ha ezt kérdezi magától: „... tudnék-e itt élni? Lenne három gyerekm, vinném a bölcsődébe őket, betérnék egy féldecire, délután pontosan elaludnék. Aztán hinnék az Istenben, mert ez lenne a hivatásom.” Dehát a költő a szó megszokott értelmében, sehol se tud élni. Talán nem is ez a dolga, sokkal inkább az, hogy kutassa, hirdesse a boldogság törvényeit, még akkor is, ha maga boldogtalan. Talán így igazabb: nyugtalan. De nem nyugtatják meg a kérdéseire adott válaszok sem, legyenek a megkérdozettek parasztok, diákok, vezetők vagy papok. Valami csitul ugyan, de más újabb zajlást indít. „Nyolcadik osztályos lány, jeles tanuló – Gimnazista leszek Pakson... Itt nem akarok élni... Illyés Gyula az egy költő... Weöres Sándor? Azt nem tudom kicsoda.”

Hát ezért is kell visszajárnia a madárnak! Visszahívják még az élet és halál évszakai is. Táplálja, hogy megmártózzhat az emlé-

kek kézközeliségében. Jó most már tiszta öntudattal kiállni Karakószörcsőkért, Piri-pócsért. Tudja: Magyarország nagyobbik része csupa-csupa szeretetreméltó Karakószörcsők! Bár sokaknak csak egy eladható vicc. A költő számára sose válhat azzá szülőházájának egyetlen zuga sem, hiszen nemcsak visszatér, hanem örökösen hazajár. S nem tőle idegen dolgokról, hanem saját életének részéről ad hírt. Ez Ágh István írásainak titka is.

Megírt és megírandó versek rejtőzködnék a Könyörgés a szőlőhegyért, a Karácsonyom kihűlt tanyája című vagy akár a szép nevű Tengelic községről írt prózájában. Az időben távoli írások ebben a térben egy-estté forrnak össze. Anyja levelei valóságos tudósítások, tömörek, pontosak és nagyon-nagyon ismerősek az otthonról elszakadtak számára. Ez is olyan tényező, amit a szokványos prózai szerkezet nehezen viselne el. A költő anyjának levelei mesebeliek is egyúttal, mintha hetedhét határon túlról hozná őket a Holló. Mégis helyük van, természetesen illeszkednek. Azt hihetnék, nem lehet semmit kihagyni ebből a könyvből, mert csonka lenne. Így nem az, holott még férőhely is van! De azt kitöltjük mi, olvasók.

Ágh István a könyve borítóján körvonalazza, hogy miért írt prózát. Végül azonban ezt mondja: „Könyvem a szülőföldön hagyott és városba szakadt lélek párbeszéde”, de több ennél, mert küzdés is ez a könyv. S egyúttal féltés. Arra gondol, hajdanában egymásba nyíltak az udvarok, a sorsok. Az összetartozás is határtalan volt. Ma a falusi, új házak köré vaskerítések magasodnak. Nem lehet átjárni egymáshoz. A gazdagodás önmagáért való lesz. A kordivat szerinti földi javakat meg lehet szerezni, csak tervezni kell életet, időt. S közben csak esz-köz a tett, társadalmi eszköz és nem cél... Bár az is lehet, hogy ma még nincs mód kihagyni a társadalmi fejlődésből az egyéni birtoklásokat s a velük járó kerítéseket, de – és ebben hisz Ágh István is – elkövetkezik majd egy emberhez méltóbb gazdagság áhítása. Csak azt nem tudni, megérjük-e? A költő azonban örzi, hirdeti ezt a sóvárgást. (*Magvető.*)

KEISS DÉNES

Láng Árpád:

IDŐ ÉS MŰVÉSZET

Tíz „esztétikai skiccet” és tizenhárom tanulmányt olvashatunk ebben a Szabadkán megjelent kis kötetben. Szerzőjük, Láng Árpád nem más, mint Löbl Árpád, az újvidéki egyetem nyugalmazott történész-professzora, aki újabban a „Lőrinc Péter” írói nevet is használja. Roppant sokoldalú, széles körű érdeklődésű ember: az írói álnevek váltakozása mozgalmas pályájának egy-egy szakaszát is jelzi: a szépirodalomtól a történetíráshoz, a „lángoló” aktivizmustól egy nyugodtabb, inkább történelmi igényű szemléletig. Már Lőrinc Péter névvel írt önéletrajzának első kötetéből (*Válságok és erjedések*, 1962) tudjuk: 1920–21-ben Pécssett élt, és munkatársa volt Kondor-Regös László folyóiratának, a *Krónikának*.

A pécsi *Krónikában* jelentek meg Láng „esztétikai skiccei”, a közölt tanulmányokból pedig kilenc: a Komjáthy Jenőről, Babitsról, Péladanról, Dosztojevszkijről szóló, valamint az „Életkérdés”, „A vas esztétikája”, „Romantika”, „A haldokló expresszionizmus” és a „Lázadás és forradalom”. Négy további tanulmány aztán már jugoszláviai orgánumokban látott napvilágot. Erdemes tehát pécsi vonatkozásai miatt is foglalkoznunk a füzettel: egy fejezet ez Pécs irodalmi múltjából.

Ma már Löbl is bizonyos distanciával szemléli fiatalkorának „lángárpados” lobo-gását. Mint a magyar avantgarde egyik szakaszának emlékei azonban érdekes dokumentumok ezek az írások. Láng Árpád aktivizmusában sajátosan keverednek az expresszionista és futurista elemek, itt-ott a dadaizmus egyes motívumai is. „Az időtlenség passzivitása helyére az idő aktivitása: a mozgás, a ritmus dobott fel akart tudatos élettét!” Ez a kötet egyik igen jellemző mondata (*A vas esztétikája*). Hirdeti egyén és tömeg, ember és mindenség összekapcsolódását (vagy ahogy, kissé szecessziós ízű kifejezéssel mondja, „egybepántozottságát”), eszményképének tekinti Dosztojevszkijt és Komjáthy Jenőt, de jól ismeri korának avantgardista esztétikáját is.

Forradalmi művészet – klasszicizmus – romantika: ez a hármasság határozza meg szerinte a művészeti fejlődést. „A mai kor

művészeti életében a romantikát a szimbolista-impresszionista irányok képviselték. Utánuk jöttek a forradalmi irányzatok: köztük az expresszionizmus is. A jövő művészete a klasszikus harmónia művészete lesz, mely a ma forradalmi irányai által megteremtett hiteket fogja dogmává állandósítani.” (*A haldokló expresszionizmus.*) Ezt követi aztán egy újabb romantika, majd egy újabb forradalmi fázis.

Nem más ez végelemzésben, mint a Vico-féle *ricorso* elmélete, az az elmélet, amelyet XX. századi esztéták, kultúrfilozófusok is felhasználtak (a magyar Ligeti Pál, a német Heinrich Lützelér). Az aktivista Láng tehát egy nagy filozófiai-esztétikai tradícióban áll benne, bár ez nem mond ellent aktivizmusának. Utószavában Bori Imre egyébként maga is történeti perspektívában látja ezeket az aktivista írásokat.

Még sok érdekes gondolatot emelhetnénk ki, azonban meg kell elégednünk a jelzéssel. Mindenesetre tanulságos olvasmány ez a kis füzet, és tanulságos volna egy bő válogatás a pécsi *Kronika* egyéb írásaiból is, hiszen Csuka Zoltán volt a lap társszerkesztője, Kodolányi János pedig egyik munkatársa. Láng „aktivista tanulmányai” arra is figyelmeztetnek: fel kellene térképeznünk a pécsi irodalom történetének ezt a kissé elfelejtett szakaszát. (*Életjel.*)

ANGYAL ENDRE

SÁMÁNDOBOK, SZÓLJATOK!

(*Szibéria őslakosságának népköltészete*)

Aligha lehetett volna ennél találóbb címet adni a *Bede Anna* műfordításait tartalmazó válogatásnak: éppen a sámánvilág nyújtja azt a motívumot, amely majdnem minden népnél felbukkan, közös szála fűve e tarka sokféleséget.

Szibéria azok közé a fehér foltok közé számítható, amit újból és újból fel kell fedoznunk a magunk számára. A mérhetetlen távolságok, a kegyetlen hideg, a környörtelen természet szorítása – ez minden, ami felöltlik bennünk, és hajlamosak vagyunk az előítéletre: miféle népköltés lehet ott,

ahol a népek és az emberek századok óta a pusztá létükért küzdenek a természettel. Nos, csattanós választ kapunk ezekre a kérdésekre a fenti kötetből.

Ne feledjük: e kontinensnyi területen időtlen idők óta egymásnak adták a „váltódobot” a népek vagy inkább népcsoportok, azaz mindig is nagy mozgásban lévő terület volt.

Különös ízt ad a kötetnek az a tény, hogy olyan népektől is olvashatunk benne, amelyek valójában már kihaltak. Az érdem itt tagadhatatlan, elsősorban azt illeti, aki még fel tudta gyűjteni, de legalább ennyire a válogatót és a fordítót is, hogy nem fordult el tőle.

Méltánytalan lenne persze, ha e kötet felletti örömnökből nem szólnánk többek közt *Képes Géza*: Először magyarul című kötetében megjelent burját-mongol eposz-részlet fordításáról.

Szibéria őslakossága, miként erről a kötet utószava is megemlékezett, sem nyelvi, sem etnikai, sem egyéb tekintetben nem egységes. Nyelvi sokrétűség jellemezte ezt a vidéket már századokkal ezelőtt is, és mit sem változtatott ezen az, hogy egyes nyelvek elerőtlenedtek (mint például a kamassz, vagy az ún. szajáni-szamojéd nyelvek: a kojbal, a motori, a tajgi, a karagassz), hiszen helyükbe más nyelvek nyomultak, ha kellett nyelvcseré útján (így erősödtek a sórok, a hakaszok, a tuvák vagy akár a burjátok). A nyelvi tarkaságot még csak fokozza, hogy nem pusztán különböző nyelvek, hanem különböző nyelvcsaládok kerültek egymás mellé. A magyarság szempontjából természetszerűen leglényegesebb az uráli nyelvcsalád: ezt legközelebbi nyelvrokonaink, az obi-ugorok, valamint a szamojédok képviselik. A tudomány nagy kérdése a másik nyelvcsalád, az altáji. A török, a mongol és a mandzsú-tunguz nyelvek genetikailag közös töre való visszavezetésének ma legalább annyi híve, mint ellenfele van. (További bonyodalmat jelent, hogy egyesek, mint *Poppe*, a koreait is e körhöz csatolnák.) (Vö. *Kőhalmi Katalin*: Nyr 1956.) A válasz ma még nem lehet megnyugtató, a kutatások útjában ugyanis egy sor különleges nehézség tornyosul! Teljesen önkényesen, feltehetőleg földrajzi helyzet alapján alakult ki az ún. paleoszibériai csoport megnevezés, amelybe több, egymással genetikai kapcsolatban nem álló,

kisebbségi nyelvcsoporthoz tartozik (Vö. *Hajdú Péter*: Magyar Nyelvőr 1953).

Ha a nyelvben ilyen nagyok a különbségek, akkor életmódjukban, kultúrájukban legalább ugyanannyira megoszlanak a népek. Hiedelemviláguk megannyi sajátosságot mutat; a túlvilág erőivel a legtöbb nép-nél a rendkívüli varázserővel felruházott sámánok tartják a kapcsolatot. A sámánizmusnak ezerféle jelét találjuk a kötet verseiben. Érthetően távol esik e világtól a nyugat-szibériai tatárság: ők évszázadok óta az iszlám követői. A kötet olvasása közben egészen pontosan megfogalmazódik bennünk, hogy nemcsak a nyelvi, hanem a kulturális (költészetbeli, népköltési) aréaliakkal is számolnunk kell. Ezeknek az aréaliaknak a kialakulását elősegíthette többek között a hasonló életmód, bár olykor elegendőnek bizonyult a pusztán egymásmellett élés is. Így válik érthetővé, a műfaji sokszínűségben belül észrevehető rendszerszerűség, a tematikus hasonlóság stb. Az egymástól távolos giljak és obi-ugor költészetben egyaránt fellelhető paralelizmus (és sok egyéb közös vonás!) viszont a tipológiai vizsgálódás fontosságára hívja fel figyelmünket.

A kötet vitathatatlan érdemei közé tartozik, hogy valóban sikerül bemutatnia e népek legfontosabb és legjellemzőbb szokásait, életüket, hétköznapijaikat; általában az emberi élet-halál nehéz pillanatait.

E kötet lényegesen több egy versantológiánál, hiszen a szóban forgó népekre a lehetőségekhez mérten bőséges információt kapunk: hol és hogyan élnek, milyen nyelvet beszélnek, hányan vannak stb. Ennél a kötetben elszórt lexikális ismeretanyagnál azonban lényegesen fontosabbak azok a megjegyzések, amiket a majd 40 oldalnyi magyarázat-rész tömörít magában. (Össze-

állítója *Kőhalmi Katalin*.) Nemcsak a szoros értelemben vett szövegmagyarázatok találhatók meg benne, hanem azt az értékelést, műfaji elemzést, motívumfeltárást és néprajzi összefüggésekre való utalást is tartalmazza, ami az olvasót feltétlenül segíti a tőlünk távol eső világ rejtelmeiben való eligazodásában. Egy-egy szó vagy szólás gyakran igen tág és sokoldalú értelmezést követelt (pl. sámándobok avatása, tinkring dallamok stb.).

Tiszteletre méltó törekvésnek lehetünk tanúi e kötetben: „csakis az eredeti nyelvet vesszük alapul, csakis az eredeti formát tükrözzük, ezért a közvetítő nyelveket, másodkéz műfordításokat eleve kizártuk.” Az eredeti szövegek forrását filológiai precizitással adják meg, tehát rejtve bibliográfiát is kézhez kapnak azok, akikben felébredt a kíváncsiság.

Különös érdekessége az anyagnak, hogy legnagyobbbrészt nem közvetlen irodalmi céllal gyűjtötték őket, hanem nyelvészek, etnográfusok, vagy éppen zenekutatók (így pl.: *W. Steinitz, M. Castrén, T. V. Lehtisalo, R. Austerlitz* stb.) hálójában akadtak fön.

Szerencsésnek mondható, hogy ha csak illusztratív jelleggel is, de néhány dallam kottáját az eredeti szöveggel együtt közli a könyv. Méltán sajnálhatjuk viszont, hogy erre nem kerülhetett sor, legalább minden nép esetében.

Ez annál is inkább izgalmas lett volna, mert köztudott, hogy egyes nyelveknél egészen más a beszélt és az énekelt (ha úgy tetszik költői) nyelv.

Urai Erika néprajzi ihletésű rajzai feltétlenül jól szolgálták az egyébként is igényes kiállítású könyvet. (*Európa Könyvkiadó, 1973.*)

MÁRK TAMÁS

AZ ÜNNEPI KÖNYVHÉT pécsi központi ünnepségét június 3-án rendezik a Hírlap-olvasóban Baranyi Ferenc, Csoóri Sándor, Csorba Győző, Nemeskürty István, Pákolitz István és Pál Rita részvételével. Emellett Arató Károly Sellyén és Vajszlón, Czákó Gábor Komlón, Mecsekefalun és Siklóson, Csoóri Sándor Siklóson, Galambosi László Vasason, Őrsi Ferenc Szigetváron, Palotai Boris Mohácson és Sásdon, Végh Antal pedig Görcsönyben szerepel irodalmi esten és író-olvasó találkozókon.

A SZOMBATHELYI SAVARIA MÚZEUMBAN kiállítás nyílt május 3-án a pécsi Modern Magyar Képtár grafikai anyagából. A megnyitón Hárs Éva művészettörténész, a Janus Pannonius Múzeum igazgatója mutatta be a gazdag gyűjteményt.

Május 3-án Pécsen találkozott olvasóival NAGY LÁSZLÓ költő. A Komarov Gimnáziumban rendhagyó irodalomórán vett részt, a Magyar Írók Könyvesboltjában dedikált, majd nagysikerű irodalmi esten szerepelt a Tanárképző Főiskolán. Az irodalmi esten Czine Mihály mondott bevezetőt.

Július 27-én nyílik meg a Múcsarnokban SIMON BÉLA festőművész gyűjteményes kiállítása.

SÉTA ÉS MEDITÁCIÓ címmel fiatal pécsi költők műveiből összeállított önálló műsorral lépett fel Sólyom Katalin és ifj. Kőmíves Sándor május 20-án a pécsi Doktor Sándor Művelődési Központban.

Május 24-től mutatják be Pécsen, a Városi Tanács kiállítótermében LANTOS FERENC: Természet – Látás – Alkotás c. so-

rozatának harmadik részét, amely a színfogalmával és alkalmazásával foglalkozik.

„Kicsi madár, jaj be fenn jársz” címen HARMINC MOLDVAI NÉPDALT tett közzé az egyházaskozári, a nagyhajmási és a sásdi községi tanács. A kiadvány Gyurka Mihályné, Simon Ferenc Józsefné és Deme Dávidné népművészek előadása alapján, Várnai Ferenc lejegyzésében közli a dalokat.

Május 17-én nyílt meg Pécsen, a Mecseki Fotóklub rendezésében TILLAI ERNŐ „Itália 74” c. fotókiállítása.

SAMU GÉZA faragóművész munkáiból rendeztek kiállítást április 29-től a Pécsi Kisgalériában.

MAGYAR-FINN BARÁTI KÖR alakult Pécsen április 25-én a TIT Bartók Klubjában a Lahti és Pécs között kialakult testvérvárosi kapcsolatok további erősítése céljából.

A pécsi Janus Pannonius Múzeum rendezésében május 12-én nyílt meg az állandó ZSOLNAY KERÁMIA KIÁLLÍTÁS. A megnyitón Gönyei Antal mondott beszédet.

PÉCS ÉS ESZÉK testvérvárosi kapcsolata alapján megállapodás született április végén folyóiratunk és az eszéki Revija c. folyóirat szerkesztőse között. A megállapodás szerint a szerkesztőségek és az írók cserélátogatásai mellett még ebben az esztendőben összeállításban mutatjuk be a Jelenkorban a mai szlovéniai irodalmat, a Revija pedig a baranyai írók műveiből közöl összeállítást.